

800
—
174

$\lambda \vdash M$

ХАРКІВ

1 9 3 4

КИЇВ

**СТЕНДАЛЬ
(АНРІ БЕЙЛЬ)**

Ч Е Н Ч І

Переклад з французької

**За редакцією
М. РИЛЬСЬКОГО**

ЛІТЕРАТУРА І МИСТЕЦТВО

Редактор групи *Я. Олесіч*
Художник *М. Глущенко*
Техкер *М. Гулак*
Коректор *А. Хорт*

Папір ф. 72×104—40 кг. 7³/₄ друк. арк. В 1 пап. арк. 116.500 літ. Здано в роботу 11/I—34 р. Підписано до друку 17/III—34 р. Головліт № 6645 (1858). Зам. № 100.
Тир. 6.000. Книжкова ф-ка Партвидаву ЦК КП(б)У. Київ, Сінний майдан, 14.

ЧЕНЧІ

1599

Дон-Жуан Мольєра безперечно зальотник, але він — людина з хорошого товариства; перш ніж віддатися непереможному нахилові, що тягне його до вродливих жінок, він бере собі за мету певний ідеальний взірець і хоче бути людиною, з якої більше за всіх милуються при дворі молодого, люб'язного й дотепного короля.

Моцартів Дон-Жуан уже натуральніший і менш француз; він не так зважає на чужу думку, він не мріє поперед усього про те, щоб удавати щось, *parestre*, як то каже барон Фенест д'Обін'є.

Маємо тільки два портрети італійського Дон-Жуана, саме такого, яким він повинен був з'явитися в прекрасній країні — Італії, в шістнадцятому столітті, на початку доби відродження.

З цих двох портретів один такий, що я не маю ніякої змоги його подати, наш бо час надто *collet monté*; згадаймо ту мудру приповідку, яку я багато разів чув від лорда Байрона: *This age of cant*. Це лицемірство, таке нудне і нікого не здатне обманити, має ту незмірну перевагу, що дурням дає теми для розмов; їх обурює те, що хтось насмілився говорити про такі речі, що хтось насмілився сміятися з таких то і т. д. Темна сторона його полягає в тому, що воно безмежно звужує царину історії.

Якщо ласкавий читач мені це дозволить, я насмілюсь

подати йому історичну звістку про другого з Дон-Жуанів, про якого можливо говорити року 1837-го; звали його Франціск Ченчі.

Дон-Жуан можливий лише тоді, коли в громадянстві панує лицемірність. За античних часів Дон-Жуан становив би явище без причини; релігія — це було свято, вона прихиляла людей до втіхи, — а як же вона могла б ганьбити осіб, що з певної втіхи зробили собі єдину мету життя? Тільки уряд говорив про повстримність; він забороняв те, що могло шкодити батьківщині, тобто, певна річ, інтересам цілого громадянства, а не те, що могло шкодити окремій особі, коли вона чинила так або інакше.

Отож, кожна людина, що мала охоту до жінок і багато грошей, могла бути Дон-Жуаном в Атенах, — ніхто не вважав би цього за ганебне; ніхто не проповідував, що земне життя — долина сліз і що заподіяні собі самому страждання гідні хвали.

Я не думаю, щоб атенський Дон-Жуан міг дійти до злочину так само швидко, як Дон-Жуан сучасних монархій; велику втіху для останнього становить головно зневажання громадської думки, а починає він замолоду з того, що думає собі, ніби зневажає тільки лицемірство.

Ламати закони в монархії Людовика XV, стріляти з рушниці у вкривальника й примушувати його скочуватися з даху вниз, — невже ж це не доказ того, що товаришуєш із принципами, що ти — людина вищого тону й що ти чудесно глузуєш з судді, якогось там буржуа? Глузувати з судді — хіба ж це не є перша спроба кожного маленького Дон-Жуана?

У нас жінки більше не в моді, от чому Дон-Жуана тепер рідко можна зустріти; але як їх було ще досить, вони спершу завсігди шукали втіх щонайприродніших і пишалися

тим, що зневажали ідеї, які їм здавалися заснованими не на розумі, а на релігії їх сучасників. Тільки пізніше, коли Дон-Жуан починає розбещуватися, він має за особливу насолоду зневажати погляди, які йому самому видаються правдивими й розумними.

Такий перехід надто був би тяжкий у античних людей і тільки но за римських імператорів і після Тіберія на Капрі з'являються вільновідпущеники, що люблять розпусту задля неї самої, тобто задля втіхи зневажати розумні погляди своїх сучасників.

Отож, саме в християнській релігії бачу я ґрунт, на якому могла вирости сатанинська постать Дон-Жуана. Безперечно, це є та релігія, яка навчила світ, що бідний раб, що гладіатор має душу, здібностями й достойністю цілковито рівну душі самого Цезаря; так, їй слід подякувати за народження гуманних почуттів, а втім я не маю сумніву, що раніше чи пізніше почуття ці засяли б у серцях народів. Енеїда вже далеко лагідніша від Іліади.

Світогляд Ісуса був світогляд сучасних йому арабських філософів: єдине нове, що виникло у світі в наслідок принципів, які проповідував святий Павло, це — духівництво, як стан, абсолютно віддалений від решти громадянства й навіть з протилежними інтересами*.

Духівництво поставило собі єдину ціль культивувати й зміцнювати релігійне почуття; воно вигадало таїнства й обряди, щоб зворушувати душі всіх класів, від темного пастуха й до пересиченого старого царедворця; воно зуміло сполучити з релігією спогади про чарівні враження раннього дитинства; воно не залишало невикористаними найгіршої пошесті, найбільшого лихоліття, аби

* Див. Montesquien, Politique des Romains dans la religion.

підвоїти страх та релігійне почуття, чи принаймні для того, щоб збудувати гарну церкву, як Salute в Венеції.

Існування цієї корпорації спричинилося до такої дивної речі: папа Лев Святий, не маючи фізичної сили, став опором проти жорстокого Атілли з його варварськими ордами, що завдавали страху Китаєві, Персії та галлам.

Отже, релігія, стримувана пісеньками, як і абсолютна влада, яку звуть французькою монархією, була причиною явищ, яких світ може ніколи й не побачив би, коли б позбавлений був цих двох інституцій.

Серед цих добрих чи лихих, але завсігди відмінних і цікавих речей, що дуже здивували б Арістотеля, Полібія, Августа та інші кращі голови античних часів, я, не вагаючись, уміщаю й зовсім новий тип Дон-Жуана. Це, на мою думку, продукт папських аскетичних інституцій, що з'явилися після Лютера; бо Лев X і його двір (1506) до певної міри наслідували принципи атенської релігії.

Мольєрівського Дон-Жуана виставили на початку царювання Людовика XIV, 15-го лютого 1665 року; цей державець тоді ще не був святенник; а все ж церковна цензура примусила викинути сцену: бідний у лісі. Щоб надати собі сили, ця цензура постаралася переконати молодого короля, так дивовижно неосвіченого, що слово янсеніст визначає те саме, що й республіканець*.

Оригінал належав іспанцеві Тірсо де Моліна**, італійська трупа виставляла в Парижі її переробку щось коло

* Saint-Simon, Mémoires de l'abbé Blanche.

** Це ім'я засвоїв собі один монах, людина дуже розумна, брат Габріель Теллець. Він належав до ордена Подяки. Маємо декілька його праць, в яких є геніальні сцени, між іншим Боязкий при дворі. Теллець написав триста комедій, з яких шістдесят чи вісімдесят існують ще й тепер. Він помер близько 1610 року.

1664 року і справила фурор. Мабуть це була єдина комедія в світі, так часто виставлювана. Це тому, що в ній були чорт і кохання, страх перед пеклом і палка пристрасть до жінки, тобто те, що найстрашніше й найпривабливіше для всіх людей, які хоч трохи піднеслися над дикунами.

Не дивно, що образ Дон-Жуана вперше завів до літератури іспанський поет. Кохання відіграє велику роль у житті цього народу; там це — серйозна пристрасть, що через неї віддають себе на жертву, переважно над усіма іншими пристрастями, і навіть — хто повірив би? — перед честолюбством. Те ж саме в Німеччині та в Італії. Якщо добре поміркувати, то Франція єдина цілком позбавлена цієї пристрасті, яка у згаданих чужих країнах призводить до численних безумств: приміром, одружитися з бідною дівчиною з тої причини, що вона гарна і що в неї закоханий. У Франції дівчата, позбавлені краси, не позбавлені зальотників; ми — люди статечні. В інших місцях вони змушені ставати черницями, — ось чому в Іспанії монастирі неминучі. Дівчата в цій країні не мають посагу, і цей закон сприяє тріумфові кохання. А у Франції хіба кохання не загнане на п'ятий поверх, тобто існує лише серед дівчат, що одружуються без посередництва нотаріуса.

Не варто говорити про Дон-Жуана лорда Байрона, — це тільки Фоблас, вродливий і звичайний собі молодий чоловік, що на нього сиплються неймовірні блага.

Отже цей відмінний тип повинен був виникнути саме в Італії і тільки в шістнадцятому столітті. Тож в Італії і в сімнадцятому столітті одна принцеса, ївши з насолодою морожене одного дуже теплого вечора, сказала: «Як а шкода, що це не становить гріха!»

Це почуття, на мою думку, створює основу Дон-Жуано-

вого характеру і, як бачите, християнська релігія потрібна для нього.

З цього приводу один неапольський автор вигукує: «Хіба ж це пусте — зневажати небо й вірити, що те саме небо за єдиний момент може повернути вас на попіл? Тому найвища насолода, як кажуть, мати за коханку черницю, і черницю з побожним почуттям, яка дуже добре знає, що вона чинить зле і з пристрастю благає в бога прощення, як і грішить з пристрастю» *.

Уявімо собі християнина докраю розбещеного, що народився в Римі, в той момент, коли жорстокий Пій V відновив значення давніх або вигадав силу нових дріб'язкових правил, абсолютно чужих тій простій моралі, яка називає добродієм тільки те, що корисне людям. Невблаганна інквізиція, тим більше невблаганна, що вона тривала в Італії недовго й мусіла шукати притулку в Іспанії, тільки не зміцніла знову ** й завдала всім жаху. Протягом декількох років віддавали жорстоким карам за невиконання або публічну зневагу до цих незначних і дріб'язкових правил, піднесених до рангу найсвятіших релігійних обов'язків. Розбещений римлянин, про якого ми говоримо, знизуватиме плечима, бачивши, як усі громадяни тремтять перед страшними законами інквізиції.

«Ну, добре ж!» — скаже він собі, — «я найбагатший чоловік у Римі, цій столиці всесвіту; я буду також і найсмі-

* D. Dominico Paglietta.

** Святий Пій V, у Гізлері, п'ємонтець, чия суха та сувора постать можна бачити на надгробку Сікста П'ятого в Санта-Марія-Маджіоре, був великий інквізитор, коли його обрано на престол святого Петра, року 1566. Він стояв на чолі церкви шість років і двадцять чотири дні. Див. його листи, що опублікував Поттер, єдина людина між нами, котра знала цей історичний момент. Поттерова праця, велика копальня фактів, є здобуток чотирнадцятирічного сумлінного студіювання в бібліотеках Флоренції, Венеції й Риму.

ливіший; я прилюдно глузуватиму з усього того, що ці люди поважають і що так мало схоже на те, що треба поважати».

Бож Дон-Жуан, щоб стати таким, мусить бути людиною одважною і мати такий живий та проникливий розум, щоб ясно бачити мотиви людських вчинків.

Франціск Ченчі повинен був сказати собі: «Якими красномовними вчинками можу я, римлянин, народжений у Римі року 1527, саме тоді, коли лютеранські солдати Бурбонівського коннетабля протягом шести місяців без міри жахливо знущалися з святих речей—якими вчинками я можу відзначити мою сміливість і найприємніше для себе поглузувати з громадської думки? Як мені здивувати моїх дурних сучасників? Як мені справити собі таку величну втіху, — почувати себе неподібним до цього мерзенного натовпу?».

Римлянинові, та ще середньовічному римлянинові, не могло спасти на думку обмежитися самими словами. Немає країни, де до зухвалих слів ставилися б з більшим презирством, ніж в Італії.

Людину, що могла собі все те сказати, звали Франціск Ченчі; його вбито перед очима його доньки і дружини 15 вересня 1598 року. Від цього Дон-Жуана не залишається нам нічого приємного; його характеру не пом'якшує й не зменшує думка бути передусім людиною з доброго товариства, як те бачимо у Мольєрового Дон-Жуана. Він згадує про інших людей тільки для того, щоб підкреслити свою перевагу над ними, використати їх для своїх цілей або щоб ненавидіти їх. Дон-Жуан ніколи не мав утіхи від симпатій, від приємних мрій або ілюзій ніжного серця. Йому потрібні над усе втіхи, що становили б тріумф, що їх бачили б інші й що їх ніхто не міг би

заперечувати, йому потрібний був список, якого розгорнув би безсоромний Лепорелло перед очима нещасної Ельвіри.

Римський Дон-Жуан не мав і на мислі так нерозсудливо подавати ключі до свого характеру й робити своїм довіреним лакея, як Дон-Жуан Мольєра; він жив без довіреного й промовляв тільки такі слова, які корисні були, щоб йому досягти своїх цілей. Ніхто не міг несподівано захопити його в момент щирої ніжності й чарівної веселості, що завдяки їм ми прощаємо Дон-Жуанові Моцарта його провини; одно слово, портрет, що я маю дати, жахливий.

Коли б мені дозволено вибирати, я не оповідав би про цей характер, — я задовольнився б з того, щоб його бивчати, бо в йому більше страшного, ніж цікавого; але мушу признатися, що мене просили об тім товариші мої в подорожі, яким я не міг ні в чому відмовити. 1823 року я мав щастя подорожувати до Італії з чарівними особами, яких я ніколи не забуду; як і їх, мене зачарував портрет Беатріче Ченчі, що можна бачити в Римі, в палаці Барберіні.

В галереї цього палацу тепер залишилося сім чи вісім картин; але чотири з них — шедеври: поперше, це портрет славетної Ф о р н а р і н и, Рафаелевої коханки, що намалював сам Рафаель. Цей портрет, якого автентичність не може викликати жодного сумніву, бо існують сучасні копії, цілком різниться від тієї картини, що міститься в Флорентійській галереї й відома, як портрет Рафаелевої коханки, — її виритував, під цією назвою, Морген. Флорентійський портрет малював не Рафаель. Задля цього великого імення читач може пробачить нам цей маленький відступ.

Другий коштовний портрет у галереї Барберіні змалював Гвідо; це — портрет Беатріче Ченчі, з якого зроблено стільки поганих гравюр. Цей великий мистець накинув на шию Беатріче край хустини, що покриває їй голову, як тюрбан; він боявся дійти в правдивому до жаху, точно відтворивши одяг, в якому Беатріче примушена була з'явитися на ешафоті, і розпатлане волосся бідної шістнадцятирічної дівчини. У неї ніжне й прекрасне лице, погляд дуже лагідний, очі дуже великі: вони мають здивований вираз особи, що її застали під ту хвилину, коли вона плакала гіркими сльозами. Волосся біляве й надзвичайно гарне. Це обличчя не має в собі ні трохи римського високодумства й тієї свідомості власних сил, що раз-у-раз можна спостерігати в самовпевненому погляді доньки Тібра, *di una figlia del Tevere*, як вони гордовито звуть самих себе. На нещастя півтони цього портрета перетворилися на червоно-цегельні за ті двісті тридцять вісім років, що відділяють нас од трагедії, про яку буде мова в цьому оповіданні.

Третій портрет у галереї Барберіні подає образ Лукреції Петроні, мачухи Беатріче, покараної разом з нею. Це — тип римської матрони в її натуральній красі та гордості*: риси обличчя буйні, тіло біле, аж засліплює, брови чорні й різко окреслені, погляд владний і рівночасно жагучий. Це прекрасний контраст до образу її пасербиці, такого тихого, простого, майже німецького.

Четвертий портрет, чудовий своєю правдивістю та блиском фарб, — один із Тиціанових шедеврів; це — невільниця-грекня, коханка славетного дожа Барбаріго.

Майже всі чужоземці, прибувши до Рима, просять вести

* Ця гордість не мав собі за джерело значного становища в громадянстві, як у портретах Ван-Дейка.

їх, на самому початку свєго обходу, до галереї Барберіні; їх притягають, особливо жінок, портрети Беатріче та її мачухи; я так само поділяв загальну цікавість. Потім, як і всі, я постарався здобути документи про цей славетний процес. Якщо й вам дозволять ознайомитися з ними, то ви будете, певне, докраю здивовані, читаючи ці уривки, де все писане латинською мовою, за винятком відповідей обвинувачених, і не знайшовши в них майже жодного пояснення фактів. Річ у тім, що в Римі року 1599 ніхто не знав фактів. Я купив собі дозвіл скопіювати сучасне оповідання, мені здавалося, що я можу перекласти його, не ображаючи нічийого почуття пристойності; принаймні 1823 року цей переклад можна було прочитати вголос перед дамами. Зрозуміло, що перекладач відходив від оригіналу, коли вже не можна було додержувати вірності йому: жах легко брав гору над цікавістю.

Сумну роль Дон-Жуана в його чистому вигляді (того, який не намагається уважати на будьякий ідеальний взірєць і думає про громадські погляди тільки для того, щоб ображати їх) викладено там у найстрашнішому вигляді. Надмірні його злочини призвели двох нещасних жінок до того, що вони звеліли вбити його перед їхніми очима; ці дві жінки були: одна — його дружина і друга — його донька, і читач не наважиться вирішити, чи можна обвинуватити їх. Сучасники визнавали, що вони не повинні були підпасти карі.

Я переконаний, що трагедія Галеото Манфреді (його вбила власна дружина, — цей сюжет опрацював великий поет Монті) і багато інших родинних трагедій п'ятнадцятого століття, менш відомих і ледве відзначених в історіях окремих італійських міст, закінчувалися сцєною, подібною до тієї, що сталася в замку Петрелля.

От переклад сучасного оповідання, написаного італійською мовою, римською говіркою 14 вересня 1599 року.

ПРАВДИВА ІСТОРІЯ

ПРО СМЕРТЬ ЯКОВА ТА БЕАТРИЧЕ ЧЕНЧІ І ЛУКРЕЦІЇ ПЕТРОНІ ЧЕНЧІ, ЇХ МАЧУХИ, СКАРАНИХ ЗА ЗЛОЧИН БАТЬКОВБИВСТВА МИНУЛОЇ СУБОТИ 11 ВЕРЕСНЯ 1599 РОКУ ЗА ЦАРЮВАННЯ СВЯТОГО ОТЦЯ НАШОГО ПАПИ КЛІМЕНТА VIII, АЛЬДОБРАНДІНІ.

Огидне життя, що завсїгди провадив Франціско Ченчі, народжений у Римі і найбагатший серед наших громадян, привело його вкінці до загибелі. Він був винний у передчасній смерті своїх синів, молодих людей, сильних і відважних, а також і доньки своєї Беатріче. Хоч тоді, коли її поведено на страту, їй тільки-тільки було шістнадцять років (тепер тому минуло чотири дні), вона проте славилась, як одна з найвродливіших жінок у державі папській і в цілій Італії. Є чутка, ніби сенйор Гвідо Рені, один з учнів славетної Болонської школи, намислив змалювати портрет нещасної Беатріче минулої п'ятниці, тобто напередодні її страти. Якщо цей великий мистець виконав це завдання так, як він це робив щодо інших картин, у столиці мальованих, то нащадки зможуть мати деяке уявлення про те, що то за краса в цієї чудової дівчини. Нарешті, щоб наступні покоління могли також зберегти деякі спогади про її нелюдські муки й ту дивну силу, з якою ця справжня римська душа вміла з ними боротися, я вирішив описати те, що я знаю про вчинок, який призвів її до смерті, і що я бачив у день її достославної трагедії.

Особи, що подали мені ці відомості, мали змогу знайти найпотаємніші речі, незнані в Римі навіть і сьогодні, хоч от уже шість тижнів тільки й розмов, що за процес Ченчі.

Я писатиму без особливої обережності, певний, що зможу сховати свої коментарі в поважні архіви, звідки їх витягнуть тільки по моїй смерті. Прикре мені тільки те, що я мушу говорити, — але цього вимагає істина, — проти невинності бідної Беатріче Ченчі, яку божествлять і поважають усі, хто знав її, оскільки ненавиділи й проклинали її жахливого батька.

Цей чоловік, обдарований від неба — цього не можна заперечувати — бистрим розумом і на диво своєрідною вдачею, був син монсеньйора Ченчі, того самого, що за папи Пія V (Гізієрі) піднісся до високої посади скарбничого (міністра фінансів). Тільки що названий святий папа, увесь віддавшись, як відомо, своїй праведній ненависті до єресі та відбудуванню своєї славної інквізиції, зневажливо ставився до адміністрування скороминущими справами своєї держави, — от чому монсеньйор Ченчі, що був за скарбничого протягом декількох років перед роком 1572, винайшов способи залишити цій страшній людині, своєму синові та батькові Беатріче, майно, яке давало чистого прибутку шістдесят тисяч піастрів (коло двох мільйонів п'ятсот тисяч франків по курсу 1837 року).

Франціск Ченчі, крім цього великого майна, мав ще за молодечих літ своїх більшу, ніж хто інший в Римі, репутацію мужності й розсудливості; ця репутація здобула йому велику шану при папському дворі і серед усього людства, тим паче, що злочинні дії, в яких почав його дехто винуватити, належали до тих, які легко буває пробачити. Тоді багато хто з римлян згадували ще з гірким жалем про ту волю думок і вчинків, з якої користалися за часів Лева X, що упокоївся року 1513, і за Павла III, що помер 1549 р. Уже за останнього з названих пап почали говорити про молодого Франціска Ченчі з приводу

деяких дивовижних любовних пригод його та про ще дивніші засоби, якими він досягав успіху в них.

За папи Павла ІІІ, себто в ті часи, коли ще можна було говорити з деякою щирістю, ходили погослови, що Франціск Ченчі був охочий до своєрідних пригод, шукаючи в них для себе *peripezie di nuova idea* — нових і гострих відчужень; ці погослови спиралися на тому, що в його розрахункових книгах знаходили такі от записи:

«На пригоди і *peripezie* в Тоскані — три тисячі п'ятсот піастрів (коло шістдесяти тисяч франків по курсу 1837 року) *e non fu caro* (і це не надто дорого)».

Може по інших італійських містах не знають, що наша доля й життя в Римі змінюється відповідно до характеру папи на престолі. Отож, протягом 13 років, за доброго папи Григорія XIII (Бонкомпанї) в Римі було все дозволене; хто хотів, міг через найманих убивців позбутися свого ворога, не зазнавши переслідування, аби тільки він діяв з належною обережністю. Цю надмірну вибачливість замінила надмірна жорстокість протягом п'яти років, коли царював великий Сікст П'ятий, про якого, як і про імператора Августа, можна сказати, що йому треба було або не родитись ніколи, або жити вічно. Тоді покарано смертю багато нещасних за вбивство та отруєння, заподіяні десять років тому і вже забуті, але на нещастя виявлені колись на сповіді у кардинала Монтальто, що став потім Сікстом П'ятим.

Отже, головним чином за часів Григорія XIII почали багато говорити про Франціска Ченчі; він одружився з дуже багатою жінкою, гідною такого поважного сеньйора; вона померла, залишивши йому сімох дітей. Незабаром по її смерті він знову одружився вдруге з Лукрецією Петроні, жінкою не абиякої краси, а надто вславленою

сліпучою білістю тіла; трохи лише затовста була вона, — вада, звичайна у наших римлянок. Від Лукреції він не мав дітей.

Найменша вада, яку можна було закинути Франціскові Ченчі, був нахил до грішної любові, а найбільша — невіра в бога. За ціле своє життя він ні разу не був у церкві.

Тричі кинутий у в'язницю за свої гідні осуду любовні пригоди, він щоразу визволявся, роздавши двісті тисяч піастрів улюбленцям тих дванадцяти пап, за яких він жив. (Двісті тисяч піастрів становлять майже п'ять мільйонів франків по курсу 1837 року).

Я бачив Франціска Ченчі тільки тоді, як його волосся вже посивіло, за царювання папи Бонкомпаньї, коли все було дозволене тому, хто був сміливий. Це був чоловік на зріст майже п'ять футів і чотири дюйми, дуже міцної будови, дарма, що надто худий; його вважали за надзвичайно сильного, — може такі чутки ширилися від нього самого; в нього були великі й виразисті очі, але верхні вії дуже нависали, надто великий ніс дуже випинався; на тонких губах грала чарівна усмішка. Ця усмішка ставала страшна, коли він втуплював очі в когось із своїх ворогів; схвилювавшись або розсердившись, він починав сильно й хоробливо трястися. Ще молодим, за папи Бонкомпаньї, я бачив, як він їхав верхи з Рима до Неаполя, безперечно до якоїсь своєї коханки; він проїздив лісами Сан-Джермано і Файоля, гадки не маючи про розбійників, і був у дорозі, кажуть люди, може яких двадцять годин. Він завжди мандрував сам і не попереджав нікого; коли перший кінь стомлювався, він купував або крав другого. Якщо тільки хто хоч трохи ставав йому на перешкоді, то, не вагаючись, він брався до кинджала. А втім, правду сказавши, за молодих моїх років ніхто не наважувався спе-

речатися з ним. Найбільша втіха була йому — глузувати з своїх ворогів.

Він був дуже знаний на всіх дорогах держави його святості; він платив щедро, але й здатний був через два чи три місяці після того, як зазнав образи, відрядити найнятих убивців, щоб ті вкоротили віку особі, яка образила його.

Він зробив єдиний на своєму довгому віку благочестивий вчинок, збудувавши на подвір'ї свого великого палацу коло Тібра церкву, присвячену святому Фомі, але й на цю добру дію його наштовхнуло своєрідне бажання — мати перед очима могили всіх своїх дітей*, до яких у нього була надмірна й протиприродна ненависть, навіть від раннього їхнього дитинства, коли вони ще не могли нічим образити його.

Я хочу всіх їх там покласти, — не раз говорив він з гірким сміхом робітникам, що будували церкву. Трьох старших — Якова, Христофора й Роха — він послав учитися до Саламанського університету в Іспанії. Одного разу, коли вони були в цій далекій країні, він вигадав собі злу втіху — зовсім не посилати їм грошей; нещасні юнаки, не дістаючи від батька відповіді на свої численні листи, з якими вони зверталися до нього, змушені були повернутися на батьківщину, позичаючи невеликі суми грошей або випрошуючи милостиню цілу довгу дорогу.

В Римі вони застали батька ще жорстокішого й суворішого, ще крутішого, ніж колинебудь; не зважаючи на свої незліченні багатства, він не схотів ні одягати їх, ні давати потрібні гроші, щоб купити найпростіших харчів. Нещасні примушені були звернутися по допомогу до папи, що

* В Римі ховають мерців під церквами.

присилував Франціска Ченчі видавати їм невелике утримання. З цією допомогою, дуже поміркованою, вони відокремилися від батька. Незабаром по цьому Франціска Ченчі за нечестиві любовні пригоди втретє і востаннє посадили до в'язниці; тоді три брати випросили собі аудієнцію у нашого святого отця папи, під чиєю владою ми нині ходимо, і одностайно благали послати на смертну кару Франціска Ченчі, їхнього батька, що, як казали вони, безчестить їх родину. Клімент VIII і сам дуже бажав цього, але не хотів іти за першою своєю думкою, щоб не задовольнити протиприродного прохання дітей, і з ганьбою вигнав їх геть.

Батько, як ми вже казали, вийшов із в'язниці, давши велику суму грошей людині, що могла йому в тому допомогти. Зрозуміло, що незвичайний вчинок трьох старших синів повинен був ще підсилити ту ненависть, яку він мав до своїх дітей. Щохвилини він проклинав їх, малих і великих, і щодня бив палицею двох нещасних доньок, котрі жили вкупі з ним у палаці.

Старша, хоч за нею й стежили якнайпильніше, доклала всіх сил, і їй пощастило подати папі прохання; вона заклинала його святість видати її заміж або послати в монастир. Клімент VIII зглянувся на її нещастя й одружив її з Карлом Габріеллі із високошляхетної родини Губбіо; його святість зобов'язав батька дати їй великий посаг.

Цей несподіваний удар викликав у Франціска Ченчі незвичайний гнів, і щоб перешкодити Беатріче, яка вже підросла, мати на думці наслідувати приклад своєї сестри, усамотнив її в одній з кімнат величезного палацу. Там ніхто не мав дозволу бачити Беатріче; тоді їй ледве було чотирнадцять років, а вона вже дійшла повного розквіту чарівної краси. У неї була особлива веселість, щирість і гумор, яких

я не бачив ні в кого, опріч неї. Франціск Ченчі сам їй носив їсти.

Можна гадати, що тоді саме цей покруч моральний закохався в неї, або вдавав, ніби закохався, щоб завдати муки своїй нещасній доньці. Він часто говорив їй про віроломність, яку виявила її старша сестра, і, розлючений, кінчав на тому, що бив Беатріче.

Тим часом Роха Ченчі, його сина, забив ковбасник, а наступного року Хрістофора Ченчі вбив Павло Корсо де-Масса. З цього приводу він виявив свою чорну нечестивість, бо не хотів витратити й копійки на свічки під час похорону своїх синів. Довідавшись про долю свого сина Хрістофора, він скрикнув, що тоді тільки відчує повну рарість, коли поховає всіх своїх дітей, і що, коли помре останній, він ілюмінує свій палац. Рим був здивований з цього приводу, але вважали, що можна ждати всього від людини, відомої своїм глузуванням з цілого світу й з самого папи.

(Тут стає зовсім можливим іти за римським автором в його надто сумному оповіданні про дивні речі, якими Франціск Ченчі намагався здивувати сучасників. Його дружина й нещасна донька стали, очевидна річ, жертвами його мерзенних намірів).

Але й цього всього йому було не досить; він спитувався погрозами й насильством згвалтувати свою власну доньку Беатріче, дорослу вже й прекрасну на вроду; він не соромився лягати на її ліжко зовсім голий. Він зовсім голий проходжався з нею по залах свого палацу, потім вів її до ліжка своєї жінки, щоб при ламповому світлі нещасна Лукреція могла бачити, що він робитиме з Беатріче.

Він навчав свою бідну доньку такої жахливої єресі, яку я ледве наважуюся повторити, а саме, що коли батько поймає

свою власну доньку, то народжені з того діти доконче будуть святі, і що всі найбільші святі, яких шанує церква, народилися таким способом, тобто так, що їх дід з матеріного боку був їхній батько.

Коли Беатріче опиралася його мерзотним бажанням, то він бив її так жорстоко, аж бідна дівчина, сили не маючи терпіти таке гірке життя, надумала піти за прикладом своєї сестри. Вона звернулася до нашого святого отця папи з дуже докладним проханням, але треба думати, що Франціск Ченчі вжив певних запобіжних заходів, бо, здається, її скарга ніколи не дійшла до рук його святості; принаймні неможливо було відшукати її в меморіалах у секретаріаті папському, коли, по ув'язненні Беатріче, оборонцеві її дуже потрібний був цей документ; він не міг довести, які нечувані насильства діялися в замку Петрелля. Невже ж не всім було ясно, що Беатріче Ченчі була в стані законної оборони? Ця скарга промовляла також і в імені Лукреції, мачухи Беатріче.

Франціск Ченчі довідався про ці способи, і можна уявити собі, з якою лютістю подвоїв своє знущання з цих двох нещасних жінок.

Життя їх стало цілком нестерпне, і от тоді, переконавшись, що їм нема чого покладатися на правосуддя державця, чиїх придвірних Франціск підкупив щедрими подарунками, вони надумали вдатися до останнього способу, який, правда, призвів їх самих до загину, а зате й поклав край їхнім на цьому світі стражданням.

Треба сказати, що славетний монсеньйор Гуерра часто заходив у гості до палацу Ченчі; він був високий на зріст і взагалі дуже вродливий чоловік; небо обдарувало його особливим хистом — надзвичайно майстерно досягати того, чого він хотів. Кажуть люди, ніби він був закоханий у

Беатріче, і мав намір залишити мантелетту й одружитися з нею*, але хоч він усіх сил докладав, приховуючи свої почуття, Франціск Ченчі зненавидів його і дорікає за те, що він дуже близький до всіх його дітей. Коли монсенйор Гуерра довідувався, що сенйора Ченчі немає в палаці, він заходив до жіночих покоїв і перебував там декілька годин, розмовляючи з дамами й вислухуючи їхні скарги на нелюдське поводження господаря з ними обома. Здається, Беатріче перша наспілилася заговорити з монсенйором Гуерра про план, на якому вони спинилися. З часом він узявся допомогти їм. Під впливом кількох карозових і ревних благань Беатріче, він нарешті згодився повідомити про цей дивний намір Джіакомо Ченчі, без згоди якого нічого не можна було зробити, бо він був старший брат і голова дому після Франціска.

Виявилося, що його дуже легко було притягти до участі в змові; батько поводився з ним надзвичайно зле і не давав йому найменших засобів до життя, — річ тим більше дошкульна, що він був жонатий і мав шестеро дітей. Намислили зібратися в апартаментах монсенйора Гуерри, щоб обміркувати, якими способами заплотувати смерть Франціскові Ченчі. Справу обговорювали, додержуючись усіх належних формальностей і на всі пункти діставши згоду мачухи й молодшої дівчини. Коли нарешті спинилися на певній ухвалі, то обрали двох васалів Франціска Ченчі, що ненавиділи його смертельною ненавистю. Одного з них звали Марціо; це був чоловік одважний, дуже відданий нещасним дітям Франціска Ченчі; щоб справити їм приємність, він згодився взяти участь у батьковбивстві. Другого — Олімпіо — князь

* Більшість монсенйорів не зв'язували себе приналежністю до святих орденів і могли женитися. *Авт.*

Колонна призначив був на каштеляна фортеці Петрелля в Неапольському королевстві, але заходами всемогутнього у князя Франціска Ченчі його вигнали.

З цими двома людьми умовилися про всі подробиці. Франціск Ченчі за порадою лікарів мав, щоб уникнути шкоди від нездорового римського повітря, виїхати наступного літа до згаданої фортеці Петрелля, а тому виникла думка приєднати до змови дванадцять неапольських бандитів. Олімпіо взявся найняти їх. Вирішили, що вони засядуть у сумежних з фортецею лісах, що їх повідомлять про час, коли Франціск Ченчі вирушить у дорогу, що вони захоплять його і вимагатимуть від родини великого за нього викупу. Тоді діти мусіли повернутися до Рима, щоб зібрати суму, якої вимагатимуть розбійники; вони повинні вдавати, начебто не можуть так швидко знайти такої суми, а розбійники, не одержавши у призначений термін грошей, виконають свою загрозу, заподіявши смерть Франціскові Ченчі. Таким способом ніхто не подумає на справжніх винуватців цієї смерті.

Але, як настало літо і Франціск Ченчі вирушив з Рима до Петрелля, шпигун, який мусів дати звістку про від'їзд, надто пізно попередив бандитів, що засіли в лісі, і вони не мали часу вийти на великий шлях. Ченчі безборонно доїхав до Петрелля, розбійники, яким набридло ждати непевної здобичі, пішли собі грабувати по інших місцях, на власну руч.

З свого боку й Ченчі, дід обережний і підзорливий, ніколи не наважувався виходити з фортеці. Його злий настрій збільшувався разом із старечою кволістю, для нього нестерпучою, і він подвоїв жорстокі утиски, що їх мусіли зазнавати обидві нещасні жінки. Він запевняв, що вони раді його недузі.

Беатріче, доведена докраю тим жахливим знущанням, звеліла покликати до фортечних стін Марцію й Олімпію. Вночі, коли батько її спав, вона говорила з ними через вікно в долішніх покоях і кинула їм листи, адресовані на монсеньйора Гуерру. Цими листами вона умовлялася, що монсеньйор Гуерра пообіцяв Марцію та Олімпію тисячу піастрів, коли вони погодяться самі вбити Франціска Ченчі. Третину цієї суми має монсеньйор заплатити в Римі ще до вбивства, а дві третини Лукреція й Беатріче, коли діло буде зроблене, і вони заволодіють скарбами Ченчі.

Крім того, умовились, що станеться це в день народження божої матері, і для того названі два чоловіки хитрощами будуть упущені до фортеці. Але Лукрецію спинила повага до свята мадонни, і вона переконала Беатріче змінити день, щоб не вчинити подвійного гріха.

Отож, 9 вересня 1598 року мати й дочка, виявивши величезну спритність, дали опіуму Франціскові Ченчі, чоловікові, кого так тяжко було обманити, і на нього напав глибокий сон.

Близько півночі Беатріче сама впустила в фортецю Марцію й Олімпію; потім Лукреція й Беатріче повели їх до кімнати старого, що міцно спав. Там вони залишили їх виконати те, на що умовилися, а дві жінки пішли ждати до сусідньої кімнати. Враз вони побачили, що ті два чоловіки повернулися з блідими лицями, самі не свої.

— Ну, що там нового? — закричали жінки.

— Підло й безчесно, — відповіли вони, — вбивати нещасного старого, коли він спить. Жаль перешкоджає нам це робити.

Почувши таке виправдання, Беатріче розгнівалася і почала їх ганьбити такими словами:

— Так що ж ви за люди? Ви добре підготовлені були

до такої дії, а не маєте мужності вбити людину вві сні*, звичайно, ви не наважитесь подивитися йому в очі, коли він прокинеться. От як ви кінчаєте справу, за яку насмілились брати гроші! Ну, добре ж! Коли ви такі полохливі, то я сама вб'ю свого батька; а щодо вас, то вам не довго жити!

Підбадьорені цими кількома словами і побоюючись, щоб не зменшено часом умовлену платню, убивці рішуче повернулися до кімнати, — за ними пішли й жінки. Один із них приставив до ока заснулому старикові великого цвяха, другий молотком загнав йому в голову. Другого великого цвяха забили в горло, і нещасну душу, обтяжену стількома недавніми гріхами, захопили чорти; тіло ще опиалося, але даремно.

По всьому тому молода дівчина дала Олімпіо великий гаманець, повний грошей; а Марціо дала вона обшигий золотом плащ, що належав її батькові, і вислала їх.

Жінки, залишившись самі, почали з того, що вийняли великого цвяха, забитого в голову трупа, і того, що був у шиї; потім загорнувши тіло в простирало, протягли його через довгу низку кімнат до галереї, що виходила на за-недбаний сад. Звідсіля вони кинули тіло у великий бузиновий кущ, що ріс у цьому безлюдному місці. На краю тієї галереїки був відхідок, і вони сподівалися, що як уранці знайдуть люди тіло старого в бузинових кущах, то подумують, що нога йому підсковзнулася, і він упав, простуючи до відхідку.

Все сталося саме так, як вони передбачали. Вранці, коли знайшли трупа, у фортеці зчинився великий галас; Беатріче та Лукреція й собі голосно кричали, оплакуючи таку не-

* Всі ці деталі з'ясовано на процесі.

щасну смерть батька й чоловіка. Але молода Беатріче мала мужність ображеної невинності, та не мала розсудливості, потрібної до життя: рано-вранці вона віддала жінці, що прала білизну в фортеці, простирало, забруднене кров'ю, сказавши їй, щоб вона не дивувалася з такої кількості крові, бо вона цілу ніч страждала на велику кровотечу, однак таку, що на ранок зовсім припинилася.

Справили почесний похорон Франціска Ченчі, і жінки повернулися до Рима втішатися тим спокоєм, якого вони так довго марно бажали. Вони гадали, що будуть щасливі назавсідги, бо не знали що діялось у Неаполі.

Правосуддя боже, що не хотіло залишити непокараним такого жорстокого батьковбивства, зробило так, що коли тільки в цій столиці довідалися про те, що сталося в Петрелльській фортеці, у головного судді виникли сумніви, і він послав королівського комісара оглянути тіло й заарештувати непевних людей.

Королівський комісар звелів заарештувати всіх, хто жив у фортеці. Всіх одвели до Неаполя закутих; і в їх свідченнях нічого не було б для підзору, коли б прачка не сказала, що їй дала Беатріче закривавлене простирало чи простирала. Її спитали, чи Беатріче пояснювала, звідкіля з'явилися такі великі криваві плями; вона відповіла, що Беатріче говорила про природну неміч. Її спитали, чи такі великі плями можуть походити від такої немочі; вона відповіла, що ні, і що криваві плями на простиралі були надто яскраво червоні.

Ці свідчення негайно послали до римського суду; проте минуло декілька місяців перше, ніж у нас подумали про те, щоб заарештувати дітей Франціска Ченчі. Лукреція, Беатріче й Джіакомо могли тисячу разів урятуватися, чи то виїхавши до Флоренції начебто на прощу, чи то кораблем

до Чівітта-Веккіа; але бог не дав їм таке собі на рятунок намислити.

Монсенйор Гуерра, довідавшись про те, що сталося в Неаполі, негайно послав на провінцію людей, яким доручив убити Марціо й Олімпіо. Але в Терні убитий був тільки Олімпіо. Неапольський суд звелів заарештувати Марціо, якого відвели до Неаполя, де він зараз і признався в усьому.

Ці жахливе свідчення негайно послали до римського суду, і той нарешті постановив заарештувати й одвезти до в'язниці Corte Savella Якова й Бернарда Ченчі, останніх живих іще Франціскових синів, так само і вдову убитого Лукрецію. Беатріче охороняли в батьковому палаці за допомогою великого загону поліцаїв. Марціо привезли в Неаполь і помістили так само у в'язниці Савелля. Там його звели віч-на-віч з обома жінками, які непохитно заперечували все; зокрема Беатріче ніяк не хотіла признати обшитою позументами плаща, що вона подарувала Марціо. Душогуб цей, перейнявшись раптом замилюванням до чудової вроди й дивного красномовства молодої дівчини, коли вона відповідала судді, зрікся всього того, в чому признався в Неаполі. Його віддали на катування, але він ні в чому не повинився і волів умерти в тортурах: гідна пошана до Беатрічиної краси!

По смерті цієї людини злочин нічим не можна було довести, і судді не визнавали достатніх підстав, щоб віддати на судові муки двох синів Ченчі та двох жінок. Всіх чотирьох перевели до замку св. Янгола, де вони перебували декілька місяців цілком спокійно.

Здавалося, що все скінчилося і ніхто в Римі більше не мав сумніву, що цю молоду дівчину, таку прекрасну, таку мужню, такою загальною цікавістю й симпатіями оточену,

незабаром випустять на волю, коли, на нещастя, суд наказав заарештувати того бандита, що в Терні вбив Олімпіо; привели його до Рима, і він признався в усьому.

Монсенйор Гуерра, так несподівано скомпромітований свідченням цього розбійника, дістав розпорядження негайно з'явитися; певна річ, йому загрожувала в'язниця, а може й смерть. Але ця дивна людина, обдарована від долі вмінням давати собі раду в усіх справах, знайшла спосіб урятуватися якнайдивовижніше. Його вважали за найвродливішого чоловіка при папському дворі, і він був надто відомий у Римі, щоб сподіватися на можливість утекти. До того ж іще, коло воріт у нього поставили добру варту, і мабуть з тої хвилини, коли його покликано до суду, за його домом стежили. Годиться додати, що він був високий на зріст, мав лице незвичайної білості, гарну русяву бороду й чудове волосся того самого кольору.

З незрозумілою швидкістю він піймав якогось вугляра, вбрався в його одержу, звелів поголити собі голову й бороду, вимазав собі лице, купив пару ослів і, шкандибаючи, пустився бродити римськими вулицями й продавати вугілля. Напрочуд майстерно надав він собі грубого й придуркуватого вигляду, скрізь пропонував своє вугілля й кричав з ротом повним хліба та цибулі в той час, як сотні поліцаїв шукали його не тільки в Римі, а вже й на всіх дорогах. Нарешті, коли його лице було вже відоме більшості поліцаїв, він наважився вийти з Рима, поганяючи перед собою двох своїх ослів, навантажених вугіллям.

Він стрів декілька загонів поліцаїв, які не здогадалися заарештувати його. Потім від нього одержано лише одного листа; його мати послала йому грошей до Марселі; гадають, що у Франції він брав участь у війні, як простий солдат.

Свідчення вбивці з Терні так само, як той факт, що монсеньйор Гуерра втік, — а те й те викликало незвичайну сенсацію в Римі, — остільки підживили підозри й навіть докази проти родини Ченчі, що всіх узяли із замку св. Янгола й перевезли до в'язниці Савелля.

Два брати, віддані на муки, були дуже далекі від того, щоб наслідувати душевну велич душогуба Марцію; вони легкодушно в усьому призналися. Сеньйора Лукреція, що звикла до розкішного життя, була така ніжна й делікатна, і крім того мала таку будову, що не могла знести катування на дибі; вона сказала все, що знала.

Але не так було з Беатріче Ченчі, молодою дівчиною, повною жвавості й завзяття. Ні ласкаві слова, ні погрози судді Москаті не досягли аж нічого. Вона витерпіла муку на дибі, ні на хвилику не змінившись на лиці і з цілковитою мужністю. Суддя ні разу не міг навести її на таку відповідь, яка хоч би трохи компромітувала її; більш того, своїм бистрим розумом і жвавістю вона зовсім збила славетного суддю Улісса Москаті, якому доручено допитувати її. Він був остільки здивований поведінкою цієї молоді дівчини, що вважав за свій обов'язок доповісти про все його святості папі Кліментові VIII, що нині щасливо у нас правує.

Його святість побажав бачити документи цього процесу і простудіювати їх.

Він боявся, щоб суддя Улісс Москаті, такий знаменитий своєю вченістю та високою мудрістю, не був переможений красою Беатріче, не мілував її під час допитів. В наслідок цього його святість позбавив його керівної ролі в цьому процесі й передав її іншому, жорстокішому судді. І справді, в цього варвара вистачило мужності без ніякого милосердя віддати таке прекрасне тіло на

муку *ad torturam capillorum* (тобто він допитував Беатріче Ченчі, підвісивши її за волосся *).

В той час, коли вона висіла на вірьовці, цей новий суддя звелів з'явитися перед Беатріче її мачусі й братам. Побачивши її, Джіакомо й Лукреція зараз же закричали до неї:

— Гріх учинено; треба ж спокутувати його і не доводити даремною впертістю тіло до зайвих мук.

— Так ви хочете вкрити безчестям наш дім, — відказала молода дівчина, — і вмерти безславно? Ви дуже помиляєтеся; але, як ви того бажаєте, хай буде так.

І, повернувшись до сбірів, промовила:

— Одв'яжіть мене і нехай мені прочитають допит моєї мачухи, — я стверджу те, що треба ствердити, і заперечуватиму те, що треба заперечувати.

Так і зробили. Вона призналася в усьому тому, що було правдиве **. Негайно з усіх зняли ланцюги. Беатріче, що протягом п'яти місяців не бачила своїх братів, забажала пообідати з ними, і вони вчотирьох дуже весело перебули той день.

Але наступного дня їх знову розділили; двох братів одвезли до Тордінової в'язниці, а жінок залишили у в'язниці Савелля. Наш святий отець папа, ознайомившись з автентичними актами, де містилися зізнання всіх, звелів негайно прив'язати їх до хвостів диких коней і таким способом віддати їх на смерть.

Весь Рим здригнувся, довідавшись про такий суворий

* Див. трактат *de suppliciis* знаменитого Фаріначчі, юрисконсульту того часу. Там є такі жахливі деталі, яких ми з нашою чутливістю дев'ятнадцятого століття не можемо почитати до кінця і які дуже мужньо стерпіла молода римлянка шістнадцяти років, котру покинув її коханець. *Авт.*

** У Фаріначчі можна знайти декілька визнань Беатріче; на мою думку, вони зворушливо прості. *Авт.*

вирок. Багато кардиналів і князів прийшли до папи навколiшках благати його дозволити цим нещасним, щоб вони подали докази на захист своєї справи.

— А вони дали своєму батькові час захищати свою справу? — Відповів розгніваний папа.

Нарешті з особливої ласки своєї він погодився відкласти кару на двадцять п'ять день. Негайно видатніші римські адвокати взялися писати в цій справі, що стурбувала й сповнила жалю все місто. На двадцять п'ятий день всі вони з'явилися перед його святістю. Ніколо ді Ангеліс говорив перший; але ледве він прочитав два рядки з своєї оборонної промови, як Клімент VIII перебив його:

— Виходить, у Римі, — скрикнув він, — є ще люди, які можуть убити свого батька, і є адвокати, які сміють боронити цих людей!

По цих словах усі мовчали доти, доки Фаріначчі наважився піднести голос:

— Найсвятіший отче, — сказав він, — ми тут не для того, щоб боронити злочин, а для того, щоб довести, якщо будемо спроможні, що один або декілька з цих нещасних не винуваті в злочині.

Папа подав йому знак говорити, і він говорив цілих три години, після чого папа від усіх прийняв писані промови й відіслав їх. Коли всі пішли, Альтіері залишився останній; він, боячись за своє ім'я, упав перед папою на коліна й сказав:

— Як оборонець нещасних, я не міг ухилитися від участі в цій справі.

На це папа відповів:

— Нас дивуєте не ви, а інші.

Папа не захотів лягати в ліжко, а цілу ніч читав промови оборонців; йому помагав у цій роботі кардинал Санто-

Марсіліо; його святість, здавалося, був такий зворушений, що в декого виникла надія, чи не пощастить урятувати тих нещасних. Щоб урятувати синів, оборонці всю провину склали на Беатріче. Під час процесу доведено, що її батько декілька разів удавався до насильства, щоб досягти своїх злочинних намірів; тому оборонці сподівалися, що вбивство їй простять, бо вона була в стані законної самооборони, а коли так, і коли головній провинниці злочину дароване буде життя, то як можна стратити буде життя її братам, яких вона підмовила?

Присвятивши цілу ніч своїм обов'язкам судді, Клімент VIII наказав знову одвести всіх обвинувачених до в'язниці й помістити їх окремо від інших. Цей факт збудив великі надії в Римі, що в усій цій справі бачив тільки Беатріче. Виявилось, що вона кохала монсеньйора Гуерру, але ніколи не порушувала найсуворіших принципів доброчесності: так чи можна ж було, не ламаючи справедливості, ставити їй за вину злочин страшної потвори й карати її за те, що вона скористалася з права самозахисту? Чи можна було припустити, щоб суд людський іще збільшив недолю істоти такої чарівної, такої гідної жалю і вже такої нещасної? Після сумного життя, що скликало на неї стільки горя та лиха перш, ніж вона досягла шістнадцяти років, невже ж вона нарешті не мала права на декілька не таких жахливих днів? Здавалося, що в Римі кожен вважав за свій обов'язок оборонити її. Хіба ж не виправдали б її, якби вона заколола Франціска Ченчі, коли він уперше намагався заплідити злочин?

Папа Клімент був лагідний і милосердний. Ми почали були сподіватися, що, соромлячись трохи за той вибух гніву, коли він перебив оборонні промови захисників, він простить людину, яка відповіла насильством на насильство, щоправда,

не в момент першого злочину, але тоді, коли знов на те заходило. Всь Рим був у тривозі, коли папа одержав звістку про неприродну смерть маркізи Констанції Санта Кроче. Син її Паоло Санта Кроче вбив кинджалом цю стару, якій було шістдесят років, за те, що вона не хотіла відписати йому всього свого майна. У листі про ту подію стояло, що Санта Кроче втік, і немає надії заарештувати його. Папа згадав за братовбивство Массіні, вчинене недавно перед тим. Доведений до розпачу отими вбивствами близьких родичів, які так часто траплялися, його святість намислив, що він не має права прощати. Папа одержав той фатальний лист про Санта Кроче, коли був у палаці Монте Кавалльо, куди приїхав 6 вересня, щоб наступного ранку бути ближче до церкви святої Марії, де він мав висвятити на єпископа одного німецького кардинала.

В п'ятницю о 22 годині (о 4 годині вечора) він покликав римського губернатора Феранте Таверна* і сказав йому буквально такі слова:

— Доручаємо вам справу Ченчі. Подбайте про справедливість, не гаючи ні хвилини.

Губернатор повернувся до свого палацу по тому наказі дуже схвилюваний. Він зараз же склав смертний вирок і зібрав нараду, щоб обміркувати спосіб, як виконати його.

У суботу вранці 11 вересня 1599 року перші римські сеньйори, члени братства Confortatori вирушили до двох в'язниць; до Corte Savella, де були Беатріче та її мачуха, і до Tordinona, де були Яків і Бернард Ченчі. Цілу ніч з п'ятниці на суботу римські сеньйори, які довідалися про те, що сталося, бігали від палацу Монте Кавалльо до палаців головних кардиналів, хотівши добитися принаймні

* Потім кардинал за цю незвичайну справу. (Приміт. в рукопису).

того, щоб жінок стратили в самій в'язниці, а не на ганебному ешафоті, а також, щоб помилювали молодого Бернарда Ченчі, якому було ледве чотирнадцять років і який ні в чому не міг брати участі. Особливо вирізнявся своєю запопадливістю цієї фатальної ночі благородний кардинал Сфорца; але хоч який могутній був цей князь, він не міг нічого досягти. Злочин Санта Кроче був очевидний, бо він учинив його задля грошей, а злочин Беатріче зроблено, щоб урятувати честь.

В той час, коли наймогутніші кардинали докладали стільки даремних зусиль, Фаріначчі, наш великий юрисконсульт, наважився пройти до самого папи; ставши перед його святістю, цей дивний чоловік зумів зворушити його серце і нарешті невідступними прозьбами вирвав життя Бернардові Ченчі.

Коли папа промовив це велике слово, було коло четвертої години ранку (в суботу 11 вересня). Цілу ніч працювали на плацу моста св. Янгола, готуючись до жорстокої трагедії. Однак усі потрібні копії смертельного вироку були закінчені тільки о п'ятій годині вранці; от чому лише о шостій годині могли подати фатальну звістку нещасним, що спали спокійно.

Молода дівчина на першу хвилину остільки підупала на силі, що не могла навіть одягтися. Вона пронизливо й безперервно кричала, опанована безмежним жахом і розпачем.

— Чи ж може бути, о господи! — кричала вона, — щоб так несподівано я мала вмерти?

Лукреція Петроні навпаки жодного слова недоречного не сказала; спочатку вона молилася навколішках, потім спокійно взялась умовляти свою доньку піти з нею до каплиці, де вони обидві повинні були підготуватися до великого переходу від життя до смерті.

Мова ця відразу повернула Беатріче спокій; оскільки вона напочатку виявила запал і шаленство, остільки стала тиха й розсудлива з того часу, як мачуха заклікала її до самовладання. З цього моменту поведінка її показувала таку непохитність, аж весь Рим дивувався.

Вона попросила до себе нотаря, щоб скласти заповіт, — це було дозволене їй. Вона наказала поховати її тіло в церкві св. Петра in Montario; вона відписала триста тисяч франків стигматкам (черницям ордену св. Франціска), — ця сума призначена була як посаг п'ятдесятьом бідним дівчатам. Такий приклад зворушив сеньйору Лукрецію, і вона так само склала заповіт і наказала поховати тіло її в церкві Георгія; вона відписала п'ятсот тисяч франків цій церкві на милостиню й зробила багато інших благочестивих пожертв.

О восьмій годині вони посповідалися, прослухали месу й причастились. Але перш, ніж іти до служби, сеньйора Беатріче розмірковувала, що непристойно буде вийти на ешафот перед очі всього народу в пишних зодягах, які вони досі носили. Вона замовила дві сукні — одну собі, а другу мачусі. Сукні були такі, як у черниць, без прикрас на грудях і на плечах, тільки в збори і з широкими рукавами. Мачушина сукня була з чорної бавовняної матерії, а сукня молодої дівчини — з блакитної тафти, грубим шнурком круг стану оперезана.

Коли принесли сукні, сеньйора Беатріче, що стояла навколішках, підвелася й промовила сеньйорі Лукреції:

— Матінко, час наших мук наближається; нам слід підготуватися, перемінити сукні і востаннє допомогти одна одній одягнутися.

На плацу моста Св. Янгола збудували великий ешафот з манайєю (щось подібне до гільйотини). О тринадцятій годині

(о восьмій годині вранці) братство Милосердя принєсло своє велике розп'яття до в'язничних воріт. Джіакомо Ченчі вийшов перший із в'язниці; він побожно став навколішки на порозі дверей, помолився й поцілував святі рани розп'ятого. За ним вийшов Бернардо Ченчі, його молодший брат, так само, як і він, із зв'язаними руками й маленькою дощечкою перед очима. Натовп був величезний, і серед нього зчинився переполох, бо з вікна впала якась посудина майже на голову ченцеві, що тримав запалений смолоскип поруч із корогвою.

Всі дивилися на двох братів, як несподівано виступив римський прокурор і сказав:

— Сеньйоре Бернардо, спаситель наш дарує вам життя; супроводьте ваших родичів і моліться богів за них.

Зараз же два confortatori зняли маленьку дощечку, що була перед його очима. Кат посадив Джіакомо Ченчі на повозку і зняв з нього одєжу, щоб можна було мордувати його розпеченими кліщами. Підійшовши до Бернардо, кат перевірів підпис про помилування, розв'язав його, зняв з нього ручні кайдани; Бернардо був неодягнений, бож і його мали мордувати, — тому кат, посадивши його на повозку, надів на нього розкішний плащ, шитий золотом. (Кажуть, ніби це був той самий плащ, якого Беатріче подарувала Марціо після події в замку Петрелля). Величезний натовп на вулиці, на вікнах і на дахах раптом заворушився; чути було глухий і глибокий шум, — розійшлася чутка, що цю дитину помилувано.

Почали співати псалми, і процесія повільно рушила Набонським плацом до Савелльської в'язниці. Коли дійшли до воріт в'язниці, корогва спинилася; вийшли дві жінки, впали ниць до підніжжя святого розп'яття й пішли одна за однією. Одягнені вони були так, як уже сказано; голови їх

накриті були довгими покривалами з тафти, що сягали майже до пояса.

Сеньйора Лукреція, як удова, мала чорне покривало й чорні оксамитові черевички, як був звичай, без закаблуків.

Покривало на молодій дівчині було з голубої тафти, як і сукня; на плечах у неї був великий плащ із срібної парчі; на ній була спідниця з фіялкового сукна й білі оксамитові черевички, елегантно стягнуті оксамитовими шнурками. Вона йшла в цьому вбранні з особливою грацією, і слъози наворачталися на очі всім, хто бачив, як вона повільно йшла в останніх рядах процесії.

У жінок обидві руки були вільні, але прив'язані до тіла вище ліктів так, що кожна з них могла нести розп'яття; вони тримали його перед самими очима. Рукава їхнього вбрання були дуже широкі, так що видно було їх руки, покриті сорочками, стягнутими на краях рукавів за тутешнім звичаєм.

Сеньйора Лукреція, в якої було не таке тверде серце, плакала майже безперестанку; молода Беатріче навпаки виявляла велику мужність і, повертаючи очі до кожної церкви, повз яку проходила процесія, швидко ставала навколішки й промовляла твердим голосом: *Adoramus te, Christe* (клянемося тобі, Христе!).

Тим часом бідного Джіакомо Ченчі мордували на повозці розпеченими кліщами; він виявляв велику твердість.

Процесія ледве могла перейти через плац моста св. Янгола, — стільки було там карет і такий натовп народу. Жінок відразу відвели до наперед підготованої каплички, а потім привели туди й Джіакомо Ченчі.

Юного Бернардо, покритого плащем з позументами, повели просто на ешафот, тоді всі подумали, що його зараз

покарають смертю і що його не помилено. Бідний хлопчик був такий наляканий, що впав непритомний, ступивши другий тільки крок на ешафот. Його вернули до пам'яті холодною водою і посадили навпроти манайї.

Кат пішов по сеньйору Лукрецію Петроні; руки їй були зв'язані за спиною, а на плечах уже не було покривала. Вона з'явилася на плацу в супроводі корогви; голова її була закутана в покривало з чорної тафти; вона помолилася богу й поцілувала святі рани. Їй сказали, щоб вона залишила черевички на брукові, а як була вона дуже огрядна, то їй тяжко було зійти. Коли Лукреція вийшла на ешафот і з неї зняли чорне тафтове покривало, їй стало дуже прикро, що її бачать люди з оголеними плечима й грудьми; вона оглянула себе, потім подивилась на манайю і повільно підвела плечі на знак покірливості волі божій; сльози навернулись їй на очі, і вона промовила:

— Б о ж е м і ї!.. А ви, брати мої, моліться за мою душу.

Не знаючи, що їй робити, вона спитала головного ката Александра, як їй треба поводитися. Той сказав, щоб вона сіла верхи на колодку. Але цей рух здавався їй образливим для її соромливості, і минуло чимало часу, поки вона зробила це. (Подробиці того, що було далі, може зносити тільки італійська публіка, яка хоче знати все до останніх рисочок; нашому читачеві досить знати, що соромливість довела цю бідолашну жінку до того, аж вона себе поранила в груди; кат показав її голову народові й потім загорнув у покривало з чорної тафти).

В той час, коли манайю наладновували для молодої дівчини, ешафот завалився під вагою цікавих, і багато людей були вбиті. Отже вони з'явилися до бога раніше за Беатріче

Коли Беатріче побачила, що короґва повернулася до каплички по неї, вона жваво спитала:

— А що, моя мати вже вмерла?

Їй відповіли, що так; вона кинулася на коліна перед розп'яттям і палко молилася за її душу. Потім вона голосно й довго говорила до розп'ятого:

— Господи, ти зглянувся на мене, і я з доброї волі піду за тобою, я не втратила надії на твоє милосердя за мій непомірний гріх, — і таке інше.

Потім вона прочитала декілька псалмів і молитов, все прославляючи бога. Коли нарешті з'явився перед нею кат з вірьовкою, вона сказала:

— Зв'яжи це тіло, що його треба скарати, і звільни цю душу, що повинна досягти безсмертя й вічної слави.

Тоді вона підвелася, створила молитву, залишила черевички внизу сходів і вийшла на ешафот, швидко перекинула ногу через колоду, поклала шию під манайю й зовсім розстебнулася сама, щоб уникнути катового дотику. Своїми швидкими рухами вона уникла того, щоб публіка бачила її плечі й груди в той момент, коли вона скидала з себе покривало. Їй довелося довго ждати удару манайї, бо трапилась якась перешкода. Протягом цього часу вона голосно прикликала ім'я Ісуса Христа і пресвятої діви*. У фатальну хвилину тіло дуже здригнулося. Нещасний Бернардо Ченчі, що весь час сидів на ешафоті, знов упав непритом-

* Сучасний автор оповідає, що Клімент VIII дуже непокоївся спасінням душі Беатріче; коли він довідався, що вона визнає себе за неправдиво засуджену, він особливим рухом виявив свою нетерплячість. Тоді саме, коли вона поклала свою голову під манайю, фортеця Св. Янгола, звідкіля було дуже добре видно, вистрілила з гармати. Папа стояв на молитві в Монте-Кавалла, ждучи цього сигналу; він негайно дав молодій дівчині папське розрішення *in articulo mortis*. Цим пояснюється затримка в той страшний момент, про який говорить автор хроніки. *Авт.*

ний і confortatori потратили більше, ніж півгодини, щоб відживити його. Тоді з'явився на ешафоті Яків Ченчі. Але ми знов пропускаємо надто жорстокі деталі. Якова Ченчі вбито киями (mazzolato).

Бернардо Ченчі негайно одвели знову до в'язниці; його дуже трясла лихоманка, і йому пустили кров.

Щодо нещасних жінок, то кожену поклали в свою труну й поставили в декількох кроках од ешафота, коло статуї св. Павла, першої праворуч на мосту Св. Янгола. Вона залишалася там до четвертої години по півдні. Навколо кожної труни горіли чотири свічки з білого воску.

Потім з тим, що залишилося від Якова Ченчі, їх перенесли до палацу флорентійського консула. О дев'ятій з чвертю години ввечері* тіло молодої дівчини, накрите її одежею, з розкішним вінком із квітів, перенесли до церкви св. Петра in Montorio. Вона сяяла чарівною красою; можна було подумати, що вона спить. Її поховано перед головним вівтарем і Преображенням Рафаеля з Урбіно. Супроводили її п'ятдесят засвічених свічок і всі францисканські ченці, що були в Римі.

Лукрецію Петроні віднесли о десятій годині ввечері до церкви св. Георгія. При цій трагедії був незчислений натовп; скільки око сягало, видно було вулиці, повні карет і людей; риштування, вікна й дахи вкриті були цікавими. Сонце цього дня так пекло, що не один і не два зомліли. Величезна кількість захворіла на лихоманку, а коли все скінчилося близько дев'ятнадцятої години (без чверті дві

* Це той час, що в Римі призначений був для похорону осіб князівського походження, похоронні процесії городян відбувалися, коли заходило сонце; дворян несли до церкви о годині ночі, кардиналів і князів — пів до другої години ночі, що 11 вересня відповідало трьом чвертям на десяту. *Лвт.*

години) і натовп почав розходитися, то багато людей за-
давлено, інших потоптали коні. Померло сила народу.

Сеньйора Лукреція Петроні була скорше мала, ніж велика на зріст, і дарма, що їй було п'ятдесят років, вона була ще дуже гарна: в неї було прекрасне обличчя, маленький ніс, очі чорні, лице дуже біле, чудового кольору, рідке русяве волосся.

Беатріче Ченчі, що навіватиме вічний жаль, було якраз шістнадцять років; вона була маленька з чудовою округлістю, з ямками на щоках, тож коли вона лежала мертва у своїм віночку, можна було подумати, що вона спить і навіть сміється, як це часто бувало в неї, коли вона була жива. В неї був маленький рот, русяве волосся й природні кучерики. Коли вона йшла на смерть, то кучерики ті падали їй на очі, і це надало їй особливої краси й викликало жалість.

Джіакомо Ченчі був невеличкий на зріст, товстий, лице мав біле з чорною бородою; коли він помер, йому було майже двадцять шість років.

Бернардо Ченчі, як вилитий, був схожий на свою сестру і носив таке довге волосся, як і вона, отже коли він вийшов на ешафот, багато хто вважав його за неї.

Сонце так пекло, що багато споглядачів цієї трагедії померли тієї ночі, а серед них Убальдіно Убальдіні, напрочуд красний молодий чоловік, з квітущим доти здоров'ям. Він був брат такого відомого в Римі сеньйора Ренці. Отож Ченчі відходили на той світ у не абиякім товаристві.

Вчора, у вівторок 14 вересня 1599 р. ченці з Сан-Марчелло з приводу свята Воздвиження використали свої привілеї, щоб звільнити з в'язниці сеньйора Бернардо Ченчі, що обов'язався сплатити за рік чотириста франків святій трійці коло Сикстового мосту.

(Додано іншою рукою).

Від нього походять Франціск і Бернардо Ченчі, живі й тепер.

Славнозвісний Фаріначчі, що своєю напосталістю врятував життя молодому Ченчі, опублікував свої оборонні промови. Він наводить лише уривок з 66-ї промови, що казав її перед Кліментом VIII на захист родини Ченчі. Ця промова, написана латинською мовою, становить шість сторінок великого формату: на жаль, не можу навести її тут; вона змальовує напрямки думок 1599 року; мені здається вона дуже доладною. За багато літ по 1599 році Фаріначчі, надсилаючи свої оборонні промови до друку, додав таку примітку до тієї, що він казав на оборону Ченчі: *Omnes fuerunt ultimo supplicio effecti excepto Bernardo, qui ad triremus cum bonorum confiscatione condemnatus fuit ac etiam ad interessendum aliorum morti prout interfuit* *. Кінець цієї латинської примітки зворушливий, але я гадаю, що читач уже й так стомився від такого довгого оповідання.

* Над усіма виконано найвищу кару, за винятком Бернардо, засудженого до роботи на триремах з конфіскацією майна, а також і до того, щоб бути при смерті інших, як він і був присутній.

ГЕРЦОГИНЯ ПАЛ'ЯНО

Палермо 22 липня 1838 р.

Я зовсім не природник; грецьку мову я знаю не глибоко; моя головна мета, коли я надумав подорожувати по Сіцилії, полягала не в тому, щоб спостерігати цікаві явища на Етні, як не мав я й наміру кинути яке світло для себе чи для інших на все те, що стародавні грецькі автори говорять про Сіцилію. Я шукав перш за все утіхи для очей, а в цій незвичайній країні є на що подивитися. Кажуть, вона подібна до Африки; але я певен лише того, що вона схожа на Італію тільки своїми жагучими пристрастями. Справді, про сіцилійців можна сказати, що для них не існує слово неможливо, відколи вони запалені любов'ю або ненавистю, а ненависть у цій прекрасній країні ніколи не походить з грошових інтересів.

Я спостерігаю, що в Англії й особливо у Франції часто говорять про італійську пристрасть, про ту невгамовну пристрасть, яку зустрічаємо в Італії шістнадцятого й сімнадцятого століть. За наших часів ця прекрасна пристрасть умерла, зовсім умерла, саме в тих класах, де поширилось наслідування звичаїв і ладу життєвого за паризьким чи лондонським взірцем.

Я добре знаю, що, починаючи з епохи Карла П'ятого (1530 р.), Флоренція, Неаполь і навіть Рим до певної міри наслідували іспанські морови, але хіба ж ці благородні звичаї громадянські не були засновані на безмежній

пошані, що її кожна людина, гідна цього ймення, повинна мати до рухів своєї власної душі? Аж ніяк не гамуючи своєї енергії, вони ще збільшували її, а перше правило фертів, які наслідували герцога Рішельє, близько 1760 р., було вдавати, ніби їх ніщо не зворушує. Знову таки, правило англійських денді, котрих нині копіюють у Неаполі, давши їм перевагу над французькими фертми, хіба не полягає в тому, щоб удавати, начебто усе їм набридло, начебто вони вищі за все?

Отож італійської пристрасі вже ціле століття немає в вищих колах цієї країни.

Щоб якось уявити собі цю італійську пристрась, про яку наші романісти говорять так упевнено, я повинен був звернутись до історії; але загальна історія краю, що її писали талановиті люди, і що надто інколи величною говорить мовою, майже нічого не каже про такі дрібниці. Вона з ласки своєї нотує тільки безумства королів чи там князів. Я вдався до спеціальної історії кожного міста, але злякався сили матеріалів. Якесь маленьке містечко гордо подає свою історію, надруковану в трьох чи чотирьох томах формату у чверть аркуша й у сімох чи вісьмох рукописних томах; цих останніх майже не можна розшифрувати; вони повні скорочень, надають літерам чудної форми і в найцікавіших місцях рясніють спеціальними місцевими виразами, уже на двадцять лє відтіля нікому незрозумілими. Бо в цілій прекрасній Італії, де любов спричинилася до стількох трагічних подій, тільки троє міст — Флоренція, Сієнна та Рим — говорять майже так, як пишуть; в інших містах скрізь книжна мова на сто лє відійшла від розмовної.

Те, що звуть італійською пристрасю, тобто пристрась, що прагне вдовольнити себе, а не змалювати

перед кимсь особу своєю величними рисами, починається з відродження громадянства в дванадцятому столітті і погасає принаймні в вищих колах близько 1734 р. В цю епоху Бурбони тільки но почали царювати в Неаполі, в особі Дон-Карлоса, сина Фарнези, одруженої вдруге з Філіпом V, отим нещасним унуком Людовіка XIV, таким хоробрим серед гарматних ядер, таким невеселим і таким закоханим у музиці. Відомо, що протягом двадцяти чотирьох років знаменитий кастрат Фарінееллі щодня співав йому три улюблені арії, завсігди ті самі.

Філософський розум може знайти цікаві для себе подробиці в тій пристрасті, яку почувають у Римі або в Неаполі, але я признаюся, що, як на мене, нема нічого безглуздішого за ті романи, які дають італійські ймення своїм персонажам. Невже ж ми не погодимося, що пристрасті змінюються кожного разу, як ми посуваємося на сто лье до півночі? А любов хіба ж та сама в Марселі і в Парижі? Можна згодитись лише з тим, що країни, які з давніх часів мали однаковий політичний лад, виявляють деяку зовнішню схожість у громадських звичаях.

Краєвиди, як і пристрасті, як і музика, змінюються в міру того, як ми наближаємося на три, на чотири градуси до півночі. Неапольський краєвид видався б безглуздим у Венеції, коли б не повелося навіть в Італії дивуватися з прекрасної неапольської природи. В Парижі ми робимо краще, — ми думаємо, що вигляд лісів і оброблених полів цілком той самий у Неаполі і в Венеції, і ми хотіли б, щоб картини Каналетто, приміром, мали абсолютно такі самі фарби, як і картини Сальватора Рози.

Хіба ж не смішно без краю, коли англійка, обдарована всіма чудовими рисами, властивими людям на острові, де вона вродилась, але яку навіть на цьому острові не вва-

жають за здатну змалювати ненависть і любов — Анна Радкліф дає італійські ймення і великі пристрасті персонажам свого відомого роману *Сповідь чорних покутників*?

Я зовсім не намагатимуся пом'якшити простоту і грубість, іноді прикру для нас, у дуже правдивому оповіданні, що подаю до уваги вибачливому читачеві. Приміром, я точно перекладаю відповідь герцогині Пальяно на любовне признання брата в перших Марсілія Капечче. Ця родинна хроніка міститься, не знаю чому, в кінці другого тома рукописної історії Палермо, про яку не можу на цім місці розводитись.

Оповідання це, яке я, на превеликий жаль, дуже скоротив (я проминув силу характерних обставин) містить певніше останні пригоди нещасної сім'ї Карафа, ніж цікаву історію якоїсь єдиної пристрасті. Літературне честолюбство підказує мені, що, певне, можливо було б збільшити інтерес деяких ситуацій, більш розгортаючи, тобто розгадуючи й оповідаючи читачеві з усіма деталями те, що почували персонажі. Алеж чи можу я, молодий француз, уроджений на півночі, в Парижі, напевне розгадати те, що зазнали ці італійські душі року 1559? Я можу щонайбільше сподіватися розгадати лише те, що може видатися витонченим і гострим французьким читачам 1838 року.

Та жагуча манера почувати, що панувала в Італії коло 1559 року, вимагала вчинків, а не слів. Отож, у поданому далі оповіданні знайдуть дуже мало розмов. Невигода для цього перекладу в тому, що ми звикли до довгих розмов персонажів у наших романах; для них розмова — це битва. Оповідання, якому я прошу в читача цілковитої вибачливості, показує цікаві риси, які запозичили свого часу італійці від іспанців. Я не вийшов за межі ролі перекладача.

Правдиве відтворення напрямів почуття шістнадцятого століття і навіть літературної манери історика, напевне дворянина споміж васалів нещасної герцогині Пальяно, становить, на мою думку, головну заслугу цієї трагічної історії, якщо вона взагалі на що заслуговує.

Іспанський етикет, і до того ж найсуворіший, панував при дворі герцога Пальяно. Зважте, що кожен кардинал, кожен римський князь мав подібний двір, і тоді ви спроможні будете уявити собі те видовище, яке подала року 1559 цивілізація міста Рима. Не забудьте, що це був час, коли король Філіп II, потребуючи для якоїсь своєї інтриги голосів двох кардиналів, дав кожному з них по двісті тисяч ліврів ренти з церковних бенефіцій. Рим, хоча й не мав грізної армії, був світовою столицею. Париж року 1559 був місто варварів, досить, правда, ввічливих.

ТОЧНИЙ ПЕРЕКЛАД ДАВНЬОГО ОПОВІДАННЯ, НАПИСАНОГО КОЛО 1566 РОКУ

Джованні П'єтро Карафа, хоч і походив з однієї з найзначніших у Неапольському королівстві родин, був проте такий з людьми гострий, неввічливий, нестриманий, — як воно личило б хіба простому пастухові. Він надів до в г у о д е ж у (сутану) і молодим ще пішов до Рима, де йому допомагав прихильний до нього брат у перших Олівіо Карафа, кардинал і архієпископ неапольський. Александр VI, цей великий муж, всезнаючий і всесильний, зробив його своїм cameriere (щось подібне до того, що ми, за своїми звичаями, зємо урядовцем для доручень). Юлій II призначив його на архієпископа в Кієті; папа Павло зробив його кардиналом і, нарешті 23 травня 1555 року, після поділу на партії й жорстоких суперечок між зібраних у конклаві кардиналів, його настановили на папство під ім'ям

Павла IV; йому було тоді сімдесят вісім років. Ті самі, що обрали його на престол св. Петра, зараз же затремтіли, роздумуючи про сувору, жорстоку, невблаганну побожність тільки но обраного державця.

Звістка про це несподіване обрання зчинила цілу революцію в Неаполі і в Палермо. За декілька днів Рим побачив у себе в гостях велику кількість членів славетної родини Карафа. Всі одержали посади; але річ природна, папа особливо виділив трьох небожів, синів свого брата, графа Монторіо.

Дон-Жуана, старшого, уже жонатого, він зробив герцогом Пальяно. Це герцогство, одібране у Марка-Антоніо Колонна, якому воно належало, охоплювало дуже багато сіл і невеличких міст. Дон Карлос, другий небож його святості, був мальтійський рицар і брав участь у походах; його поставлено на кардинала, легата болонського й першого міністра. Це був чоловік, повний рішучості, вірний традиціям свого роду; він наважився ненавидіти наймогутнішого в світі короля (Філіпа II, короля іспанського та індійського) і дав йому докази своєї ненависті. Щодо третього небожа нового папи, дона Антонію Карафа, то, не зважаючи на те, що він був жонатий, папа зробив його маркізом Монтебелло. Нарешті він надумався одружити з Франціском, дофіном Франції й сином короля Генріха II, дочку брата свого від другої жінки; Павло IV гадав дати їй, як посаг, Неапольське королівство, яке треба було відняти в Філіпа II, короля Іспанського. Родина Карафа ненавиділа цього могутнього короля, а той, скориставшись з помилок цього роду, викоренив його, як ви побачите далі.

Посівши престол св. Петра, наймогутніший у світі, що тьмарив за тієї епохи навіть славетного іспанського монарха, Павло IV, як і більшість його наступників, дав

приклад найвищого благочестя. Це був великий папа й великий овятий. Він намагався викоренити зловживання в церкві й таким засобом віддалити вселенський собор, якого вимагали з усіх боків при папському дворі, але на який не дозволяла згодитися політична мудрість.

Звичаєм того часу, зовсім забутим за наших днів, який не дозволяв державцеві звірятися на людей, що могли мати інші, свої, а не спільні з ним, інтереси, державними справами його святості деспотично керували три його небожі. Кардинал був перший міністр і орудував волею свого дядька; герцог Пальяно був призначений за генерала над військом святої церкви, а маркіз Монтебелло, капітан палацової гвардії, не дозволяв пройти до папи нікому, хто йому не подобався. Незабаром ці молоді люди стали чинити нечувані насильства. Вони почали з того, що присвоювали майно родин, вороже настроєних проти їхньої влади. Люди не знали, де шукати правого суда. Вони повинні були не тільки боятися за своє майно, але, страшно сказати, на батьківщині невинної Лукреції! — вони не були безпечні за честь своїх жінок і дочок. Герцог Пальяно та його брати хапали найвродливіших жінок; досить було нещастя подобатися їм. Дивом дивувалися всі, бачивши, що вони ні трохи не вважають на шляхетне походження, і ще більше — їх не стримували навіть святі монастирські брами. Доведені до розпачу люди не знали, до кого звернутися з своїми скаргами: такий великий жах три брати навівали на всіх, хто тільки наближався до папи; вони в зухвальстві своєму не вважали навіть на послів.

Герцог одружився ще перед висвяченням свого дядька з Віолантою дель Кардоне, з родини, що походила із Іспанії, а в Неаполі належала до найвищого вельможного панства.

Ця родина була записана в *Seggio di nido*.

Віоланта, уславлена своєю незвичайною красою і чарівливістю, якої вона вміла надавати собі, коли бажала бути кому до вподоби, ще більш відома була своєю безумною гордістю. Але треба бути справедливим: тяжко було знайти вищу благородність за ту, що вона появила на цілий світ, не признавшись ні в чому перед смертю братові капуцину, як той сповідав її. Вона знала напам'ять і декламувала з надзвичайною грацією чудового Orlando месера Аріосто, більшість сонетів божественного Петрарки, новели Пекороне і т. ін. Але вона була ще чарівніша, коли сподобляла висловлювати у своїм товаристві блискучі й оригінальні думки.

В неї був син, якого призначено на герцога Каві. Брат її дон Фернандо, граф Д'Аліффе, прибув до Рима, притягнений високою долею своїх шуряків.

У герцога Пальяно був блискучий двір; визначні люди з видатніших неапольських родин домагалися честі бути серед придвірних. Між герцоговими улюбленцями найбільш видавався в Римі чарівний Марсіліо Капечче (*is Seggio di nido*), молодий чоловік, відомий у Неаполі своїм розумом не менш, як і своєю божественною вродою, дарованою йому від неба. Герцогиня мала улюбленку Діану Бранкаччіо, тоді років тридцяти, близьку родичку маркізи Монтебелло, герцогининої зовиці. Як казали в Римі, з цією улюбленкою вона поводитися вже не так гордо — вона звіряла їй усі таємниці. Але ці таємниці стосувалися лише політики; герцогиня викликала пристрасті, а сама нічиєї не поділяла.

За порадою кардинала Карафи папа оголосив війну іспанському королеві, а французький король послав на допомогу папі армію під командуванням герцога Гіза.

Але вернімось до подій при дворі герцога Пальяно.

Капечче вже давно був наче божевільний; він дозволяв собі найхімерніші вчинки. Річ у тім, що нещасний хлопець жагуче закохався в свою пані герцогиню, але не наважувався в тому признатися. Проте він не втрачав надії досягти своєї мети, бачивши, як глибоко роздратована герцогиня проти свого чоловіка, що не дбав про неї. Герцог Пальяно був всемогутній у Римі, і герцогиня безперечно знала, що майже щодня славні своєю красою римські дами приходили до її чоловіка, в його власний палац; до такої тяжкої образи вона ніяк не могла звикнути.

Серед капеланів святого папи Павла IV був один поважний чернець, з яким той молитвував. Ця особа, рисуючи згубити себе і, чого доброго, з намови іспанського посла, наважилася одного дня викрити папі всі злочинства його небожів. Святий папа з горя занедужав; він не хотів би вірити, але з усіх боків надходили незаперечні докази. Першого дня 1559 року сталася подія, що довела папі правдивість усіх його здогадів і може остаточно схилила його святість до певного рішення. На саме свято обрізання господнього — обставина, що на погляд такого побожного владики не абияк збільшувала провину — Андрео Ланфранкі, секретар герцога Пальяно, справляв розкішну вечерю на честь кардинала Карафи і, бажаючи, щоб на ній нічого не бракувало для збудження апетиту, закликав до цієї вечері Мартуччію, одну з найвродливіших, найвідоміших і найбагатших у благороднім місті Римі куртизанок. Так уже судилося, що герцогів улюбленець Капечче, той самий, що потаємно закоханий був у герцогиню й що славився за найкраснішого чоловіка в світовій столиці, з якого часу почав лицятися до Мартуччії. Цього вечора він шукав її скрізь, де тільки сподівався зустріти. Ніде не знайшовши її й довідавшись про вечерю в будинкові Ланфранкові, він

догадався, що́ там відбувається, і опівночі прибув до Ланфранкі з цілим загonom озброєних людей.

Йому відчинили двері, запросили сісти до столу і взяти участь у бенкеті; але по декількох словах, досить вимушених, він подав знак Мартуччії, щоб вона встала й вийшла за ним. Коли вона, дуже засоромлена, вагалася, передбачаючи, що повинно було статися, Капечче підвівся з свого місця, наблизився до молодої дівчини, взяв її за руку й хотів забрати її з собою. Кардинал, задля якого вона була на учті, жваво запротестував проти того, щоб вона йшла; Капечче стояв на своєму, силкуючись вивести її із зали.

Кардинал, перший міністр, одягнений того вечора в одержу, зовсім не подібну до тієї, яка відзначала його високий сан, вихопив шпагу і з добре відомою на весь Рим силою та сміливістю оперся тому, щоб дівчина йшла з бенкету. Сп'янілий з гніву Марсіліо звелів своїм людям увійти, але вони були здебільшого неапольці, і коли пізнали герцогового секретаря, а потім і кардинала, якого спершу ховав од них його незвичний одяг, вони вклали шпаги в піхви, не бажаючи битися, і самі втрутилися, щоб утихомирить сварку.

Під час цього колоту Мартуччія, що її оточили всі гості, а Марсіліо Капечче усе тримав за ліву руку, вельми спритно вирвалася і втекла. Постерігши, що її немає, Марсіліо побіг за нею, а за ним кинулись і всі.

Темрява тієї ночі сприяла найдивнішим чуткам, і вранці 2 січня столицю виповнили поголоски про страшний поєдинок, що стався нібито між папським небожем кардиналом і Марсіліо Капечче. Герцог Пальяно, головний довідця церковної армії, надав цій справі більшої ваги, ніж вона на те заслуговувала, і як він не був у добрій злагоді з своїм братом, то тієї самої ночі звелів заарештувати Ланфранкі,

а другого дня вранці посадив у в'язницю й Марсілію. Потім дізналися, що в тій сутичці нікого не позбавлено життя і що ці арешти тільки збільшили скандал, який цілком падав на кардинала. Заарештованих поспішилися звільнити, а три брати доклали всієї своєї могутності, затушковуючи справу. Спочатку вони сподівалися, що досягнуть своєї мети; але третього дня докотилися таки до папи звістки про ту подію. Він звелів покликати до себе двох небожів і говорив з ними так, як тільки міг говорити такий побожний і так глибоко ображений державець.

П'ятого січня, як зібрався великий гурт кардиналів у конгрегації *Sancta officia*, святий папа перший зняв річ про цю ганебну справу, він запитав присутніх кардиналів, як вони насмілилися не подати до його відома про все, що сталося.

— Ви мовчите, а тим часом сором падає на високий сан, що ви його носите! Кардинал Карафа насмілювався з'явитися перед публікою в цивільному одязі з голою шпагою в руці. І для чого? щоб піймати безчесну куртизанку?

Можна уявити собі мертве мовчання, що панувало серед усіх тих придворців під час цієї вихватки проти першого міністра. Вісімдесятилітній старий розгнівався на свого улюбленого небожа, доти господаря всіх його бажань. Тяжко обурений папа заговорив про те, щоб зняти з свого племінника кардинальську шапку.

Папський гнів підсилив ще посол великого герцога Тосканського, прийшовши до нього скаржитися на недавній нахабний вчинок кардинала, першого міністра. Кардинал, недавно ще такий могутній, прибув до його святості для своєї звичайної праці. Папа цілі чотири години залишив його в передпокої ждати перед очима всіх, а потім відмовив йому в аудієнції. Можна уявити собі, як була тим вражею непомірна пиха міністра. Кардинал був розлютований, але не

скорений; він гадав, що обтяжений роками старий, ціле життя над усе любивши свою родину, а до того ж і мало звиклий давати лад скороминущим справам, змушений таки буде звернутися до нього. Благодестя святого папи перемогло: він скликав кардиналів і довго дивився на них мовчки, а далі залився сльозами і покався одверто у своїй провині.

— Занепавши під старість на силі, — сказав він, — і піклуючись про релігійні справи, в яких, як вам відомо, я намагаюся викоренити всі зловживання, доручив я свою владу в ділах світу цього трьом моїм племінникам; вони вжили це на зло, і я назавжди виганяю їх.

Потім прочитано папську грамоту, якою племінники позбавлені були всіх своїх посад і заслані в убогі, глухі села. Кардинал, перший міністр, був засланий до Чівітті Лавінія, герцог Пальяно — до Сор'яно, а маркіз — до Монтебелло: цією папською грамотою герцог Пальяно позбавлений був своєї регулярної платні, що досягала сімдесяти двох тисяч піастрів (більш мільйона франків як на курс 1838 р.).

Не могло бути й мови про те, щоб не послухати цього суворого наказу: у Карафи були вороги і вороги недріманні — весь римський народ ненавидів їх.

Герцог Пальяно з графом д'Аліффе, своїм шуряком, та з Леонардо дель Кардіне оселився в маленькому селі Сор'яно, а герцогиня та її свекруха вирушили до Галлезе, вбогого хутора за дві милі від Сор'яно.

Місцевість була чарівна, але то було заслання, і заслано їх з Рима, де вони недавно ще панували так пишню й непоклінно.

Марсіліо Капечче виїхав разом із своєю в л а д а р к о ю серед інших дворян, до того бідного селяця, куди її заслано. Замість пошани від цілого Рима, ця жінка, що така була

могутня за декілька день перед тим і користалася своїм високим станом з безмежною гордовитістю, бачила тепер навколо себе тільки простих селян, які дивом на неї дивувалися і тим самим нагадували їй про її падіння. В неї не було жодної втіхи; дядько її був такий старий, що певне смерть мала спіткати його раніш, ніж він знов покликав би своїх племінників, а тут іще на лихо три брати ненавиділи один одного. Говорили навіть, ніби герцог та маркіз, не поділяючи запальних пристрастей кардинала і налякані його надмірностями, дійшли до того, що доповіли про них своєму дядькові папі.

Отже, коли спала на ту сім'ю така страшна неласка, трапилася річ, яка, на нещастя герцогині й самого Капечче, показала, що то не справжня пристрасть приваблювала його в Римі до Мартуччії.

Одного разу герцогиня покликала його, щоб дати розпорядження, і він залишився з нею сам-на-сам, як те бувало може разів зо два на цілий рік. Побачивши, що в залі, де приймала його герцогиня, немає нікого, Капечче залишився непорушний і мовчазний. Потім він підійшов до дверей подивитися, чи немає кого в сусідній кімнаті, хто міг би підслухати, а далі зважився сказати таке:

— Пані, не тривожтеся й не гнівайтеся на мене за ті чудні слова, що я вам наслідуюся сказати. Давно вже я люблю вас більше за своє життя. Коли я був такий нерозсудливий, що наважився глянути закоханими очима на вашу божественну красу, то не я винен в тому, а якась надприродна сила, що вабить мене до вас і хвилює. Я мучуся, я горю; я не прошу вас утишити полум'я, що пожирає мене, але нехай тільки ваша великодушність зглянеться на слугу, склоненого перед вами в непевності і покорі.

Герцогиня, здавалося, була здивована й дуже розгнівана.

— Марсілію, — сказала вона, — невже ти примітив у мені щось таке, що дало тобі сміливість домагатися моєї любові? Хіба ж моє життя, хіба ж мої розмови так далеко відбігли пристойності, що дають тобі право на таке нахабство? Як ти наважився думати, що я можу віддатися тобі або якому іншому чоловікові, крім мого мужа й владаря? Я прощаю тобі те, що ти сказав, бо думаю, що ти збожеволів, але стережися допустити знову таку провину, бо присягаюсь, я звелю тоді покарати тебе за перше й за друге нечемство.

Герцогиня пішла, сама не своя з гніву, і справді Капечче вчинив немудро: треба було примусити догадатися, а не говорити. Він був збентежений і дуже боявся, що герцогиня розкаже про все своєму чоловікові.

Але те, що сталося далі, було зовсім не подібне до того, чого він боявся. Живши самотньо в селі, високодумна герцогиня не могла стриматися і звірила все, що він сказав їй, своїй улюбленці Діані Бранкаччіо. То була жінка років тридцяти, мучена палкими пристрастями. В неї було руде волосся (історик декілька разів повертається до цього, — він, здається, пояснював цим усі безумства Діани Бранкаччіо). Вона любила до нестями Доміціана Форнарі, васа-сала маркіза Монтебелло. Вона хотіла одружитися з ним; алеж чи маркіз і його дружина, яким вона мала за честь довсдитися кревною родичкою, могли згодитися колинебудь на шлюб її з людиною, що фактично була їм за слугу? Це була непереможна перешкода, — принаймні так здавалося.

Був лише єдиний шанс на успіх: треба було здобути підтримку з боку герцога Пальяно, старшого брата маркіза, і власне на нього Діана покладала деякі надії. Герцог вважав її більше за родичку, ніж за служницю. Він був

чоловік з простим і добрим серцем, і далеко менше, ніж його брати, додержувався суворого етикету. Правда, герцог по паничівському користався з усіх переваг свого високого стану і ні трохи не дбав про вірність своїй дружині, але він любив її ніжно і, видимо, не міг відмовити їй, коли вона просила об чімнебудь з певною напосталістю.

Признання, що його Капечче наважився зробити герцогині, видалося засмученій Діані несподіваним щастям. Її господиня до цього часу була безнадійно чеснотлива; от коли б вона могла відчувати пристрасть, коли б вона дозволила собі який огріх, і Діана могла сподіватися на все від жінки, чиї таємниці вона б знала.

Далека від того, щоб говорити з герцогинею про її обов'язки і про страшну небезпеку, на яку вона могла наразитися серед двора, такого проникливого, Діана, захоплена своєю шаленою пристрастю, говорила з своєю господинею про Марсіліо Капечче так, наче вона говорила сама до себе про Домініано Форнарі. Під час довгих розмов на самоті вона знаходила способи щодня викликати в герцогині спогади про красу й чарівливість нещасного Марсіліо, таким видимим смутком огорненого; він належав, як і герцогиня, до перших неапольських родин: його манери були такі самі благородні, як і його кров, йому бракувало тільки багатства, яке примхлива доля могла дати йому кожного дня, щоб він усіма сторонами міг бути подібний до жінки, котру насмілювався покохати.

Діана з радістю помітила, що першим наслідком таких розмов було збільшення довіри до неї з боку герцогині.

Вона не забула подати звістку Марсіліо Капечче про те, що сталося. Під час страшенної спеки того літа герцогиня часто проходжувалася в лісах, що оточували Геллезе. Надвечір вона ждала морського вітру на прехороших па-

горбах, що підносяться серед цих лісів; з вершини їх можна бачити море за два льє відти.

Марсіліо міг і собі ходити по цих лісах, не порушуючи суворих правил етикету: кажуть, він ховався там і старався попадатись на очі герцогині тільки тоді, коли Діана Бранкаччіо відповідно настроювала її своїми розмовами. Вона сигналізувала Марсіліо.

Діана, побачивши, що її господиня ладна прислухатися до фатальної пристрасті, яку запалила в серці Марсіліо, сама поступилася шаленому коханню, яке навів їй Доміціан Форнарі. Від того часу вона була певна, що зможе побратися з ним. Але Доміціан був розсудливий молодий чоловік, з холодним і обережним характером. Пориви його нестриманої коханки, замість дедалі більше притягати його до неї, незабаром почали йому обридати. Діана Бранкаччіо була близька родичка Карафам; він уважав за безперечне, що його заколють кинджалом, як тільки перші звістки про його любові дійдуть до страшного кардинала Карафи, — той бо, хоч і молодший за герцога Пальяно, був фактично справжній голова родини.

Уже минув деякий час, як герцогиня поступилася пристрасті Капечче, аж ось одного дня Доміціано Форнарі не стало в тому селі, куди був засланий двір маркіза Монтебелло. Він зник, пізніше стало відомо, що він сів на корабель у маленькому порту Неттуно; безперечно, він змінив ім'я, і ніхто потім нічого об нім не чув.

Хто міг би змалювати розпач Діани? Співчутливо вислухавши декілька разів її скарги на свою долю, герцогиня якось натякнула, що тема розмови їй здається вичерпаною. Діану зневажив її коханець; серце їй стискалося в невимовнім болю; вона зробила найдивніший висновок з того, що герцогині надокучили її жалі та скарги. Діана переконала

себе, що саме герцогиня напустила Доміціана Форнарі назавжди покинути її, навіть дала йому грошей на дорогу. Ця божевільна думка спиралася тільки на те, що герцогиня колись закликала її до обачності. За підозрою незабаром настала й помста. Вона попросила аудієнції в герцога й розповіла йому про все, що було між його жінкою й Марсіліо. Герцог не поймав її віри.

— Подумайте тільки, — сказав він їй, — за п'ятнадцять років спільного життя я нічого не можу закинути герцогині; вона встояла супроти двірських спокус і принад блискучого стану, що ми мали в Римі; найчарівніші князі й навіть сам герцог Гіз, проводир французької армії, не могли її знайти, а ви хочете, щоб вона поступилася простому зброєносцеві?

На нещастя герцог дуже нудився в Сор'яно, в тому селі, куди його заслано, а було воно за якихось дві милі від того, де жила його жінка, отже Діана могла мати скільки хотіла аудієнцій, не притягаючи до себе уваги герцогині. Діана була на диво розумна, пристрасть зробила її красномовною. Вона подала герцогові силу деталей; помста стала для неї єдиною втіхою. Вона в одно казала йому, що сливе щовечора Капечче входив до герцогининої кімнати близько одинадцятої години й виходив о другій чи о третій годині вранці. Такі розмови спочатку так мало вражали герцога, що він лінувався пройти опівночі дві милі до Галлезе й несподівано завітати до своєї жінки в світлицю.

Але якось увечері він був у Галлезе; сонце вже зайшло, однак було ще видно; раптом до зали, де був герцог, вбігла прожогом розпатлана Діана. Всі вийшли, і вона сказала герцогові, що в кімнату герцогині оце зараз увійшов Марсіліо Капечче. Герцог, безперечно під ту хвилю в лихому настрої, схопив кинджал і побіг до жінчиної кімнати, куди

він пройшов потаємними дверима. Він застав там Марсіліо Капечче. Справді, коханці обоє змінилися на виду, побачивши герцога; а втім у їх позах не було нічого вартого догани. Герцогиня лежала на своєму ліжку й записувала якусь невеличку витрату, допіру зроблену; в кімнаті була камеристка; Марсіліо стояв за три кроки від ліжка.

Розлютований герцог ухопив Марсіліо за горло, потяг його в сусідню кімнату і там звелів йому кинути на землю стилет і кинджал, що він був озброєний. По тому герцог покликав людей із своєї варти, які негайно повели Марсіліо до Сор'янської в'язниці.

Герцогиня залишилася в своєму палаці, але під суворою охороною.

Герцог не був жорстокий; здавалося, він хотів приховати свою наругу, щоб не бути зобов'язаним вдаватися до крайніх заходів, яких вимагала від нього честь. Він хотів примусити думати, ніби Марсіліо тримають у в'язниці зовсім з інших причин і, скориставшись з того, що Марсіліо два чи три місяці перед тим за велику ціну купив кілька величезних жаб, він поширив чутки, буцім то цей хлопець мав намір отруїти його. Але справжня причина була дуже добре відома всім, і брат його кардинал звелів спитати його, коли він гадає змити кров'ю винуватців ту ганьбу, що її наважилися заподіяти їх родині.

Герцог закликав до себе брата своєї дружини, графа д'Аліффе, і родинного приятеля Антоніо Торандо. Склавши втрьох щось подібне до трибуналу, вони вчинили суд над Марсіліо Капечче, обвинуваченім у перелюбстві з герцогинею.

Примхлива доля людська! Папа Пій IV, що заступив Павла IV, належав до іспанської партії. Він ні в чому не відмовляв королю Філіпові II, що вимагав від нього смерті

кардинала й герцога Пальяно. Обох братів обвинувачено перед краєвим трибуналом, і під час їхнього процесу з'ясовано всі обставини смерті Марсіліо Капечче.

Один з численних свідків сказав на суді таке:

— Ми були в Сор'яно; герцог, мій господар, мав довгу розмову з графом д'Аліффе... Ввечері, дуже пізно, спустилися вони до льоху під будинком, де герцог звелів готувати вірьовки, потрібні для допиту обвинуваченого. Там були — герцог, граф д'Аліффе, сеньйор Антоніо Торандо і я.

Першим свідком допитували капітана Камілія Гріфоне, інтимного приятеля й довіреного Капечче. Герцог сказав йому:

— Скажи, мій друже, всю правду. Що ти знаєш про те, що робив Марсіліо в кімнаті герцогині.

— Я нічого не знаю; от уже минуло більше як двадцять днів, відколи я посварився з Марсіліо.

Він уперто не говорив більше нічого, і сеньйор герцог покликав знадвору декілька людей із своєї варті. Сор'янський подеста прив'язав Гріфоне вірьовкою. Варта потягла за вірьовку й таким способом підняли його на чотири пальці від землі. Після того, як капітан провисів так не менше як чверть години, він сказав:

— Спустіть мене, я скажу все, що знаю.

Коли його спустили на землю, варта вийшла, і ми залишилися з ним самі.

— То правда, що я декілька разів супроводив Марсіліо до самої кімнати герцогині, — сказав капітан, — але я більше нічого не знаю, бо я ждав його в сусідньому дворі приблизно до години ранку.

Негайно покликали варту, і герцог звелів підняти його знову так, щоб ноги не торкалися до землі. Незабаром капітан закричав:

— Спустіть мене, я скажу вам усю правду. То правда, — казав він далі, — декілька вже тому місяців я примітив, що Марсіліо зайшов у любощі з герцогинею, і я хотів повідомити про це вашу світлість або дона Леонардо. Герцогиня щоранку посидала довідатися про Марсіліо; вона робила йому маленькі подарунки і, між іншим, заслала пречудове й дуже дороге варення; я бачив у Марсіліо маленький золотий ланцюжок чудової роботи, — очевидно, він дістав його від герцогині.

Після цього зізнання капітана відвели до в'язниці. Привели воротаря герцогині, той сказав, що він нічого не знає; його підняли на вірвовці в повітря. За півгодини він сказав:

— Спустіть мене, я скажу все, що знаю.

Опинившись на землі, він знову почав своєї, буцім то нічого не знає, його підняли знову. За півгодини спустили, він пояснив, що його лише недавно поставлено служити власне герцогині. Можливо було справді, що ця людина не знала нічого. Отже, його відіслали до в'язниці. Все це потребувало багато часу, бо варті наказували щоразу виходити. Хотіли, щоб варта думала, ніби справа йде про замір напоїти отрутою, витягнутою з жаби.

Настала вже ніч, коли герцог звелів привести Марсіліо Капечче. Варта вийшла, і двері як слід замкнено.

— Що ви робили в кімнаті герцогині, як залишалися там до години й до двох годин, а іноді й до четвертої години ранку?

Марсіліо заперечував усе; покликали варту і його підвішено; вірвовки вивертали йому руки; неспроможний терпіти біль, він попросив спустити його; його посадили на стілець, але він одразу запутався в своїх свідченнях і сам не знав доладу, що й говорив. Покликали вартових, ті

знову підвісили його; по довгій часі він попросив спустити його.

— То правда, — сказав він, — що я входив до кімнати герцогині в такі неналежні години, але я кохався з сеньйорою Діаною Бранкаччіо, однією з дам її світлості, з якою я обіцяв одружитися й яка дозволяла мені все, окрім того, що могло порушити її честь.

Марсіліо відвели до в'язниці, де звели його віч-на-віч із капітаном і з Діаною, яка заперечувала все.

Потім Марсіліо відвели до льоху; коли ми були біля дверей, він сказав:

— Пане герцог, хай ваша світлість пам'ятає, що ви обіцяли подарувати мені життя, коли я скажу всю правду. Немає потреби знову вживати вірьовку; я скажу вам усе.

Тоді він наблизився до герцога й тремтячим голосом, ледве вимовляючи слова, сказав йому, що він справді підпав герцогині під ласку. На тім слові герцог кинувся до Марсіліо і вкусив його за щоку; потім він витяг кинджал, і я побачив, що він хоче вдарити ним провинного. Я сказав тоді, що було б добре, коли б Марсіліо власноручно написав те, в чому він оце признався, і що цей документ може прислужитися до виправдання його світлості. Ввійшли до підвалу, де знайшли все потрібне для письма; але мотузка так натерла руку Марсіліо, що він міг написати лише цих декілька слів:

Так, я зрадив свого сеньйора; так, я збещестив його!

Герцог читав це спід руки Марсіліо. Марсіліо скінчив, — він кинувся на нього; три рази вдарив його кинджалом і вкоротив йому віку. Діана Бранкаччіо стояла тут за три кроки ні жива, ні мертва і безперечно каялась тяжко, що зробила таке.

— Ти не гідна належати до шляхетного роду! — закричав герцог, — ти єдина причина мого безчестя, ти призвела до нього, дбаючи про свої ганебні наміри, і я повинен сплатити тобі за всі твої зради.

Промовивши ці слова, він схопив її за волосся й перерізав їй ножом горло. Кров линула з нещасної, і вона впала мертва.

Герцог велів кинути обидва трупи в сусідню з в'язницею клоаку.

Молодий кардинал Альфонс Карафа, син маркіза Монтебелло, єдиний з усієї родини, якого Павло IV залишив коло себе, доповів йому, маючи те за свій обов'язок, про ці події. Папа відповів такими словами:

— А як же герцогиня, що зробили з нею?

В Римі всі думали, що ці слова повинні спричинитися до смерті нещасної жінки. Але герцог не міг зважитися на таку жертву як тому, що вона була вагітна, так і тому, що він колись мав до неї без краю ніжне почуття.

За три місяці після великого акта доброчесності, який учинив папа Павло IV, розлучившись з усією своєю родиною, він захворів і ще по трьох місяцях упокоївся 18 серпня 1559 року.

Кардинал писав лист за листом до герцога Пальяно, безнастанно повторюючи йому, що їхня честь вимагає смерті герцогині. Побачивши, що їх дядько помер, і не знаючи, яка буде думка в новообраного папи, він бажав кінчити все в найкоротший час.

Герцог, людина проста, добра й значно менш за кардинала вразлива в таких речах, як питання честі, не міг зважитися на таке страшне насильство, якого вимагали від нього. Він говорив сам до себе, що він сам багато разів зраджував герцогиню, не ховав від себе й того, що

він не зазнав за це ні найменшої кари, і що ці зради могли призвести до помсти таку горду жінку.

Навіть увіходячи вже до конклаву, прослухавши месу й запричастившись, кардинал ще раз написав, що йому надокучили ці вічні зволікання, і що, коли герцог нарешті не зважиться на те, чого вимагає честь їхнього двору, то він ніколи більше не втручатиметься в його діла, і нехай той ніколи не шукає в нього допомоги ні в конклаві, ані в нового папи. Причина, що не мала нічого спільного з кодексом честі, схилила герцога остаточно вирішити справу. Хоч герцогиню суворо стерегли, вона проте, кажуть, знайшла спосіб переказати Маркові Антоніо Колонні, смертельному ворогові герцога, який силою взяв у нього Пальянське герцогство, що коли Марк Антоніо знайде засіб урятувати їй життя й визволить її, то вона з свого боку дасть йому змогу заволодіти фортецею Пальяно, де за коменданта була віддана їй людина.

28 серпня 1559 року герцог послав до Галлезе два загони солдатів. 30-го дон Леонардо дель Кардіне, герцогів родич, і дон Фернандо, граф д'Аліффе, брат герцогині, прибули до Галлезе і ввійшли в герцогинині покої, щоб позбавити її життя. Вони сповістили герцогиню, що вона мусить умерти; вона прийняла цю звістку, не змінившись на виду. Вона захотіла спочатку посповідатися й прослухати святу месу. Потім ці два сеньйори наблизилися до неї; вона постерегла, що між ними не було згоди. Вона спитала, чи є в них наказ герцога, її чоловіка, віддати її смерті.

— Так, сеньйоро, — відповів дон Леонардо.

Вона попросила показати той наказ їй; дон Фернандо показав.

(У протоколах процесу я знайшов свідчення ченців, що

були при тій страшній події. Ці свідчення багато цінніші за свідчення інших свідків; це залежить, як мені здається, від того, що ченці не боялися говорити перед судом в той час, як інші свідки більш чи менш були спільники свого господаря).

Брат Антоніо дель Паві, капуцин, посвідчив у таких виразах:

— Після меси, коли вона побожно запричастилася, а ми втішали її та підбадьорювали, граф д'Аліффе, брат сеньйори герцогині, ввійшов до кімнати з вірьовкою й горіховою палицею завтовшки як великий палець і з півліктя завдовжки. Він зав'язав герцогині очі хусткою, а вона дуже спокійно спустила її на свої очі, щоб його не бачити. Граф накинув їй на шию вірьовку, але вона не годилася; граф зняв її й відійшов на декілька кроків; герцогиня, почувши, що він іде, підняла хустку й сказала:

— А що таке? Що ми робитимемо?

Граф відповів:

— Вірьовка негодяща. Я піду й візьму іншу, щоб вам не мучитися.

Сказавши це, він вийшов; трохи згодом він повернувся до кімнати з іншою вірьовкою, знов зав'язав на очі хустку, надів на шию вірьовку, засунувши палицю в вузол, почав повертати її й тим способом задушив герцогиню. Герцогиня слова свої казала так, ніби мова йшла про звичайнісінькі речі.

Брат Антоніо дель Салаяр, другий капуцин, викладає своє свідчення в таких словах:

— Мені було тяжко на душі, і я хотів вийти з павільйону, щоб не бачити, як вона вмиратиме, але герцогиня сказала мені:

— Бога ради, не йди звідсіля!

(Тут чернець оповідає обставини смерті цілком так само, як тількищо подано).

Він додає:

— Вона вмерла, як добра християнка, повторюючи: Я вірую, я вірую.

Обидва ченці, діставши, очевидно, належний дозвіл од свого вищого начальства, в одно кажуть, що герцогиня заявляла про свою цілковиту невинність у всіх своїх розмовах з ними, в усіх своїх зізнаннях на сповіді й спеціально на тій, яка відбулася перед месою, коли вона запричастилася. Якщо вона була винна, то своєю гордістю прирекла себе на муки пекельні.

На зводинах капуцина брата Антоніо дель Паві з доном Леонардо дель Кардіне чернець сказав:

— Мій товариш казав графові, що треба пождати, поки герцогиня породить; вона, — додав він, — вагітна шість місяців, і не слід занапащати нещасне немовля, яке вона носить у своєму череві, — треба його охристити.

На це граф д'Аліффе відповів:

— Вам відомо, що я мушу їхати до Рима, а я не хочу з'являтися туди з цим тавром на лиці (з невідплаченою образою).

Скоро герцогиня померла, як обидва капуцини почали напоставати, щоб її негайно розрізано і охрищено дитину, але граф і дон Леонардо не зглянулися на їхню прозьбу.

Наступного дня герцогиню з особливою пишністю поховали в місцевій церкві (я читав протокола). Ця подія, про яку відомості зараз же поширилися, не справила великого вражіння, бо на таке давно вже ждали; в Галлезе й Римі декілька разів виникали чутки про цю смерть, і, крім того, вбивство за містом і в такий момент, коли папський престол був вакантний, не становило чогось надзвичайного. Конклав,

що відбувся по смерті Павла IV, був дуже бурхливий і тривав не менш, як чотири місяці.

26 грудня 1559 року нещасний кардинал Карл Карафа мусів узяти участь в обранні кардинала, що його висунула Іспанія, — а той же, видима річ, не міг відмовитись від будьякої жорстокості, що її попросив би в нього Філіп II проти нього, кардинала Карафи. Новообраний папа прийняв ім'я Пія IV.

Коли б кардинал не був на засланні в момент смерті свого дядька, то він був би хазяїном на виборах, або принаймні мав би можливість певною мірою стати на перешкоді обраному ворогові.

Незабаром по тому кардинала, як і герцога, заарештовано. Очевидно, Філіп II наказав звести їх зо світу. Вони мусіли відповідати на чотирнадцять пунктів обвинувачення. Допитували всіх, хто міг висвітлити ці чотирнадцять пунктів. Протоколи цього процесу, добре складені, становлять два томи формату в аркуш; я прочитав їх з великою цікавістю, бо на кожному місці натрапляєш там на такі побутові деталі, яких історики не визнають за гідні величких сторінок історії. Я примітив там дуже мальовничі подробиці замаху на вбивство, організованого іспанською партією проти кардинала Карафи, коли той був ще всесильним міністром.

А втім кардинала і його брата засудили за такі злочини, яких не ставили за вину нікому іншому, наприклад, що він убив коханця жінки-зрадниці й саму жінку. За декілька років князь Орсіні одружився з сестрою великого герцога Тосканського; привиняючи їй зраду, він отруїв її в самій Тоскані, за згодою її брата, великого герцога, і ніколи його за це не суджено. Декілька княгинь з дому Медічі вмерли так само.

Коли процес обох Карафів дійшов кінця, зроблено докладне резюме його, яке, з усякими поправками, розглядали в конгрегаціях кардиналів. Річ ясна: коли на горло скарали за вбивство, що сталося, як відплата перелюбцям, — а такі злочини ніколи не цікавили суд, — то й кардинала обвинувачено в тому, що він докучав своєму братові, щоб той заподіяв злочин, а герцога в тому, що він звелів те виконати.

3 березня 1561 року папа Пій IV скликав нараду, що тривала вісім годин; наприкінці її він оголосив присуд над Карафами в таких термінах: *Prout in schedulâ* (нехай буде так, як просить суд).

Вночі наступного дня фіскал послав до замку Святого Янгола капітана поліційної варти виконати смертельний вирок над обома братами — Карлом, кардиналом Карафою, та Жуаном, герцогом Пальяно; так і зробили. Спочатку заходилися коло герцога. Його перевели з замку Святого Янгола з Тординовської в'язниці, де було підготовлено все, герцогові, графові д'Аліффе і Дон-Леонардо дель Кардіне відтяли голови.

Герцог зустрів жахливу смерть не тільки як рицар благородного походження, а й як християнин, готовий знести все задля любові до бога. Він звернувся з прекрасним заповітом до своїх навмирущих товаришів, потім написав листа до свого сина*.

Капітан поліційної варти повернувся до замку Святого Янгола і оголосив смертельний вирок кардиналові Карафі, давши йому тільки годину підготуватися. Кардинал виявив

* Учений п. Сісмонді заплутав усю цю історію. Див. статтю „Карафа“ в бібліографії Мішо. Він твердить, що то графові Монторіо відтяли голову в день кардиналової смерті. Граф був батько кардинала й герцога Пальяно. Учений історик вважав батька за сина. *Авт.*

більше величності духа, ніж його брат, саме тим, що говорив менше слів; слова — це завжди підпора для тих, хто не має досить сили в самому собі.

Коли йому оголошено страшну звістку, то почули від нього тільки такі слова, пошепки промовлені:

— Мені вмирати! О, папо Пію! О, королю Філіпе!

Він посповідався, прочитав сім покайних псалмів, потім сів на стілець і сказав катові:

— Р о б и, щ о м а є ш.

Кат почав душити його шовковою мотузкою, та перервалася, довелося починати вдруге. Кардинал подивився на ката, не сподобивши його жодного слова.

(Д о д а н о п р и м і т к у).

За декілька років по тому святий папа Пій V звелів переглянути процес; вирок скасовано; кардинала та його брата відновили в усіх правах, і головного прокурора, що найбільше сприяв їх смерті, повісили. Папа Пій V звелів знищити всі протоколи; всі копії, які тільки існували в бібліотеках, спалили; заборонено зберігати їх під загрозою відлучення від церкви; але папа не думав, що залишилася копія протоколів у його власній бібліотеці, — з цієї копії зроблено всі копії, що нині існують.

ВАНІНА ВАНІНІ АБО ПОДРОБИЦІ ПРО ОСТАННЮ ВЕНТУ КАРБОНАРІВ, У ПАПСЬКІЙ ДИРЖАВІ ВИКРИТУ

Це було ввечері на весні 182* року. Весь Рим був на ногах: герцог Б***, славнозвісний банкір, справляв бенкет у своєму новому палаці на венеціанському майдані. Все найкраще і найпишніше, що могли дати італійське мистецтво і паризька та лондонська розкіш було зібране для оздоблення цього палацу. Гостей зібралося сила. Стримані русяві красуні з англійського вельможного панства доминалися честі бути на цьому бенкеті і прибували юрбами. Найвродливіші римські жінки змагалися з ними за першенство. Ввійшла з батьком молода дівчина; з блискучих очей і чорного як смола волосся видно було, що вона римлянка; всі дивилися їй услід. Надзвичайна гордість виявлялася в кожному її русі.

Видно було, що запрошених на бенкет чужинців глибоко вразила його пишнота. «Свята жодного з європейських королів, — казали вони, — не наближаються до цього».

У королів немає палаців римської архітектури; вони повинні запрошувати придвірних своїх дам, а герцог Б*** запросив тільки гарних жінок. Цього вечора добір запрошених був щасливий, — чоловіки, здавалося, були засліплені. Виникло питання, яка найкраща між стількома блискучими жінками; до якого часу не знали, на кому спинитися; але нарешті за царицю бенкету проголосили князівну Ваніну Ваніні, ту молоду дівчину з чорним волоссям та

огняними очима. Зараз же чужинці й молоді римляни, покинувши всі інші зали, почали товпитися в тій, де була вона.

Її батько, князь Дон-Аздрубал Ваніні, захотів, щоб вона спочатку танцювала з двома чи трьома німецькими принцями. Потім вона прийняла запрошення від кількох дуже гарних і значних англійців, але манерність їх надокучила їй. Здавалося, їй найбільш подобалося мучити молодого Лівіо Савеллі, що, як видно, був дуже закоханий у неї. Це був один з найблискучіших молодих римлян і до того ж так само князь; але коли б йому дали прочитати роман, то він кинув би книжку на двадцятій сторінці, сказавши, що йому заболіла голова. Це, на Ванінин погляд, була велика хиба.

Близько півночі на бенкеті поширилася звістка, що справила чимале вражіння. Цього саме вечора втік, переодягшись, молодий карбонар, ув'язнений у фортеці Святого Янгола; завдяки надмірній романтичній відвазі він дійшов до останнього загону в'язничної варти і напав на солдатів з кинджалом; але його самого поранили; поліцаї йшли за ним вулицями по кривавому сліду і сподівалися піймати його.

Коли розповідали за цю новину, Дон-Лівіо Савеллі, засліплений грацією та успіхом Ваніни, з якою він оце зараз танцював, сказав їй, підвівши паню до її місця, майже божевільний з любові:

— На бога, хто б міг вам сподобатися?

— Той молодий карбонар, що оце втік, — відказала йому Ваніна, — принаймні він зробив щось більше, ніж завдати собі праці тільки народитися.

Князь Дон-Аздрубал наблизився до своєї доньки. Це багатий чоловік, що вже двадцять років не вимагає звіту

від свого домоуправителя, позичаючи в нього власні свої гроші за дуже високі відсотки. Коли ви стрінете його на вулиці, то він здасться вам старим актором: ви й не примітите, що на його руках виблискує п'ять або шість перснів з величезними діамантами. Два його сини зробилися єзуїтами, а потім померли божевільні. Він забув за них; але його дратувало, що єдина його донька Ваніна не хотіла виходити заміж. Їй було вже дев'ятнадцять років, і вона відкидала найблискупчіші партії. Які ж були причини до цього? Ті ж самі, що примусили Суллу зректися диктатури, — з невага до римлян.

Другого по бенкеті дня Ваніна помітила, як її батько, найнедбаліший із людей, що за ціле життя ні разу не завдав собі праці взяти до рук ключа, дуже старанно замикав двері маленьких сходів, які вели до покоїв на третьому поверху палацу. Вікна цього помешкання виходили на терасу, прикрашену помаранчовими деревами. Ваніна вирядилася зробити декілька візитів у Римі; коли вона поверталась, то великі ворота палацу були загромаджені — там готувалися до ілюмінації, — і карега вїхала через задній двір. Ваніна підвела очі і на диво собі побачила, що вікно в помешканні, яке її батько так старанно замикав, відчинене. Позбувшись своєї камеристки, вона зійшла на самісіньку гору палацу й насилу відшукала маленьке гратоване віконце, що виходило на терасу з помаранчовими деревами. Відчинене вікно, що вона примітила, було за два кроки від неї. Безперечно в цій кімнаті хтось жив, але хто?

Другого дня Ваніні пощастило дістати ключа від маленьких дверей, що вели на терасу з помаранчовими деревами. Вона наблизилася, підкрадаючись, до вікна, знову відчиненого. Жалюзі дали їй змогу зостатись непоміченою. В гли-

бині кімнати стояло ліжко, і на цьому ліжку хтось лежав. Перший рух її був піти відтіля; але вона побачила жіночу одежу, кинуту на стілець. Придивившись краще до особи, що лежала на ліжку, вона побачила, що та була русява і, як бачилось, дуже молода. Річ видима, — то була жінка. Кинута на стілець одежа була вся закривавлена; кров була й на жіночих черевиках, що лежали на лаві. Невідома поворухнулася, і Ваніна побачила, що та поранена. Велика шматина, вимазана в кров, покривала її груди; шматина була прив'язана стьожками, все це зроблене було не хірурговою рукою. Ваніна помітила, що кожного дня, близько четвертої години батько її замикався у своїй кімнаті, а потім ішов одвідати невідому; він незабаром повертався, сідав у карету й їхав до графині Віттелескі. Тільки но він від'їздив, Ваніна сходила на маленьку терасу, звідкіля могла споглядати незнайомку. Її брав живий жаль до цієї молодой дівчини, такої нещасної; вона намагалася розгадати її пригоду. Кинута на стілець закривавлена одежа, здавалося, була розпорота ударами кинджала. Ваніна могла перелічити дірки на ній. Якогось дня їй далось побачити невідому виразніше: її блакитні очі були втуплені в небо, — здавалося, що вона молиться. Незабаром сльози наповнили прекрасні її очі, і молода князівна ледве стрималась і не заговорила з нею. Наступного дня Ваніна наважилася заховатись на терасі перед тим, як прийшов її батько. Вона бачила, як Дон-Аздрубал увійшов до невідомої, він приніс маленький кошик з провізією. У князя був неспокійний вигляд; він не сказав нічого важливого. Він говорив так тихо, що, хоч віконниця була відчинена, Ваніна не могла чути його слів. Незабаром він вийшов.

«Напевно у цієї бідної жінки багато страшних ворогів, — подумала Ваніна, — коли й мій батько, людина

з таким байдужим характером, не наважується звіритися на когось іншого і завдає собі праці щодня переходити сто двадцять сходинок.

Одного вечора, коли Ваніна тихо наблизилася своєю головою до вікна невідомої, вона стрілася з тією очима і була помічена. Ваніна кинулася на коліна й викрикнула:

— Я вас люблю; я віддана вам.

Невідома показала їй знаком, щоб вона ввійшла.

— Я мушу просити вас пробачити мені, — скрикнула Ваніна, — моя дурна цікавість повинна здаватися вам образливою! Клянуся вам, що все буде в секреті, і коли ви цього вимагаєте, то я ніколи більше не вернуся сюди.

— Хто б міг не вважати за щастя бачити вас? — сказала невідома. — Ви живете в цьому палаці?

— Так, — відповіла Ваніна. — Але я бачу, що ви не знаєте мене: я — Ваніна, донька Дон-Аздрубала.

Невідома подивилася на неї здивовано, дуже почервоніла й промовила нарешті:

— Дозвольте мені сподіватися, що ви відвідуватимете мене щодня; але я бажала б, щоб князь не знав за ваші візити.

Серце Ваніні дуже забилося; манери невідомої, як їй здавалося, були дуже шляхетні. Цю бідну молоду жінку безперечно образила якась могутня особа; може під хвилю ревностів вона забила свого коханця? Ваніна не могла припустити якоїсь звичайної причини її нещастя. Невідома сказала їй, що її поранено в плече, що рана пройшла аж у груди і спричиняється до великих страждань. Часто в неї буває повний рот крові.

— І у вас не було хірурга? — скрикнула Ваніна.

— Ви знаєте, що в Римі, — сказала невідома, — хірурги повинні подавати точні відомості поліції про всіх поране-

них, кого вони лікують. Князь дуже шанує мене, коли сам перев'язує мої рани цією от шматиною.

Невідома дуже вміло уникала розмов про свою пригоду. Ваніна полюбила її до безумства. Проте, молоду князівну вельми дивувало, що серед безперечно дуже серйозної розмови невідома ледве-ледве стримувала раптове бажання засміятися.

— Мені дуже хотілося б, — сказала Ваніна, — знати ваше ім'я.

— Мене звуть Клементіна.

— Так от, люба Клементіно, завтра о п'ятій годині я прийду відвідати вас.

Другого дня Ваніна знайшла свою нову подругу в дуже лихому стані.

— Я приведу до вас хірурга, — сказала Ваніна, цілуючи її.

— Я волію вмерти, — відповіла невідома. — Хіба ж я могла б скомпромітувати моїх добродійників?

— Хірург монсенйора Савеллі Кантацара, римського губернатора, — син одного з наших слуг, — палко відповіла Ваніна, — він відданий нам і посідає таке місце, що майже нікого не боїться. Мій батько несправедливий, коли до нього не звертається; я покличу його.

— Я не хочу хірурга! — крикнула невідома з дивним для Ваніни запалом. — Відвідайте мене, а якщо бог покличе мене до себе, то я щаслива буду вмерти на ваших руках.

Другого дня невідомій погіршало.

— Коли ви любите мене, — сказала Ваніна, розлучаючись із нею, — то порадьтеся з хірургом.

— Коли він прийде, моє щастя розвіється.

— Я пошлю по нього! — відказала Ваніна.

Ні слова на те не промовивши, невідома взяла її за руку

і вкрила ту руку поцілунками. Обое замовкли надовго; невідомій навернулися сльози на очі. Нарешті вона випустила руку Ваніни і з таким виглядом, наче йшла на смерть, сказала:

— Я мушу признатися вам. Позавчора я збрехала вам, ніби мене звуть Клементіною; я — нещасний карбонар...

Здивована Ваніна відсунула свій стілець і швидко встала.

— Я почуваю, — сказав далі карбонар, — що це признання погубить те єдине щастя, що прив'язує мене до життя; але я вважаю за не гідне мене — вас обманювати. Звуть мене П'єтро Міссіріллі; мені дев'ятнадцять років; мій батько — бідний хірург в *Sant-Angelo in Vado*, а я — карбонар. Нашу венту викрили; мене привезли закутого з Романьї до Риму. Кинутий у тюрму, день і ніч освітлювану лампою, я прожив там тринадцять місяців. Одній дсбрій душі спало на думку врятувати мене. Мене передягли жінкою. Коли я виходив із в'язниці й проходив повз варту останніх воріт, один із вартових проклинав карбонарів, я дав йому ляпаса. Запевняю вас, це не було хлоп'яче зухвальство, а сталося воно просто тому, що я забув хто я й де я. Після такої нерозсудливості, переслідуваний уночі по римських вулицях, поранений багнетом, знемігшися, я ввійшов у дім, якого двері були відчинені; чую, солдати ввійшли за мною, плигаю в сад і падаю за декілька кроків од жінки, що там проходила.

— Графіня Віттелескі, друг мого батька, — сказала Ваніна.

— Що? Хіба вона сказала вам? — скрикнув Міссіріллі. — Так чи інакше, а ця дама, чие ім'я не слід ніколи голосно вимовляти, врятувала мені життя. Коли солдати входили до неї, щоб схопити мене, ваш батько посадив мене в свою карету. Я почуваю себе дуже зле: вже де-

кілька днів, як удар багнетом у плече перешкодає мені дихати. Я вмиру, і мене бере розпач, що я більше не побачу вас.

Ваніна нетерпляче слухала його і потім швидко вийшла: Міссіріллі не знаходив жодного жалю в її очах, таких прекрасних, — в них видно було тільки вираз ображеної гордості.

Вночі з'явився хірург; він був сам. Міссіріллі запав у розпач; він боявся, що ніколи не побачить Ваніни. Він запитував хірурга, але той пустив йому кров і нічого не відповів. Та сама мовчанка і в наступні дні. П'єтро не зводив очей з того вікна на терасі, яким звичайно входила Ваніна; він був нещасний. Одного разу коло півночі йому здалося, ніби він бачить когось у затінку на терасі: чи то не Ваніна?

Ваніна щоночі приходила й притискувалася щокою до шибки у вікні молодого карбонара.

«Коли я заговорю з ним, — думала вона, — я пропала! Ні, ніколи я не повинна знов бачити його!»

Взявши таку тверду постанову, вона, проте, не могла забути ту дружбу, що прив'язувала її до цього хлопця, коли вона так нерозумно вважала його за жінку. Після такої милої близькості треба було забути його! Під ті хвилини, коли прокидався у дівчині голос розуму, її лякали ті зміни, що сталися з її думками. Відколи Міссіріллі назвав себе, всі речі, про які вона звикла думати, наче закрилися якимось туманом і здавалися їй надзвичайно далекими.

Не минуло й тижня, як Ваніна, бліда й тремтяча, ввійшла до кімнати молодого карбонара з хірургом. Вона прийшла сказати йому, що треба схилити князя до того, щоб його заступив служник. Вона залишилася секунд із десять; але потім за декілька днів вона знов прийшла з хірургом, керована жалощами. Одного вечора, хоча Міссіріллі було

багато краще. і не було вже підстав боятися за його життя, вона наважилася прийти сама. Побачивши її, Міссіріллі був безмірно щасливий, але він намислив потаїти свою любов; головне — він боявся зламати чоловічу свою гідність. Ваніна ввійшла до нього, зашарівшись і боячись, що він заговорить про любов, і сильно була вражена, коли юнак зустрів її з благородною й відданою приязню, де не було проте її патяку на кохання. Вона пішла, а він і не спитуввся затримати її.

За декілька днів, коли вона знов прийшла, та сама поведінка, ті самі запевнення шанобливої відданості і вдячності досмертної. Дуже далека від того, щоб стримувати поривання молодого карбонара, Ваніна питала себе, чи любить же й він, як вона. Ця молода дівчина, така доти горда, гірко відчула всю безмежність свого безумства. Вона вдавала веселу, навіть холодну, приходила не так часто, але не могла присилувати себе не ходити до хворого юнака.

Міссіріллі горів з любові, але добре пам'ятав про своє низьке походження, як і про те, чим він зобов'язаний, і обіцяв самому собі почати говорити про любов тільки в тім разі, коли Ваніна протягом цілого тижня не прийде відвідати його. Гордість молодої князівни поволі була переможена.

«Ну, що ж, — подумала вона нарешті, — коли я бачусь із ним, то це тільки для мене, тільки для моєї втіхи, і я ніколи не признаюся йому, що він мене цікавить».

Вона робила довгі візити до Міссіріллі, а він говорив з нею так, наче там крім них було іще осіб з двадцять. Раз увечері, після того, як вона цілий день ненавиділа його та обіцяла собі, що буде з ним ще холодніша й ще суворіша, ніж звичайно, вона сказала йому, що кохає його. Незабаром вона не могла вже ні в чому відмовити йому.

Хоч як далеко зайшла дівчина в своєму безумстві, слід, проте, сказати, що вона була цілком щаслива. Міссіріллі вже не думав про те, чи не зробив він часом гріха проти чоловічої своєї гідності; він кохав так, як кохають уперше в дев'ятнадцять років і в Італії. Він був такий сумлінний у своєму жагучому коханні, що навіть признався молодій князівні, такій гордій, у своїй політиці, якої вживав, щоб збудити в ній до себе кохання. Він сам не вірив своєму безмежному щастю.

Чотири місяці промайнули дуже швидко. Настав день, коли хірург повернув своєму хворому волю. «Що ж тепер робити?»—думав Міссіріллі. «Ховатися й далі у найвродливішої з римських жінок? Жорстокі тирани, з чиєї волі одинадцять місяців пробув я у в'язниці, не бачивши світла денного, подумують, що зломали мене! Італіє, ти справді нещасна, коли твої діти так легко відмовляються від тебе!»

Ваніна не мала жодного сумніву, що для П'єтро буде найбільше щастя назавжди зостатися з нею; їй здавалося, що він дуже щасливий, але слово генерала Бонапарта гірким озивалось докором у хлопцевій душі, а від того й залежала поведінка його з жінками. 1796 року, коли генерал Бонапарт залишав Брешію, муніципальні урядовці, проводивши його до міських воріт, говорили йому, що брешіанці люблять волю більше від усіх інших італійців.

— Так, — відповів він, — вони люблять говорити про неї з своїми коханками.

Міссіріллі сказав Ваніні досить вимушеним тоном:

— Як тільки настане ніч, мені треба йти.

— Гляди ж, до світу вернися в палац; я тебе ждатиму.

— До світу я буду за декілька миль од Риму.

— Дуже добре, — холодно промовила Ваніна, — а куди ж ви йдете?

— До Романьї, помститися за себе.

— Я багата, — відповіла якнайспокійніше Ваніна, — отже сподіваюся, що ви приймете від мене зброю та гроші.

Міссіріллі декілька хвилин, оком не змигнувши, дивився на неї, потім кинувся їй в обійми.

— Люба моя, ти змушуєш мене про все забути, — сказав він, — і навіть про свій обов'язок. Але що благородніше твоє серце, то більше ти повинна розуміти мене.

Ваніна гірко плакала; умовилися, що він залишить Рим тільки позавтрьому.

— П'єтро, — сказала вона йому другого дня, — ви не раз говорили мені, що значна людина, приміром, римський князь, який має багато грошей, може стати у великій пригоді справі визволення, якщо Австрія буде втягнена у тяжку війну далеко від нас.

— Безперечно, — сказав здивований П'єтро.

— Ну, що ж! Ви хоробрі; вам бракує тільки високого стану; я пропоную вам мою руку і двісті тисяч ліврів прибутку. Я беруся здобути згоду мого батька.

П'єтро кинувся їй до ніг, Ваніна сіяла з радощів.

— Я жагуче кохаю вас, — сказав він їй, — але я бідний слуга моєї батьківщини; що нещасніша Італія, то більш я зобов'язаний залишитися вірний їй. Щоб дістати згоду Дона-Аздрубала, доведеться протягом декількох років грати сумну роль. Ваніно, я відмовляюсь від тебе.

Міссіріллі поспішився зв'язати себе цим словом. Мужність починала зраджувати його.

— Моє нещастя, — закричав він, — у тому, що я люблю тебе більш за своє життя, що для мене залишити Рим — найгірша кара. Ох! Чому Італія не звільнена від варварів? З якою радістю поїхав би я з тобою до Америки!

Ваніна холодно мовчала. Відмовлення від її руки вразило

її гордість, але незабаром вона кинулася в обійми Міссіріллі.

— Ніколи ти не був мені такий любий, — скрикнула вона, — так, мій маленький сільський лікарю, я — твоя навіки. Ти — велика людина, як наші давні римляни.

Всі думки про майбутнє, всі сумні нагади здорового розуму зникли; то була хвилина безмежного кохання. Коли розум повернувся до них, Ваніна сказала:

— Я буду в Романьї майже одночасно з тобою. Я доб'юся, щоб мені призначено ванни в Поретті. Там я житиму в нашому замку в San Nicolo, коло Форлі...

— І я залишуся там з тобою на все своє життя! — скрикнув Міссіріллі.

— Віднині моя доля — ні перед чим не спинятися, — відповіла Ваніна, зідхнувши. — Я занাপащу себе для тебе, але дарма... Та чи можеш же ти любити збезчещену дівчину?

— Хіба ж ти мені не жінка, — сказав Міссіріллі, — і жінка назавсідги ревно кохана? Я зумію кохати тебе й боронити.

Ваніні треба було кудись поїхати. Ледве тільки вона залишила Міссіріллі, як він почав уважати свою поведінку за варварську.

— Що таке батьківщина? — сказав він сам собі. — Це ж не істота, якій ми повинні бути вдячні за добро, нам послане, і яка буде нещасна та проклинатиме нас, коли ми її занехаємо. Батьківщина й воля — це те ж саме, що й мій плащ — річ, що корисна мені й що я повинен, правда, купити, якщо не дістав її спадково від свого батька; кінець-кінцем я люблю батьківщину й волю тому, що та й та корисні мені. Чи я знатиму, що робити з ними, коли вони будуть те ж саме, що плащ у місяці серпні, — навіщо ж

їх купувати та ще за таку дорогу ціну? Ваніна така гарна! така обдарована! До неї залицятимуться; вона забуде мене. У якої жінки буває один тільки на все життя коханий? Ці римські князі, що я зневажаю їх, як громадян, мають стільки переваг передо мною. Вони повинні бути такі знадливі. Ох, коли я поїду, вона забуде мене, і я втрачу її навіки!

Серед ночі Ваніна прийшла до нього; він розповів їй, які його мучили вагання, і як він, перейнятий до неї любов'ю, сам з собою сперечався про велике слово батьківщина. Ваніна була з того дуже врадувана.

«Якщо йому доведеться вибирати між батьківщиною і мною, — сказала вона собі, — то перевага буде на моїм боці».

Годинник на сусідній церкві продзвонив три години; надійшов час останнього прощання. П'єтро вирвався з обіймів своєї коханої. Він сховався уже маленькими східцями, коли Ваніна, стримуючи сльози, сказала йому, усміхаючись:

— Коли б про тебе піклувалася бідна сільська жінка, хіба ж ти нічого не зробив би для неї з почуття вдячності? Хіба ж ти не намагався б винагородити її? Майбутнього ми не знаємо, ти подорожуватимеш серед твоїх ворогів: дай мені три дні в подяку, наче б я була бідна селянка, а ти мусів би заплатити мені за мої послуги.

Міссіріллі залишився. Нарешті він покинув Рим. За допомогою пашпорта, купленого в чужоземному посольстві, він добрався до своєї родини. Це викликало велику радість, — думали, що він уже помер. Друзі його хотіли відзначити щасливий поворот його, вбивши одного чи двох карабінерів (так звуть жандарів у папській державі).

— Не вбивайте без потреби італійця, що вміє орудувати зброєю, — сказав Міссіріллі; — наша батьківщина не острів,

як щаслива Англія: нам бракує солдатів, щоб захищатися від нападів європейських королів.

За кілька часу по тому Міссіріллі, коли за ним услід гналися карабінери, двох із них убив з тих пістолів, що йому подарувала Ваніна.

Призначили ціну за його голову.

Ваніна все не прибувала до Романьї, Міссіріллі гадав, що вона забула його. Самолюбство його було ображене; він багато роздумував про різницю стану, що відділяє його від його коханки. Якось, розчулений і повний жалю за минулим щастям, він намислив був повернутися до Риму й подивитися, що робить Ваніна. Ця божевільна думка вже почала переважати те, що він визнавав за свій обов'язок, коли раптом увечері церковний дзвін у горах задзвонив *Angelus* якимсь особливим способом, наче дзвонареві було не до того. Це був сигнал збиратися венті карбонарів, до якої приєднався Міссіріллі, прибувши в Романью. Тієї ж самої ночі всі зібралися до певного в лісі скита. Двоє пустельників, приспані опіумом, не дізналися, для чого використали їхню хатину. Міссіріллі прийшов дуже сумний; він дізнався там, що проводиря венті заарештовано, і що його, молодика ледве-ледве двадцяти років, мають обрати на проводиря венті, до якої належать люди, котрі мають понад п'ятдесят років і брали участь у змовах з часів Мюратового походу 1815 року. Дізнавшись про таку несподівану честь, П'єтро відчув, як забилося йому серце. Зоставшись насамоті, він вирішив не думати більше про молоду римлянку, яка забула його, і присвятити свої думки обов'язкові визволити Італію від варварів*.

За два дні по тому Міссіріллі побачив у поданім йому,

* *Liberar l'Italici de' barbari* — ці слова сказав Петрарка 1350 року, а за ним Юлій II, Макіавеллі та граф Альфієрі.

як проводиреві вєнти, рапорті і про тих, що прибули й вїбули, ім'я князівни Ваніни: вона прибула до свого замку в San Nicolo. Прочитавши це, він відчув у своїй душі не так радощі, як ніяковість. Даремно думав він зміцнити свою вірність батьківщині, не полетівши того самого вечора до замку San Nicolo; думка про Ваніну, про яку він недавно ще хотів забути, заважала йому розумно виконувати свої обов'язки. Він побачився з нею другого дня; вона любила його, як і в Римі. Батько її, що хотів віддати її заміж, затримав її від'їзд. Вона привезла дві тисячі цєхінів. Ця несподівана й чудова поміч вельми підсилила вагу хлопцеву в новому його стані. Замовили кинджали на Корфу, підкупили особистого легатового секретаря, призначеного переслідувати карбонарів, здобули так само список священників, що служили за шпигунів у влади.

Тоді ж то закінчили організовувати одну із змов, не таку безумну, як інші, що їх спитувалися влаштовувать у нещасній Італії. Я промину тут непотрібні подробиці. Скажу тільки, що коли б справа та кінчилась була перемогою, то Міссіріллі міг би претендувати на велику частину слави: завдяки йому декілька тисяч озброєних бунтарів мали піднятись на певне гасло і ждати, коли прибудуть вищі проводирі. Рішучий момент наближався, коли, як це завжди буває, змову паралізовано арештом проводирів.

Скоро Ваніна прибула до Романьї, їй здалося, що любов до батьківщини примушує її коханця забувати про всяку іншу любов. Гордість молодої римлянки була ображена. Даремно спитувалась вона заспокоїти себе; тяжкий сум опанував її, вона зловила себе на тому, що проклинає волю. Раз вона прийшла до Форлі побачитися з Міссіріллі; вона не могла потаїти свою тугу, завжди до того дня стримувану гордощами.

— То правда, — сказала вона йому, — ви любите мене, як чоловік, цього з мене недосить.

По тім слові вона залилася сльозами; але то було з сорому, що вона принизилася до докорів. Міссіріллі відповів на ті сльози неухважно, як людина дуже заклопотана. Раптом Ваніні спало на думку покинути його й вернутись до Риму. Вона знаходила жорстоку собі втіху карати себе за свою слабодухість, що примусила її виявити своє почуття. Помовчавши декілька хвилин, вона остаточно зважилась; вона була б не гідна Міссіріллі, коли б не покинула його. Вона заздалегідь раділа з того болісного подиву, з яким він марно шукатиме її. Незабаром думка про те, що вона не може затримати любові людини, задля якої вона вчинила стільки безумства, глибоко зворушила її. Тоді вона урвала своє мовчання і зробила все можливе, щоб вирвати в нього слово любові. Він говорив їй з неухважним виглядом дуже ніжні речі; але зовсім іншим тоном, значно глибшим, говорив він про свої політичні заміри і нарешті скрикнув:

— Ох! коли і в цій справі не пощастить, коли й тут влада викриє змову, — я покину батьківщину.

Ваніна залишилася непорушна. Ось уже година, як вона відчуває, що бачить свого коханця востаннє. Слово, що він вимовив, кинуло фатальне світло в її душу. Вона подумала:

«Карбонари одержали від мене декілька тисяч цехінів, не може бути сумніву щодо мого співчуття змові».

Від своєї задумливості Ваніна отямилася тільки для того, щоб сказати П'єтро:

— Чи не хочете ви поїхати до замку San Nicolo, щоб перебути там зо мною одну добу? Ваше зібрання цього вечора не вимагає твоєї присутності. Завтра вранці в San

Нісолю ми погуляємо, це заспокоїть тебе й поверне тобі самовладання, таке потрібне тобі в цім великім ділі.

П'єтро згодився.

Ваніна залишила його, щоб підготуватися до від'їзду, замкнувши на ключ, як звичайно, маленьку кімнатку, де вона його ховала.

Вона побігла до однієї з своїх покоївок, яка залишила її, одружилася й завела невеличку торгівлю у Форлі. Прийшовши до цієї жінки, вона спішно написала на полі часословця, що знайшовся в її кімнаті, точне визначення місця, де цієї самої ночі мала зібратися вента карбонарів. Свій виказ закінчила вона такими словами: *Ця вента складається з дев'ятнадцяти членів; от імення їх та адреси*». Написавши цей список, дуже точний, за винятком того, що ім'я Міссіріллі було перепущене, вона сказала жінці, на яку звірялася:

— Віднеси цю книжку до кардинала-легата; нехай він прочитає те, що написано в ній, і поверне тобі цю книжку. От десять цехів; якщо колинебудь легат скаже твоє ім'я, тобі не втекти смерті, але ти врятуєш мені життя, коли примусиш легата прочитати сторінку, що я оце написала.

Все йшло чудово. Страх у легата був такий, що він поводився зовсім не по вельможному. Він дозволив простій жінці, що просила в нього аудієнції, з'явитися перед ним у машкарі, але з умовою, що руки їй будуть зв'язані. В такому вигляді крамарку привели до високопоставленої особи, яку вона знайшла загородженою за великим столом, накритим скатертю із зеленого сукна.

Легат перечитав сторінку з часословця, тримаючи книжку далеко від себе, бо боявся потайної отрути. Він повернув книжку крамарці і не звелів стежити за нею. Менше, як через сорок хвилин по тому, коли Ваніна залишила свого

коханця, вона, побачивши, що її стара покоївка вернулася, прийшла знову до Міссіріллі, гадаючи, що віднині він цілком належить їй. Вона сказала йому, що в місті надзвичайний рух; патрулі карабінерів показалися на таких вулицях, до вони ніколи доти не бували.

— Якщо ти віриш мені, — додала вона, — то поїдьмо зараз же до San Nicolo.

Міссіріллі згодився. Пішки вони дійшли до карети молодой князівни, що з її камеристкою, на яку вона звірялася і якій добре платила, ждала за півмилі від міста.

Доїхавши до замка San Nicolo, Ваніна, стурбована своєю дивовижною вихваткою, подвоїла ніжність до свого коханця. Але як говорила вона про любов, їй здавалося, що вона грає комедію. Напередодні, зраджуючи, вона забула про муки сумління. Стискаючи свого коханця в обіймах, вона думала:

«Досить сказати єдине слово, і він одразу й навіки зненавидить мене».

Серед ночі один із служників Ваніни несподівано ввійшов до її кімнати. Він був карбонар, але вона не знала про це. У Міссіріллі були тайни від неї навіть у такій дрібниці. Вона затремтіла. Ця людина прийшла повідомити Міссіріллі, що вночі у Форлі будинки дев'ятнадцяти карбонарів оточили і їх заарештовували саме тоді, коли вони поверталися з венті. Хоч це сталося несподівано, дев'ять з них, проте, втекли. Десятьох захоплених карабінерам пощастило відвести до фортечної в'язниці. Входячи туди, один кинувся в дуже глибокий колодязь і вбився.

Ваніна стала сама не своя, на щастя П'єтро не звернув на це уваги: він міг би прочитати злочин її по її очах.

— Тепер оце, — додав служник, — гарнізон Форлі обступив усі вулиці. Солдатів розставили так близько, що вони

можуть перемовлятися. Мешканці можуть переходити з однієї сторони вулиці на другу лише там, де стоїть офіцер.

Коли цей чоловік вийшов, П'єтро яку хвилину думав.

— Зараз нічого не вдієш, — сказав він нарешті.

Ваніна мала вигляд умирущої; вона тремтіла під поглядом свого коханця.

— Чому ти така чудна? — сказав він їй.

Потім він почав думати про щось інше й перестав дивитися на неї. Близько півдня вона наважилася сказати йому:

— От іще одну венту викрито; гадаю, що ви на деякий час заспокоїтеся.

— Так, з а с п о к о ю с я, — відповів він з такою усмішкою, що змусила її затремтіти.

Вона пішла зробити потрібний візит до священика села San Nicolo, певне єзуїтського шпигуна. Повернувшись обідати коло сьомої години, вона знайшла кімнатку, де переховувався її коханець, замкненою. Не тямлячи себе, вона оббігала весь будинок, шукаючи його, — його ніде не було. В розпачі вона повернулася до маленької кімнатки і лише тоді побачила записку: «Я йду віддатися легатові, як бранець; я втратив надію щодо нашої справи; небо проти нас. Хто зрадив нас? Очевидно, той нещасний, що кинувся в колодязь. Життя моє непотрібно більше Італії, і я не хочу, щоб мої товариші, бачивши, що я єдиний лише не заарештований, могли уявити собі, ніби я запродав їх. Прощайте; коли ви мене любите, то подумайте про те, щоб помститися за мене. Погубіть, знищіть того безчесного, хто зрадив нас, хоч би то був і мій батько».

Ваніна впала на стілець напівпритомна, горем тяжким підкошена. Вона не спроможна була вимовити жодного слова; очі їй були сухі й полуменисті.

Нарешті вона впала навколішки.

— Господи! — скрикнула вона, — прийми мою обітницю: так, я покараю того безчесного, що зрадив, але наперед треба визволити П'єтро.

За годину вона вже була в дорозі до Рима. Її батько давно вже кликав її вернутися. Під той час, коли вона була відсутня, він домовився про шлюб її з князем Лівіо Савеллі. Ледве Ваніна встигла приїхати, як він, тремтячи, заговорив з нею про це. На велике диво вона на першому слові згодилася. Того самого вечора у графині Віттелескі він майже офіційно зазнайомив з нею Дон-Лівіо; вона багато розмовляла з ним. Це був дуже елегантний юнак, власник чудесних коней, але, хоч і визнавали йому бистрий розум, вважали його проте люди за надто легковажного для будьякої державної діяльності. Ваніна думала, що, закрутивши йому спочатку голову, вона зробить його вигідним для себе агентом. А як був він племінник монсеньйора Савеллі Кантацари, римського губернатора й міністра поліції, то вона гадала, що шпигуни не наслідяться стежити за ним.

Після того, як Ваніна протягом декількох днів дуже прихильно ставилася до люб'язного Дон-Лівіо, вона сказала йому раптом, що він ніколи не буде їй за чоловіка, — в нього, на її думку, надто легковажна вдача.

— Коли б ви не були дитина, — сказала вона, — то підлеглі вашого дядька не мали б жодних таємниць від вас. Приміром, що постановили в справі карбонарів, нещодавно викритих у Форлі?

За два дні Дон-Лівіо прийшов сказати їй, що всі карбонари, захоплені у Форлі, втекли. Вона сплила на ньому великі чорні очі з гіркою усмішкою, повною найглибшої зневаги, і не сподобила його розмови за цілий той вечір. Позавтрьому Дон-Лівіо, почервонівши, признався їй, що його спочатку обманили.

— Але, — сказав він, — я дістав ключа від кабінета мого дядька, і з паперів, там знайдених, видно, що складено конгрсацію (чи комісію) з найдовіреніших кардиналові прелатів, зібрання найсекретніше; воно розв'яже питання, де слід судити цих карбонарів — у Равенні чи в Римі. Дев'ять карбонарів, узятих у Форлі, та їх проводир, на ім'я Міссіріллі, який був такий дурний, що сам віддався, сидять тепер ув'язнені в замку San Leone*.

Коли він сказав дурний, Ваніна дуже пильно глянула на князя.

— Я хочу сама бачити офіційні папери, — сказала вона йому, — і увійти з вами до кабінету вашого дядька; ви не гаразд прочитали.

На ці слова Дон-Лівіо затремтів; Ваніна вимагала від нього майже неможливого, але примхи цієї молодії дівчини подвоювали його любов.

За декілька днів по тому Ваніна, передягнена в гарну чоловічу ліврею, яку носили слуги Савеллі, дістала змогу перебути з півгодини серед найсекретніших паперів міністра поліції. Її опанувало почуття найживішої радості, коли вона знайшла щоденні рапорти про підсудного П'єтро Міссіріллі. Перечитуючи це ім'я, вона ледве не знепритомніла.

Виходячи з палацу римського губернатора, Ваніна дозволила Дон-Лівіо поцілувати себе.

— Ви добре справляєтеся, — сказала вона йому, — з тими іспитами, яким я піддаю вас.

Після таких слів молодий князь запалив би Ватікан, аби тільки подобатися Ваніні. Цього вечора був бенкет у французького посла; вона багато танцювала і майже весь час

* Коло Ріміні в Романьї. В цьому замку загинув славетний Каліостро, кажуть, саме там його задушено.

тільки з ним. Дон-Лівіо сп'янів од щастя, — треба було перешкодити йому роздумувать.

— Мій батько іноді буває дуже чудний, — сказала йому якось Ваніна, — сьогодні вранці він прогнав двох своїх людей, і вони приходили жалітися до мене. Один просив улаштувати його у вашого дядька, римського губернатора, а другий, що служив в артилерії за французів, бажав би дістати посаду в замку Святого Янгола.

— Я візьму обох їх до себе, — жваво сказав молодий князь.

— А хіба я про це вас прошу? — гордо відказала Ваніна. — Я точно повторюю вам прохання тих бідних людей; вони повинні дістати те, чого вони просять, а не що інше.

Не було нічого тяжчого. Монсенйор Кантадара аж ніяк не був людина легковажна й допускав у свій будинок тільки людей, добре знаних. Серед життя, здавалося, багатого на всякі втіхи, Ваніна, мучена докорами сумління, була дуже нещасна. Повільність подій убивала її. Повірений її батька постачав їй гроші. Чи не повинна вона була втекти з батьківського дому і йти в Романью, щоб поспробувати визволити свого коханця? Думка ця була дуже нерозсудлива, проте Ваніна ладна була виконати її, та випадок став їй у пригоді.

Дон-Лівіо сказав їй:

— Десять карбонарів з венті Міссіріллі перевезуть до Рима тільки з тією умовою, що, коли їх буде засуджено, вирок виконаний буде в Романьї. Про це дядько мій довідався цього вечора від папи. Ви та я — єдині в цілому Римі, що знаємо цю таємницю. Ви задоволені?

— Ви стаєте справжнім мужчиною, — відповіла вона. — Подаруйте мені ваш портрет.

Напередодні того, як Міссіріллі повинен був приїхати до

Рима, Ваніна знайшла привід поїхати до Чітта-Кастелляна. У в'язниці того міста мусіли ночувати карбонари, що їх перевозили з Романьї до Рима. Вона бачила Міссіріллі вранці, коли він виходив із в'язниці: він був закутаний і сам на повозці; він здався їй дуже блідий, але ніяк не видно було, щоб він занепав духом. Якась стара жінка кинула йому букет фіялок; Міссіріллі усміхнувся, дякуючи їй.

Ваніна побачила свого коханця, і думки її, здавалося, відновилися; вона відчула приплив мужності. Задовго до цього вона зробила велику честь абатові Карі, священникові замку Святого Янгола, де повинен бути ув'язнений її коханець, — вона обрала цього священника за свого сповідача. Не пусте в Римі бути за сповідача князівни, племінниці губернатора.

Процес карбонарів з Форлі був не довгий. Щоб помститися за те, що вони прибули до Рима, проти чого заперечувала крайня партія, складено комісію, яка мала судити їх, з найчестолюбніших прелатів. За президента в цій комісії був міністр поліції.

Закон проти карбонарів ясний: форлійські карбонари не могли мати жодних надій; проте вони боронилися з усіма можливими викрутами. Судді не тільки засудили їх на смерть, але дехто з них висловлювався за жорстоку кару, за четвертування тощо. Міністр поліції, що зробив уже свою кар'єру (бо цю посаду залишають тільки на те, щоб піти у відставку), не мав потреби в четвертуванні, а тому, доповідаючи папі про вирок, він встиг добитися, що кару всіх засуджених пом'якшено до декількох років ув'язнення. Виняток становив тільки П'єтро Міссіріллі. Міністр уважав цю молоду людину за небезпечного фанатика, та, крім того, він уже був засуджений на смерть за вбивство двох карабінерів, як ми вже казали. Ваніна довідалася про ви-

рок і про пом'якшення через декілька хвилин по тому, як міністр повернувся від папи.

Другого дня монсеньйор Кантацара повернувся до свого палацу опівночі і не знайшов свого лакея; здивований міністр подзвонив декілька разів; нарешті з'явився старий недоумкуватий служник; нетерплячий міністр вирішив роздягатися сам. Він замкнув двері на ключ; було дуже душно: він скинув свою одягу й жужмом кинув її на стілець. Одягу кинуто з такою силою, аж вона перелетіла через стілець і вдарилася об серпанкову завісу на вікні, — і там несподівано окреслилася якась постать. Міністр швидко кинувся до свого ліжка й схопив пістоля. Коли він повернувся до вікна, то дуже молода людина, одягнена в ліврею, яку носили його слуги, наблизилася до нього з пістолем у руці. Побачивши її, міністр почав цілитися, — він хотів стріляти. Молода людина сказала йому, сміючись:

— Що ви, монсеньйоре. Невже ж ви не пізнаєте Ваніні Ваніні?

— Що означає цей невдалий жарт? — відказав розсерджений міністр.

— Поміркуємо спокійно, — сказала молода дівчина. — Насамперед ваш пістоль не набитий.

Здивований міністр упевнився, що й справді так; тоді він витяг кинджал з кишені в жилеті*.

* Римський прелат, понад усякі сумніви, був би неспроможний командувати військом так відважно, як це не раз траплялося дивізійному генералові, що був за міністра поліції в Парижі під час Міле-тової справи; але він ніколи не допустився б заарештувати себе вдома так просто. Він дуже боявся б глузування своїх колег. Римлянин, який знає, що його ненавидять, ніколи не ходить неозброєний. Гадаю, що немає потреби доводити багато інших маленьких різниць між способами діяти й говорити в Парижі і в Римі. Ті, що далекі від того, щоб зменшувати ці різниці, гадають, що про них слід писати сміливо. Римляни, в цій оповіданні змальовані, не мають честі бути французами.

Ваніна сказала з чарівною владністю:

— Сядьмо, монсеньйоре.

І спокійно сіла на диван.

— Ви принаймні самі? — спитав міністр.

— Зовсім сама, присягаюся вам! — скрикнула Ваніна.

Міністр перевірів її слова: він обійшов і оглянув усю кімнату, потім сів на стілець кроків за три від Ваніни.

— Навіщо було б мені, — сказала Ваніна з лагідним і спокійним виглядом, — робити замах на життя поміркованої людини, що її, ймовірно, заступить якась хибка людина з палкою головою, здатна занапастити себе й інших?

— Та чого ж ви власне хочете, сеньйорино? — спитав міністр роздратовано.

— Те, що я додам, — відказала Ваніна згорда й відкидаючи враз свій чемний тон, — важливе для вас більше, ніж для мене. Дехто хоче, щоб життя карбонарові Міссіріллі було врятоване; якщо його скарають, то за тиждень ви підете за ним. Я в цьому аж ніяк не зацікавлена. Божевільний вчинок, що ви на нього скаржитесь, я зробила, поперше, на те, щоб потішитися, а потім, щоб прислужитися одній моїй подрузі. Я хотіла, — вела далі Ваніна, повертаючись до свого приятного тону, — я хотіла стати в пригоді і розумній людині, що незабаром буде моїм дядьком і надалі, як можна напевне сподіватися, звеличить свою фамілію.

Міністр залишив свій гнівний тон; краса Ваніни безперечно сприяла такій раптовій зміні. В Римі добре знали смак монсеньйора Кантацари до гарненьких жінок, а передягнена на лакея Савеллі, з обтягнутими шовковими панчохами, в червоній куртці та в короткому плащі небесно-блакитного кольору з срібними галунами і з пістолем у руці, Ваніна була чарівна.

— Моя майбутня небого, — сказав міністр, майже сміючись, — ви дозволили собі божевільний жарт, і він не буде останній.

— Я сподіваюся, що така розумна особа, — відповіла Ваніна, — збереже таємницю й особливо щодо Дон-Лівіо, а щоб схилити вас на це, обіцяю вам, любий мій дядьку, що коли ви погодитеся врятувати життя тому, за кого клопочеться моя подруга, поцілувати вас.

І далі провадивши розмову в тому напівжартівливому тоні, з яким римські дами вміють улаштовувати найважливіші справи, Ваніна встигла дати цим одвідинам, що почалися з пістолем у руці, характеру візиту молодій княгині Савеллі до свого дядька, римського губернатора.

Незабаром монсенйор Кантацара, зовсім відкинувши гордовиту думку впливати страхом, почав оповідати племінниці про всі труднощі, що він стріне, коли захоче врятувати життя Міссіріллі. Сперечаючись, міністр ходив по кімнаті з Ваніною; він узяв графін з лімонадом, що стояв на каміні, і налив собі кришталеву склянку. В той момент, коли він підносив її до уст, Ваніна схопила склянку й, потримавши її деякий час, кинула в сад наче з неуважності. За хвилину по тому міністр узяв з бонбоньєрки шоколадку. Ваніна відняла її й сказала, сміючись:

— Будьте обережні, у вас усе отруєне, бо хотять вашої смерті. От я й добилася ласки мого майбутнього дядька, щоб мені не ввійти в родину Савеллі з порожніми руками.

Монсенйор, дуже здивований, подякував своїй племінниці й подав їй великі надії щодо життя Міссіріллі.

— Наш торг закінчено! — виклинула Ваніна, — і на доказ цього — ось вам нагорода, — сказала вона, цілуючи його.

Міністр прийняв нагороду.

— Маєте знати, люба моя Ваніно, — додав він, — що я особисто не люблю крові. До того ж я ще молодий, дарма, що може здаюся вам дуже старим; я можу дожити до того часу, коли почнуть мститися за кров, за наших часів пролиту.

Пробило дві години, коли монсеньйор Кантаццара провів Ваніну до хвіртки свого саду.

Післязавтра, коли міністр з'явився до папи, дуже збентежений тим учинком, що йому треба було зробити, його святість сказав йому:

— Передовсім я мушу просити вас про помилування. Там серед форлійських карбонарів є один засуджений на смерть; думка про це не дає мені спати: треба врятувати цю людину.

Міністр, побачивши, що папа на його боці, подав йому силу заперечень і закінчив на тому, що написав декрет *chi motu proprio*, а папа його, супроти звичаю, підписав.

Ваніна гадала, що вона може й доб'ється помилування своєму коханцеві, але що його спитуватимуться отруїти. Напередодні Міссіріллі одержав від абата Карі, Ваніниного сповідача, декілька пакунків з морськими сухарями з порадою не доторкатися їжі, яку дає держава.

Потім Ваніна, довідавшись, що форлійських карбонарів мають перевезти до замку San Leone, забажала спробувати побачити його, коли його перевозитимуть до Чітта-Кастелляна; вона приїхала до цього міста за добу перед тим, як прибули в'язні, вона застала там абата Карі, що прибув туди за декілька днів раніше. Він добився від тюремних дозволу, щоб Міссіріллі міг слухати утрень у в'язничній капличці. Добилися навіть більшого: якщо Міссіріллі погодиться на те, щоб йому закували руки й ноги, то тюремник відійде до дверей каплички так, щоб йому весь час

бачити в'язня, за якого він відповідає, але щоб він не міг чути того, що той говоритиме.

Настав нарешті день, коли повинна була вирішитися доля Ваніни. Зранку вона замкнулась у в'язничній каплиці. Хто міг би переповісти думки, що хвилювали її протягом цього довгого дня? Чи досить любить її Міссіріллі, щоб простити її? Вона зрадила його венту, але врятувала йому життя. Коли розум брав гору в цій змученій душі, то Ваніна сподівалася, що він згодиться разом з нею виїхати з Італії: як вона й согрішила, то це було з надмірної любові до нього. Коли продзвонили чотири години, вона почула здалеку на вулиці тупотіння карабінерських коней. Кожний удар копита, здавалося, відбивався в її серці. Незабаром вона почала відрізняти гуркіт повозок, якими перевозили в'язнів. Вони спинилися на майданчику перед в'язницею; вона бачила, як двоє карабінерів підняли Міссіріллі, що був сам на повозці у таких тяжких кайданах, аж не міг рухатися. «Принаймні він живий, — подумала вона з сльозами на очах, — вони ще не отруїли його». Вечір був жахливий, лампадка у вівтарі, яка була повішена дуже високо й для якої тюремник скупився на оливу, єдина освітлювала темну ту каплицю. Очі Ваніни блудили по надгробках декількох середньовічних вельмож, що померли в сусідній в'язниці. Їх статуї мали лютий вигляд.

Усе давно вже затихло. Ваніна заглибилася в чорні свої думки. За декілька хвилин по тому, як видзвонили північ, їй здалося, ніби вона чує легкий шум, — наче кажан пролетів. Вона хотіла йти і впала напівнепритомна на вівтарні ґрати. Під ту саму хвилину два привиди з'явилися зовсім близько біля неї, — вона й не чула, як вони підійшли. То був тюремник і Міссіріллі, закутий у кайдани так, що був він наче сповитий. Тюремник відкрив ліхтаря й поставив

його на вівтарні ґрати, поруч з Ваніною так, щоб йому можна було добре бачити в'язня. Потім він одійшов у глибину до дверей. Скоро тюремник відійшов, Ваніна кинулася Міссіріллі на шию. Обіймаючи його, вона почувала тільки його холодні й колючі ланцюги. «Хто дав йому ці ланцюги?» подумала вона. Жодної не відчула вона втіхи, обіймаючи свого коханця. За цим болем ішов ще інший, гостріший: одну хвилину вона думала, що Міссіріллі знає про її злочин, — так холодно він зустрів її.

— Моя кохана, — промовив він нарешті, — мені жалко любові вашої до мене; даремно я шукав тієї заслуги, що могла її вам навіяти. Краще вернімося, — вірте мені, — до більш християнських почувань; забудьмо ті мрії, що були оплутали нас, — я не можу вам належати. Нещастя, що повсякчас розбивало мої заміри, походить певне з того смертельного гріха, в якому я всяк час перебуваю. Навіть коли послухати тільки голосу людської обачності, чому я не був заарештований з моїми друзями тої фатальної ночі у Форлі? Чому, в час небезпеки, я не був на своєму посту? Чому моя відсутність могла дати привід для найжахливішої підозри? Тому, що в мене була інша пристрасть, ніж любов до волі Італії.

Ваніна не могла отямитися з подиву на ту зміну, що сталася з Міссіріллі. Він не схуд помітно, але мав тепер вигляд тридцятилітнього чоловіка. Ваніні здалося було, що до цієї зміни спричинилося зле поводження, що він зазнав у в'язниці, і вона залилася сльозами.

— Ох, — сказала вона, — тюремники так запевняли мене, що добре поводитимуться з тобою.

Насправді з наближенням смерті в серці молодого карбонара відновились усі релігійні переконання, що їх можливо було погодити з прагненням визволу Італії. Потроху

й Ваніна зрозуміла, що та дивна зміна, яку вона примітила в своєму коханцеві, цілком морального характеру і аж ніяк не є наслідок лихих фізичних умов. Її туга, що й так здавалася їй безмежною, ще збільшилася.

Міссіріллі мовчав; Ваніна задихалася від ридань. Він додав і сам трохи схвилюваний.

— Коли я любив когось на землі, то саме вас, Ваніно, але, хвала богам, в мене тепер єдина ціль у житті: я вміру у в'язниці або здобуваючи волю Італії.

Знов замовкли. Очевидно Ваніна не могла говорити: всі спроби були марні. Міссіріллі додав:

— Обов'язок — річ жорстока, моя кохана; але коли б треба було мало праці, щоб його виконати, то в чім же був би героїзм? Дайте мені слово, що ви більш не будете домагатись бачитися зо мною.

Оскільки дозволяли йому тісні пута, він зробив невеликий рух і простяг пальці до Ваніни.

— Якщо ви дозволите чоловікові, колись вам кожному, дати вам пораду, то одружіться розсудливо з людиною, яку обрав ваш батько. Не робіть тій людині жодних неприємних признань, але, з другого боку, ніколи не намагайтесь бачитися зо мною; будемо відтепер чужі одно одному; ви пожертвували чималу суму на службу батьківщині; якщо колись вона визволена буде від тиранів, цю суму точно сплатять вам із національної скарбниці.

Ваніна була вражена. Коли П'єтро говорив з нею, очі його заблищали тільки тоді, як він промовив слово б а т ь к і в щ и н а.

Нарешті гордість прийшла на допомогу молодій князівні; у неї були при собі діаманти та маленькі напилки. Не відповідаючи Міссіріллі, вона подала їх йому.

— Я приймаю з обов'язку, — сказав він їй, — я повинен

шукати способів утекти; але я ніколи не побачу вас, — клянусь вам цим новим вашим добрим вчинком. Прощайте, Ваніно, обіцяйте ніколи не писати мені й не намагатися бачитись зо мною; лишіть мене служити самій батьківщині, я мертвий для вас, прощайте.

— Ні, — відказала Ваніна розлютована, — я хочу, щоб ти знав, що я зробила з любові до тебе.

Тоді вона доповіла йому про всі свої вчинки з того моменту, коли Міссіріллі покинув замок San Nicolo, щоб віддатися легатові. Закінчивши все це оповідання, Ваніна сказала:

— Все це ніщо, — я зробила більше задля любові до тебе.

Тоді вона оповіла йому про свою зраду.

— А, проклята! — закричав шалено П'єтро, кидаючись на неї й намагаючись убити її своїми ланцюгами.

І він би досяг цього, коли б тюремник не прибів на перший крик. Він схопив Міссіріллі.

— На, проклята, я не хочу нічим бути тобі зобов'язаний, — сказав Міссіріллі до Ваніни, кидаючи їй, оскільки дозволяли йому ланцюги, напилки й діаманти, і цвидко відійшов.

Ваніна була мов громом прибита. Вона вернулася до Рима, і газети повідомили про шлюб її з князем Дон-Лівіо Савеллі.

ВІКТОРІЯ АККОРАМБОНІ, ГЕРЦОГИНЯ БРАЧЧІАНО

На лихо мені, як і читальникові, це зовсім не роман, а лише точний переклад дуже важкого оповідання, написаного в Падуї в грудні 1585 року.

Декілька тому років я перебував у Мантуї й, відповідно до своїх малих коштів, розшукував ескізи та маленькі картини, але мені хотілося мати твори митців, що жили перед 1600 роком; близько цієї епохи остаточно вмирає італійська оригінальність, що вже тоді підпала під велику небезпеку, як року 1530 взято Флоренцію.

Замість картин, один старий патрицій, дуже багатий і дуже скупий запропонував мені купити дуже дорогою ціною давні рукописи, пожовклі від часу; я попросив на швидку переглянути їх, він згодився, додавши, що зв'яється на мою чесність — щоб я забув цікаві історії, які прочитаю там, коли не куплю рукописів.

За цією умовою, на яку я радо погодився, я переглянув, не аби якої шкоди завдавши своїм очам, триста чи чотириста томів, де було зібрано за два чи за три століття оповідання про трагічні пригоди, листи дуельних викликів, мирові угоди значних сусідів, всякі мемуари і т. ін. Старий власник заправив за ці рукописи величезну ціну. Після довгих переговорів я купив за дуже дорого право скопіювати деякі історійки, які подобалися мені і які малюють італійські звичаї близько 1500 року. У мене двадцять два

томи формату в аркуш, а це одна з історій, точно перекладена, що її зараз прочитає читач, якщо тільки в нього вистачить терпіння. Я знаю історію шістнадцятого століття і гадаю, що подана далі оповість цілком правдива. Я доклав багато праці, щоб у перекладі цей давній італійський стиль, такий величний, безпосередній, дуже темний і повний натяків на події й думки, що цікавили громадянство за папи Сікста П'ятого (1581), не відбивав впливів сучасного красного письменства і поглядів нашого незабобонного віку.

Невідомий автор рукопису — особа обережна; він ніколи не подає своїх думок про ту чи іншу подію, ніколи не западає в штучність; його єдине завдання — оповідати правдиво. Якщо іноді він несвідомо досягає мальовничості, то це тому, що коло 1585 року славолюбство не покривало ще усіх вчинків людських фальшивим блиском; тоді думали, що найкраще вплинеш на ближнього, висловлюючись якомога ясно. Коло 1585 року ніхто, окрім двірських блазнів та поетів, не вдавався до лестощів у словах. Тоді ще не говорили: я умру біля ніг вашої величності, — посилаючи по поштові коні, щоб утікати; це був мабуть єдиний спосіб зради, тоді не вживаний. Говорили мало, і кожен ставився з надзвичайною увагою до того, що йому казано.

Не шукайте ж тут, о, ласкавий читачу, цікавого, бистрого стилю, що виблискував би свіжими натяками на модний тепер напрямок думок, а особливо не ждьте чарівливих душевних відрухів, як то буває в романах у Жорж Занд; цей великий письменник утворив би шедевр з життя і нещастя Вікторії Аккорамбоні. Щире оповідання, що я подаю вам, може мати лише перевагу скромної історії. Коли ви випадком, їдучи на поштових проти ночі, візьметесь роздумувати про велику вмілість читать у серці людському,

то за основу своїх міркувань ви можете взяти обставини цієї от історії. Автор говорить усе, з'ясовує все, не залишаючи нічого для читачевих здогадів; він писав за дванадцять днів до смерті героїні*.

Вікторія Аккорамбоні народилася в дуже шляхетній сім'ї, у невеличкому місті Агубіо в герцогстві Урбіно. З дитинства вона визначалася серед усіх своєю незвичайною й дивною красою, але не в цій красі була головна її сила: їй не бракувало нічого, чим може зчарувати нас дівчина високого походження; але найпримітнішу і, можна сказати, чудову рису становила між усіма надзвичайними прикметами її якась непоборна принадність, що вже з першого погляду скоряла їй серце й волю кожного. У тій простоті, що надавала сили кожному її хоч би й незначному слову, не було й натяку на штучність; з самого початку вірили цій сеньйорі, обдарованій такою надзвичайною вродою. Ще можна було з великим зусиллям не піддаватись тому чарові, тільки дивившись на неї; але як починала вона говорити, особливо ж коли заходив хто з нею в якусь розмову, не було жодної змоги боротися з такою дивовижною звабливістю. Багато хто з рицарської молоді в місті Римі, де жив її батько й де був його палац на майдані Rusticusі коло собора Святого Петра, домагалися її руки. Було сила суперництва й багато ревнощів, але нарешті батьки дали перевагу Феліксові Перетті, небожеві кардинала Монтальто, що став потім папою Сікстом П'ятим і щасливо тепер правує.

Фелікс, син Камілли Перетті, кардиналової сестри, спочатку звався Франциск Мінуччі; він прийняв ім'я Фелікса Перетті, коли був урочисто всиновлений своїм дядьком.

Вікторія, вступивши до дому Перетті, непомітно для себе

* Італійський рукопис дано на схов до бюро журналу *Revue des Deux Mondes*. *Авт.*

взяла там над усіма ту перевагу, що можна назвати фатальною й що йшла за нею скрізь і завжди; щоб не божествити її — треба було її ніколи не бачити*. Любов її чоловіка до неї доходила справжнього безумства; свекруха Камілла та й сам кардинал Монтальто, здавалося, не мали іншого діла в світі, як тільки угадувати смаки Вікторії, щоб негайно задовольняти їх. Весь Рим дивувався з того, як цей кардинал, відомий своїми незначними коштами, а так само й огидою до всяких розкошів, утіху мав собі в тому, щоб попереджати всі Вікторіїні бажання. Молода, блискуче вродлива, обожувана всіма, вона дозволяла собі іноді дуже дорогі примхи. Вікторія одержувала від своїх нових родичів дуже коштовні дарунки, перли і все те, що тільки було найціннішого в римських ювелірних крамницях на той час.

Через любов до чарівної своєї небоги, кардинал Монтальто, такий відомий своєю суворістю, ставився до братів Вікторії так, наче вони були його власні племінники. Октавіо Аккорамбоні, якому було ледве тридцять років, був заходами кардинала Монтальто призначений герцогом Урбінським й висвячений папою Григорієм XIII на єпископа Фоссомбронського; Марсіліо Аккорамбоні, молодий, шаленої вдачі хлопець, обвинувачений в багатьох злочинах, — його енергійно переслідувала corte**, на превелику силу вря-

* У Мілані, в Амвросіанській бібліотеці, скільки можу пригадати, в повні краси й почуття сонети та інші вірші — твори Вікторії Аккорамбоні. Досить гарні сонети були з часом присвячені її дивній долі. Очевидно, що в неї було стільки ж розуму, скільки чарівливості й краси. *Авт.*

** Це був озброєний загін, якому доручали стежити за громадською безпекою жандарми та агенти поліції 1580 року. Ним командував капітан на прізвище Барджелло, що персонально відповідав за виконання розпоряджень монсеньйора римського губернатора (префекта поліції). *Авт.*

тувався від цих переслідувань, що загрожували йому смертю. Вшанований кардиналовим заступництвом, він дістав собі змогу жити в певному супокі.

Третього брата Вікторії, Бліо Аккорамбоні, кардинал Олександр Сфорца допустив до вищих посад при своєму дворі, скоро кардинал Монтальто попросив його про це.

Одно слово, коли б люди вміли міряти своє щастя не безмежною несигістю своїх бажань, а тішачися з тих благ, які вже мають, то шлюб Вікторії з племінником кардинала Монтальто міг би здаватися для родини Аккорамбоні найвищим людським щастям. Та легкодуха жадоба якихось незмірних і непевних осягнень може призвести людей, що їм доля сприяє найбільшою мірою, до чудних і дуже небезпечних думок.

І коли справді один з Вікторіїних родичів, — як багато хто в Римі здогадувався, — бажаючи ще вищих благ, допоміг їй визволитися від чоловіка, то незабаром він повинен був визнати, оскільки розумніше було б задовольнятися скромними дарами ласкавої фортуни людям, які не в довгій часі мали досягти вершини того, чого може бажати людське честолюбство.

Під той час, коли Вікторія жила у своєму будинку, як королева, одного вечора, скоро Фелікс Перетті тільки ліг у постіль із своєю жінкою, Катерина з Болоньї, Вікторіїна покоївка, подала йому листа. Листа того приніс Катеринин брат Домінік Аквавіва, на прізвище Манчіно (лівша). Цей чоловік вигнаний був із Рима за декілька злочинів, але, на прозьби Катерини, Фелікс Перетті здобув йому могутнє заступництво свого дядька кардинала, і Манчіно часто приходив до дому Фелікса, що дуже звівся на нього.

Лист, що про нього ми говоримо, був написаний від

імення Марсіліо Аккорамбоні, того з братів Вікторії, якого найбільше любив її чоловік. Він жив найчастіше поза Римом у таємному місці, а як наважувався іноді прийти в город, то знаходив притулок у Феліксовому домі.

Листом, переданим у такий неналежний час, Марсіліо кликав свого зятя на допомогу; він закликав його прийти й допомогти йому і додавав, що справа найневідкладніша і що він ждатиме його коло палацу Монтекавалльо.

Фелікс сказав своїй дружині про дивний отой лист, потім одягся і не взяв іншої зброї, крім шпаги. В супроводі єдиного слуги, що ніс запалений смолоскип, він уже ладен був вийти, коли йому перегородили дорогу його мати Камілла, все з дому жіноцтво і між ним сама Вікторія; всі вони до останньої хвилини благали його не виходити в такий пізній час. Він не хотів піддатися на їх прохання, отже вони всі упали навколішки й, плачучи, заклинали його послухати їх.

Ці жінки, а особливо Камілла, налякані були звістками про дивні речі, що діялися щодня й залишалися безкарні за часів папства Григорія XIII, повних чвар і нечуваних замахів. Їх вражала ще одна думка: Марсіліо Аккорамбоні, коли наважувався приходити до Рима, не мав звички викликали Фелікса, і такий вчинок, у цей час ночі, здавався їм дуже непристойним.

Запальний, як це властиве його вікові, Фелікс і слухати не хотів тих пересторог; але коли він ще довідався, що листа приніс Мончіно, чоловік, якого він особливо любив і якому став свого часу в пригоді, ніщо вже не могло спинити його, він вийшов з дому.

Поперед нього йшов, як сказано, єдиний лише служник з запаленим смолоскипом; та ледве молодий господар зробив декілька кроків сходами Montecavallo, як упав, трьома

пострілами з мушкету вдарений. Убивці, побачивши, що він упав, кинулися до нього й наперерви кололи його кинджалами, аж поки переконалися, що він мертвий. Зараз же про цю фатальну новину повідомлено Феліксову матір і дружину, а через них звістка дійшла й до його дядька кардинала.

Кардинал не змінився на виду, не виявив жодного зворушення, швидко одягся й потім доручив себе богові, як і ту бідну душу (так несподівано взяту). Затим він пішов до своєї племінниці і з дивною величністю та з виглядом глибокого спокою поклав край жіночим крикам і риданням, що почали розлягатися по цілому будинку. Його вплив на цих жінок був такий сильний, що, починаючи з цього моменту і аж до того часу, коли труп винесено з дому, ніхто не бачив і не чув від них нічого такого, що найменшою мірою ухилялось би від звичаїв, яких додержують статечні родини, давно вже приготівані до смерті когось із кривих. Щодо самого кардинала Монтальто, то ніхто не міг примітити в ньому будьяких ознак, навіть поміркованих, звичайного людського суму; ніщо не змінилося в порядку й зовнішній стороні його життя. В цьому незабаром переконався й Рим, що з цікавістю, як завжди, стежив за найменшими рухами людини, так глибоко ображеної.

Випадково саме другого дня по Феліксовій смерті у Ватикані скликано консисторію (кардиналів). В цілому місті не було людини, яка не подумала б, що у всякому разі в перший день кардинал Монтальто ухилиться від цього громадського обов'язку: справді, там він повинен був стати перед очима стількох і таких цікавих свідків! Вони б спостерігали найменший рух тієї природної слабосильності, яку проте належить ховати людині, що посідає такий видатний пост і прямує ще до вищого; бо непристойно ж — усі

з цим погодяться — тому, хто палко бажає піднятися над усіма іншими людьми, показувати себе таким самим, як і всі інші.

Але подвійно помилилися люди, таке думавши, бо кардинал Монтальто своїм звичаєм перший прибув до консисторської зали — це раз, і крім того — найпроникливіші неспроможні були викрити в ньому ознаки будьякої людської чутливості. Навпаки, своїми відповідями тим своїм колегам, хто з приводу такої жахливої події намагався знайти втішні слова, він здивував усіх. Його твердість і видима непохитність його душі в такому тяжкому нещасті стала незабаром за тему розмов у місті.

Правда, в тій самій консисторії дехто з досвідченіших у придворних справах пояснювали цю видиму нечутливість не браком почуття, а вмілим удаванням, і цей погляд незабаром поділяла більшість придворних, бо не корисно було показувати себе надто глибоко діткнутим образою, провинник якої безперечно високопоставлена особа й пізніше може перегородити шлях до вищого сану.

Хоч яка була причина тієї видимої й повної нечутливості, але річ безперечна, що вона сильно здивувала весь Рим і двір Григорія XIII. Але повернімося до консисторії. Коли всі кардинали зібрались, то в залу увійшов сам папа; він пильно глянув на кардинала Монтальто; бачили, як папа залився сльозами; щодо кардинала, то лице його не змінило своєї звичайної непорушності.

Загальний подив удвічі збільшився, коли в тому самому засіданні консисторії кардинал Монтальто, як дійшла черга, став навколішки перед тронем його святості, щоб подати звіт у справах, йому доручених; папа перше, ніж дати йому дозвіл говорити, зайшовся нестримними риданнями. Коли його святість заспокоївся трохи і зміг говорити, то

він намагався втішити кардинала, обіцяючи йому, що вчинить негайний суворий суд за такий незвичайний замах. Але кардинал дуже смиренно подякував його святості, благав його не давати наказу про розгляд справи, заявивши, що він з свого боку прощає від щирого серця провинника, хоч хто він був. І безпосередньо по цій прозьбі, висловленій у декількох словах, кардинал перейшов до подробиць доручених йому діл, наче нічого особливого й не сталося.

Очі всіх присутніх у консисторії кардиналів не одривалися від папи й Монтальто, і хоч дуже тяжко обманити досвідчених придворців, проте ніхто не насмівся сказати, що на обличчі кардинала Монтальто проступила хоч би тінь зворушення, коли так близько від нього ридав його святість папа, що, треба сказати правду, не тямив себе. Така дивовижна нечутливість кардинала Монтальто не зрадила його й протягом усього часу його праці з його святістю. Сам папа був з того вражений і, закінчивши консисторію, не міг стриматися, щоб не сказати кардиналові Сан-Сісто, своєму улюбленому небожеві:

— *Veramente, costui è un gran frate!*

(Правду казавши, цей чернець — великий гордун! *).

Поведінка кардинала Монтальто ні в чому не відрізнялася й протягом усіх наступних днів. Як велить звичай, приймав він уболівальні візити кардиналів, прелатів і римських князів, і ні з ким, хоч які стосунки він мав з ними, в нього не вирвалось жодного слова сумного, жодної скарги. З усіма, після короткого міркування про скороминущість

* Натяк на лицемірство ченців, бо люди з нечистими думками вважають, ніби ця вада часто трапляється в ченців. Сікст П'ятий належав до ченців-старців і зазнав у своєму ордені переслідувань. Див. його життєпис, що його склав Григорій Леті, втішний історик, що брехав не більш, ніж який інший. Фелікса Перетті вбито 1580 року, а його дядько став папою 1585 року.

усіх справ людських, підсиленого й ствердженого текстами з святого письма або з отців, він раптом змінював тему розмови й звертав на міські новини або на персональні діла гостей своїх, наче він хотів утішити своїх утішників.

Рим особливо був цікавий до того, що буде під час візиту, який повинен був зробити князь Паоло Джордано Орсіні, герцог Браччіано, — йому бо поголошка привиняла смерть Фелікса Перетті. Всі думали, що кардинал Монтальто не зможе бути так близько до князя й говорити з ним сам-на-сам, не виявивши якихось ознак свого почуття.

Під ту хвилину, коли князь прийшов до кардинала, величезний натовп зібрався на вулиці й коло дверей. Сила придворців заповнили всі кімнати будинку, — така велика була цікавість — спостерігати лиця обох бесідників. Але ні в того, ні в того ніхто не міг помітити нічого незвичайного. Монтальто додержував усіх приписів придворного етикету, він надав своєму обличчю дуже люб'язного виразу і говорив з князем якнайпривітніше.

За хвилю по тому, сідаючи в карету, князь Паоло, що був тепер сам-на-сам із своїми найближчими придворцями, не міг стриматися, щоб не сказати сміючись: *In fatto e vero che costui è un grand frate* (Далебі, і справді ця людина — гордий чернець!), наче хотів ствердити правдивість слова, що вирвалось у папи декілька днів перед тим.

Люди розумні думали, що поведінка, якої додержував у таких обставнах кардинал Монтальто, розчистила йому дорогу до престолу, бо багато хто дійшов переконання, що він, чи з природної добрості чи з благочестя, не вміє або не хоче шкодити хоч би кому, навіть коли є поважні підстави для гніву.

Фелікс Перетті не залишив жодного заповіту щодо своєї жінки, отже вона повинна була вернутися до дому своїх батьків. Кардинал Монтальто звелів віддати їй перед тим, як вона від'їздила, одержу, коштовні речі і взагалі всі подарунки, що вона одержала за час, коли була дружиною його племінника.

Третього дня по смерті Фелікса Перетті Вікторія з своєю матір'ю оселилася в палаці князя Орсіні. Дехто казав, що жінок призвело до цього піклування про персональну безпеку, бо corte *, здається, загрожувала обвинуватити їх, як співучасниць у вбивстві, або принаймні в тому, що вони знали про нього перед тим, як його виконано; інші гадали (і те, що сталося пізніше, здається, ствердило цю гадку), що вони наважилися на такий вчинок для шлюбу Вікторії з князем Орсіні, бо князь обіцяв Вікторії одружитися з нею, скоро вона овдовіє.

Проте ні тоді, ні пізніше не з'ясовано, хто справжній винуватець Феліксової смерті, хоч усі думали один на одного. А втім більшість привиняла смерть князеві Орсіні; в кожному разі він палко кохав Вікторію і недвозначно виявляв це; а одруження, що настало за тим, дало до цього поважний доказ, бо жінка була остільки нижча своїм становищем, що тільки муки палкої любові могли піднести її до шлюбної рівності **. Загального погляду не похитнув і лист написаний на адресу римського губернатора, що його розповсюджували декілька днів після вчинку. Цього

* Corte не наслідувалася пройти до князєвого палацу.

** Перша дружина князя Орсіні, від якої в нього був син Вірґініо, була сестра Франціскові І-му, великому герцогові Тосканському і кардиналу Фердинандо Медічі. У згоді з братами він убив її, бо в неї була любовна інтрига. Такі були закони честі, принесені до Італії від іспанців. Незаконна любов жінки ображала так її братів, як і її чоловіка.

листа написано від імени Цезаріо Палантіері, молодого чоловіка шаленої вдачі, вигнаного з міста.

У цьому листі Палантіері говорив, що найяснішій сеньйорі немає потреби завдавати собі праці розшукувати десь винуватців у смерті Фелікса Перетті, бо це він убив його, за декілька днів до того посварившись.

Багато хто думав, що цього вбивства не можна було заподіяти без згоди фамілії Аккорамбоні; обвинувачували Вікторіїних братів, мучених честолюбним бажанням по-своїтися з таким могутнім і таким багатим князем. Особливо обвинувачували Марсіаю, зважаючи на його листа, що примусив нещасного Фелікса вийти з дому. Почали говорити зле й про саму Вікторію, коли вона згодилася оселитися в палаці Орсіні, як майбутня дружина, негайно по смерті свого чоловіка. Не йняли віри, щоб ото зразу люди вдалися до короткої зброї, не спробувавши хоч би протягом деякого часу зброї довгої*.

Розслідування цього вбивства перевів, з наказу Григорія XIII, монсенйор Портічі, римський губернатор. Ви-явили тільки, що Домінік, на прізвище Манчіно, заарештований corte, ще не зазнавши судових мук (*tormentato*) на другому допиті, датованому 24 лютого 1582 року, дав такі зізнання:

«Винна у всьому була мати Вікторії, а допомагала їй *sammaria* з Болоньї, яка негайно після вбивства знайшла притулок у фортеці Браччіано (що належала князеві Орсіні й куди corte не наважувалася зайти), що за виконавця злочину був Макіоне з Губіо й Паоло Барка з Браччіано, *lancie Sprezzate* (солдати) одного сеньйора, якого ім'я з поважних причин не вміщено».

* Натяк на звичай битися шпагою й кинджалом.

До цих поважних причин приєдналися, як я гадаю, прозьби кардинала Монтальто, що в одно просив зупинити слідство, і справді більш не ставили питання про цей процес. Манчіно випустили з в'язниці з *precetto* (розпорядженням) повернутися безпосередньо до свого краю під загрозою кари на смерть, і ніколи не виїздити без особливого дозволу. Звільнено цю людину 1583 року, в день святого Людовіка, і, як день той був також днем народження кардинала Монтальто, то це ще більше переконує мене в тому, що цю справу так закінчено на його прохання. Під малосилою, як відомо, рукою Григорія XIII такий процес міг дати дуже прикрі наслідки, справжньої мети не осягши.

Отож, *corte* припинила розслідування, але папа Григорій XIII не хотів згодитися на те, щоб князь Паоло Орсіні, герцог Браччіано, одружився з удовою Аккорамбоні. Його святість, піддавши останню своєрідному ув'язненню, дав наказ (*precetto*) князеві і удові не складати шлюбної умови без особливого дозволу на те його або його наступників.

Григорій XIII помер (на початку 1585 року), і вчені правники, з якими радився князь Паоло Орсіні, відповіли йому, що на їхню думку *precetto* анульовано смертю того державця, який видав його; він вирішив одружитися з Вікторією до обрання нового папи. Але шлюб не міг відбутися зараз же, як того бажав князь, почасти тому, що він хотів мати згоду Вікторійних братів, а вийшло, що Октавіо Аккорамбоні, єпископ Фоссомбронський, аж ніяк не хотів дати своєї згоди, а почасти й тому, що не думали, щоб обрання наступника Григорієві XIII відбулося так швидко. Так чи сяк, весілля одсвятковано тільки того самого дня, коли на папство обрано кардинала Монтальто,

такого зацікавленого в цій справі, тобто 24 квітня 1585 року; чи то справді випадково, чи може князь мав собі за втіху показати, що й за нового папи не більше боїться corte, як за папи Григорія XIII.

Цей шлюб глибоко вразив душу Сікста П'ятого (бо таке ім'я обрав собі кардинал Монтальто); він уже залишив напромак думок, пристойний ченцеві, і підніс свою душу на височінь того сану, на який бог тепер поставив його.

А втім папа не показав жодних ознак гніву, тільки коли князь Орсіні з'явився того самого дня раз з юрбою римських сеньйорів цілувати його ногу, з таємним наміром прочитати на лиці святого отця, на що можна сподіватися від цієї людини, до того часу так мало знаної, або чого боятися, то він побачив, що тут уже не до жартів. Новий папа якось особливо подивився на князя й не відповів ні словом на привітання, з яким той звернувся до нього; князь вирішив негайно з'ясувати, які наміри в його святості щодо нього.

За допомогою кардинала Фердінанда Медічі (брата своєї першої дружини) і католицького іспанського посла, князь Орсіні просив і дістав у папи аудієнцію в його кабінеті: він звернувся до його святості з виготовленою промовою і, не згадуючи про минуле, висловив свою радість з приводу його нового сану й запропонував йому, як найвірніший васал і слуга, все своє майно і всі свої сили.

Папа * вислухав його з надзвичайною серйозністю й на-решті відповів йому, що ніхто не бажає більше, ніж він, щоб життя й вчинки Паоло Джордано Орсіні на майбутнє

* Сікст П'ятий, папа, 1585 року, шістдесят восьми років, царював п'ять років і чотири місяці; в нього була разюча схожість із Наполеоном.

були гідні крові Орсіні й справжнього християнського рицаря; що ж стосується колишніх його відносин до святого престолу й персонально до нього, папи, то про це ніхто не може сказати йому краще за його власну совість, а втім нехай він, князь, твердо пам'ятає одну річ і знає, що йому радо прощаються всі лихі вчинки супроти Фелікса Перетті й супроти Фелікса, кардинала Монтальто, та ніколи не проститься йому, коли він у майбутньому зле щось учинить папі Сікстові; в наслідок цього він закликав його негайно вигнати з свого дому і з своїх володінь усіх бандитів (вигнанців) і всіх злочинців, яким до цього часу він давав притулок.

У Сікста П'ятого була особлива здатність, розмовляючи, користатися з такої інтонації, яка йому була бажана, але коли він був розгніваний і загрожував, то казали, що його очі кидали блискавки. В кожному разі безперечно, що князь Паоло Орсіні, звикши за весь час до того, щоб його боялися папи, тепер, коли з уст Сікста П'ятого пролунала така мова, змушений був остільки серйозно подумати про свої справи — протягом тринадцяти років він не чув нічого подібного — що, ледве вийшов із палацу його святості, зараз же побіг до кардинала Медічі розповісти йому про те, що сталося. Потім, за порадою кардинала, він вирішив негайно віддалити всіх засуджених, яким він давав притулок у своєму палаці і в маєтках, а також надумався якнайшвидше знайти пристойний привід негайно виїхати з країн, підлеглих такому рішучому папі.

Треба сказати, що князь Паоло Орсіні був надзвичайно товстий; його ноги були грубіші за тулуб звичайної людини, і одна з цих величезних ніг була уражена хворобою, що її звуть *lupa* (вовчий лишай), — так називають її тому, що її треба годувати великою кількістю свіжого м'яса,

прикладаючи його до враженої частини, а то сукровиця, не знаходячи мертвого м'яса собі на поживу, кидається на живе м'ясо, що оточує виразку.

Князь, начебто на те, щоб лікувати цю хворобу, поїхав на відомі морські купання в Альбано коло Падуї; країна залежала від Венеційської республіки; він виїхав із своєю новою дружиною близько середини червня. Альбано було дуже надійне для нього пристановище, бо з давніх часів родина Орсіні зв'язана була з Венеційською республікою взаємними послугами.

Прибувши до цієї країни, де він сподівався бути забезпечений, князь думав лише про ті втіхи, що могло дати йому проживання в декількох резиденціях; таке маючи на мислі, він найняв три розкішні палаци: один у Венеції — палац Дондоло, на вулиці Закка; другий у Падуї, — це був палац Фоскаріні, на чудовому майдані, що зветься Арена; третій він вибрав у Сальо, на чарівному березі Гардського озера, — він належав колись родині Сфорца Паллавічіні.

Сеньйори венеційські (республіканський уряд) раді були почути, що до їхньої держави прибув такий князь, і зараз же запропонували йому дуже щедрі *condotta* (тобто значну суму, щороку сплачувану; князь повинен був використати її на те, щоб найняти загін з двох чи трьох тисяч людей і командувати ними). Князь дуже спритно ухилився від цієї пропозиції; він відповів сенаторам, що, хоч за своїми природними нахилами та родинними традиціями, він почуває в собі щире бажання прислужитися найяснішій республіці, але тепер зобов'язався служити католицькому королеві і тому вважає за ніякове приймати на себе ще й друге зобов'язання. Така рішуча відповідь трохи охолодила настрої сенаторів. Спочатку вони думали влашту-

вати йому, коли він прибуде до Венеції, від цілої республіки дуже урочисту зустріч; зважаючи на таку відповідь, вирішили поставитися до нього, як до цілком приватної особи.

Князь Орсіні, про те все довідавшись, поклав зовсім не їхати до Венеції. Тоді він уже був близько Падуї, то й повернув до цієї чудової країни і оселився з усім своїм почтом у будинку, підготованому для нього в Сальо, на березі Гардського озера. Він перебув там ціле літо серед блискучих і різноманітних розваг.

Коли настав час перемінити резиденцію, князь зробив декілька невеличких подорожів, по яких відчув, що втомлюється більше, ніж то бувало раніше, і почав боятися за своє здоров'я; нарешті він надумався виїхати на декілька днів до Венеції, але дружина Вікторія відмовила його від цього і схилила зостатися в Сальо.

Дехто гадав, що Вікторія Аккорамбоні зрозуміла, яка небезпека загрожує її чоловікові і що вона переконала його залишитися в Сальо з метою пізніше виїхати з ним за межі Італії, приміром, у якесь вільне швейцарське місто; таким способом вона забезпечила б, на випадок князевої смерті, і особу свою і своє багатство.

Чи обгрунтовані були такі здогади, чи ні, але нічого такого не сталося, бо у князя 10 листопада в Сальо був новий напад його хвороби, і він відразу передчув, що має статись.

Йому жалко було своєї нещасної дружини; він бачив, що вона, в найпишнішому розквіті своєї молодості, зостанеться знеславлена, збідніла, ненависна італійським князям-можновладцям, мало люблена в сім'ї Орсіні і без надій знову одружитися по його смерті. Як великодушна й чесна людина, він з власної волі написав заповіт, яким хотів

забезпечити долю цієї знедаленої. Він залишив їй грошми та коштовними речами велику суму в сто тисяч піастрів*, крім коней, скіпажів, меблів, у ту мандрівку взятих. Все інше майно він одписав Вірґінію Орсіні, своєму єдиному синові від першої жінки, сестри Франціска І, великого герцога Тосканського (тієї самої, що він убив за чужолюбство у згоді з її братами).

Але тяжко людині збагнути прийдешнє! Ті самі розпорядження, котрими Паоло Орсіні думав цілком забезпечити долю нещасної молодой жінки, обернулися для неї на лихо й заґин.

Підписавши 12 листопада духовну, князь відчув себе трохи краще. 13-го вранці йому пустили кров, і лікарі, покладаючи надію тільки на сувору діету, залишили найточніші розпорядження, щоб йому не давали холодної їжі.

Але тільки що вийшли вони з кімнати, князь ізвелів подати обід; ніхто не наслідився йому перечити, і він їв і пив, як звичайно. Ледве обід закінчився, як він зомлів і за дві години перед заходом сонця помер.

По цій наглій смерті Вікторія Аккорамбоні разом із своїм братом Марсіліо та всім двором небіжчика князя, вирушила до Падуї, до палацу Фоскаріні, близько Арени, того самого, що найняв князь Орсіні.

Трохи згодом по тому, як вона прибула туди, до неї приєднався її брат Фламініо, улюбленець. Тоді вона почала вживати заходів, щоб її введено в посідання майна, що підписав її чоловік. Спадщина доходила до шістдесяти тисяч піастрів готівкою, які мали бути їй виплачені протягом двох років і це незалежно від посагу, подарунків та всіх дорогих оздоб та меблів, їй подарованих. Князь

* Коло 2.000.000 франків як на курс 1837 р.

Орсіні у своєму заповіті наказав, щоб у Римі або в якому іншому місті, давши на волю вибирати самій герцогині, їй купили палац за ціну в десять тисяч піастрів, і виноградник (садибу в селі) за шість тисяч. Щодо її харчування та всіх її служників, то він наказав постачати їй усе, що належить жінці її стану. Служників у неї повинно бути сорок з відповідною кількістю коней.

Сеньйора Вікторія поклала велику надію на прихильність князів Ферарського, Флорентійського та Урбінського, а так само кардиналів Фарнезе і Медічі, призначених небіжчиком князем на виконавців заповіту. Слід зауважити, що духівниця написана була в Падуї й подана на розгляд високошановних Парріцолі і Менокіо, чільних професорів Падуанського університету, тепер таких відомих юрисконсультів.

Князь Людовік Орсіні прибув до Падуї виконати свої обов'язки щодо небіжчика герцога та його вдови і потім вирушити до острова Корфу, куди найясніша республіка призначила його на губернатора.

Між сеньйорою Вікторією й князем Людовіком виникло спочатку непорозуміння через коні небіжчика герцога: князь казав, що вони власне не належать до хатнього майна беручися звичайного вжитку того слова; але герцогиня довела, що їх саме таки треба вважати за хатнє майно, і він погодився, щоб вона користувалася з них, поки остаточно розв'язана буде справа; за неї поручився сеньйор Соарді де Бергаме, кондотьєр венеційської сеньйорії, дуже багатий і з перших на своїй батьківщині вельможних панів.

Далі виникла нова суперечка за якийсь там срібний посуд, що небіжчик герцог залишив князеві Людовіку, як заставу за суму срібла, в того позичену. Все це розглянув суд, бо найясніший (герцог) Ферарський домагався, щоб

останню волю небіжчика князя Орсіні виконано повною мірою.

Цю другу справу розв'язано в неділю 23 грудня.

Наступної ночі сорок чоловік увійшли до будинку Вікторії. Вони були одягнені в полотняну одягу чудного крою і прибрані були так, що їх можна було пізнати тільки по голосу; розмовляючи між собою, вони вживали певних слів з місцевої говірки.

Насамперед узялися вони шукати саму герцогиню, а коли знайшли, то один з них сказав: «Настав час умерти».

І не давши їй навіть богові помолитись, він устроїв вузький кинджал під ліву грудь; повертаючи кинджал у різні боки, мучитель декілька разів питав нещасну, чи торкнувся він до серця; нарешті — вона зідхнула востаннє і померла. Тим часом інші шукали братів герцогині; з них один, Марсіліо, врятувався, бо його не було вдома; другого прокололи сотнею ударів. Убивці залишили мертвих на землі, а весь дім у сльозах і криках; вхопивши скриньку, де були коштовні оздобы та гроші, вони вийшли.

Звістка про це швидко дійшла до падуанської міської влади; звелено оглянути тіла мерців і послано по розпорядження до Венеції.

Протягом цілого понеділка незліченний натовп збігався до названого палацу та до церкви Пустельників, — подивитися на трупи. Гіркий жаль брав цікавих, особливо бачивши герцогиню, таку прекрасну; вони оплакували її нещастя і *dentibus fremebant* (скреготали зубами) проти душогубів; але нікому тоді не були ще відомі їх імена.

На підставі серйозних доказів *corte* здогадувалась, що цю справу вчинено з наказу або принаймні за згодою названого князя Людовіка; вона покликала його; і як він хотів увійти в *corte* (трибунал) високошановного капітана

з почтом на сорок озброєних людей, то тільки перед ним замкнули двері й сказали йому, щоб він увійшов тільки з трьома чи чотирма. Але саме в ту хвилину, коли люди ті входили, інші вдерлися слідом за ними, відсторонили варту й увійшли всі.

Князь Людовік, ставши перед високошанованим капітаном, почав скаржитися на таку образу, посилаючись на те, що жоден князь можновладний так з ним не поводився, Високошановний капітан спитав його чи знає він щонебудь про те, що стосується смерті сеньйори Вікторії, а також і про те, що сталося минулої ночі; він відповів, що знає і що він наказав скласти звіт перед судом у цій справі. Його попросили записати цю відповідь; він відповів, що люди його стану не дотримуються цих формальностей і що їх не слід таким способом допитувати.

Далі князь Людовік попросив дозволу відрядити до Флоренції гінця з листом до князя Віргіно Орсіні, де він складав звіт про судовий процес і про заподіяний злочин. Він показав підробленого листа і дістав бажаний дозвіл.

Але гінця за містом заарештували й старанно обшукали; знайшли листа, що його показував князь Людовік, і другого листа, захованого у гінця в чоботях; у листі стояло таке:

Сеньйорові Віргініо Орсіні

Високошановний сеньйоре!

Ми виконали те, об чім з вами умовились, і до того ж таким спосбom, що високошановний Тондіні (очевидно ім'я начальника corte, який допитував князя) пошився в дурні, а мене вважають тут за найввічливішу людину в світі. Справу ту я виконав персонально; отже не забудьте негайно послати до мене відомих вам людей.

Цей лист справив велике вражіння на міську владу; зараз же переслано його до Венеції, міські ворота замкнено, а на мурах городських на день і на ніч звелено ставити солдатів. Опублікували наказ, що загрожував суворою карою тому, хто, знаючи убивців, не повідомить суд про те, що знає. Ті з убивців, які посвідчать проти кого з них, не будуть покарані і навіть їм заплатять певну суму грошей. Але о сьомій годині вночі, напередодні різдва (24 грудня, близько півночі), з Венеції прибув Алоїз Брагадін з широкими уповноваженнями від сенату і з наказом узяти живих чи мертвих, за всяку ціну, названого князя Людовіка і весь його почет.

Названий сеньйор авогадор Брагадін, сеньйор капітан і подеста зібрались у фортеці.

На той час під загрозою шибениці (*della forca*), вся міліція піша та кінна, добре озброєна, повинна була оточити дім названого князя Людовіка, сусідній з фортецею і сумежний з церквою Святого Августіна на Арені.

Настав день (це було різдво); в місті опубліковано грамоту з закликом до синів святого Марка бігти озброєними під будинок сеньйора Людовіка; тих, хто не мав зброї, кликали до фортеці. де давали зброї стільки, скільки хто бажав; грамота обіцяла нагороди дві тисячі дукатів тому, хто приставить до *corte* живого чи мертвого названого сеньйора Людовіка, і п'ять сотень дукатів за кожного з його підручників. Крім того заборонено неоружним наближатися до князевого дому, щоб не перешкоджати тим, хто буде битися, на випадок, якби обложені надумали зробити вилазку.

Одночасно помістили пищалі на валу, а мортири й важку артилерію на старих стінах, проти дому, де жив князь; їх поставили також на нових стінах, звідки видно було

задню сторону дому. Збоку помістили кавалерію так, щоб вона могла вільно рухатися, коли в ній буде потреба. На берегах річки Бренти порозставляли лави, шахви, повозки та інші такі речі, що могли правити за бруствери. Думали таким способом утворити перешкоди для рухів обложених, коли б вони взялися йти супроти народу з'єднаними лавами. Ці бруствери мали також придатися й до того, щоб захищати пушкарів та інших солдатів від пищалів обложених.

Нарешті на річці поставили проти і з боків князевого будинку човни, повні людей, озброєних мушкетами та іншою зброєю, — вони теж могли завдати страху ворогові, коли б він надумався зробити вилазку; одночасно поставили барикади по всіх вулицях.

Тим часом, доки так от готувались, одержано листа, складеного дуже ввічливо; то була скарга від князя, що його вважають за винуватого, бачать у ньому ворога й навіть розбійника, не розібравши наперед справи. Цього листа склав Ліверото.

27 грудня троє дворян із міського вельможного панства послані були міським урядом до сеньйора Людовіка, що мав із собою, у своєму домі, сорок чоловіка загартованих солдатів. Вони застали, що ті саме укріплялися брустверами, складеними з дощок і мокрих матраців, і набивали пищалі.

Ці троє дворян сповістили князя, що міський уряд вирішив заволодіти його особою; вони вмовляли його піддатися, кажучи, що коли він зробить так раніше, ніж візьмуть його силою, то може сподіватися на деяке милосердя. На це сеньйор Людовік відповів, що коли відкликнуть варту, поставлену навколо його дому, то він у супроводі двох чи трьох із своїх людей прибуде до міської влади, щоб обмірковувати справу, але з тією доконечною

умовою, що йому дадуть на волю вернутися, коли захоче, додому.

Посли взяли ці пропозиції, написані його рукою, і вернулися до магістрату, який відхилив умови, особливо за порадою високошановного Піо Енеа та інших присутніх там значних людей. Посли вернулися до князя і проголосили йому, що коли він не віддасться без жодних умов, то його дім буде зметений гарматним огнем; на це він одповів, що воліє вмерти, ніж підкоритися.

Магістрат подав гасло до бою, і хоч можна було цілком зруйнувати будинок єдиним випалом з усіх гармат, однак уважали за краще спочатку діяти обережно, щоб подивитися, чи обложені не згодяться віддатись.

Ця думка взяла гору, і в скарбниці святого Марка зосталось чимало грошей, які довелось би витратити, щоб відбудувати зруйновані частини палацу; проте ухвала ця не була одностайна. Коли б підручні сеньйора Людовіка були, не вагаючись, кинулися з будинку на майдан, то невідомо, на чиєму боці була б перемога. Це були старі солдати; їм не бракувало ні набоїв, ні зброї, ні мужності, а головне — вони були найбільшою мірою зацікавлені в тому, щоб перемогти; та чи не краще було для них, у найгіршім випадку, вмерти від пищалі, ніж від катової руки? Крім того, з ким вони мали справу? Ті нещасні, що облягали їх, чи не вперше держали зброю в руках, і сеньйори, якби стала вилазка, розкаялися б у своїй поблажливості й природній добрості.

Почали ж ото обстрілювати передню в будинкові колонаду; готім, усе вище та вище стріляючи, зруйнували задню стіну. В цей час люди, що були в середині палацу, завзято гримали з пищалів, та тільки поранили в плече когось із простолюду.

Сеньйор Людовік гукав з великим запалом: «Бий їх, бий! стріляй! стріляй!» Він пильнував, щоб було вилито якнайбільше куль із цинового посуду та з олив'яних віконниць. Він загрожував зробити вилазку, але ті, що облягали, вжили нових заходів і висунули наперед гармати більшого калібру.

З першим же пострілом цих гармат обвалилася велика частина будинку, і Пандольфо Леупратті де Камеріно впав серед руїн. Це був чоловік дуже сміливий і не абиякий бандит. Його вигнали з держави святої церкви, а за голову його, як убивця Вінцента Вітеллі, високошановний сеньйор Вітеллі призначив чотириста піастрів, — названий Пандольфо з товаришами напали на Вінцента в його кареті і вбили пострілом з пищалі та запоясником, що їх дав князь Людовік Орсіні. Зовсім приглушений, упавши, Пандольфо не міг повернутися; служник сеньйорів Каїді Ліста підійшов до нього озброєний пістолем, дуже хоробро відтяв йому голову й поспішився однести її до фортеці й передати міському урядові.

Трохи згодом від другого гарматного пострілу впала частина будинку; одночасно впав граф Монтемеліно д'Еперузе і вмер серед руїн, геть розірваний набоєм.

Незабаром вийшов із будинку полковник Лоренцо, з вельможної сім'ї Камеріно, людина дуже багата; він у багатьох випадках дав докази своєї хоробрості і був дуже шанований князем. Поклавши хоч і вмерти, аби помститись, він хотів вистрілити з пищалі, але, коли він уже повернув колісця, сталося, може волею божою, що пищаль не спалила, і в цю хвилину його тіло пронизала куля. То стріляв бідний чоловік, учитель із школи Святого Михайла. Та саме коли наближався він, щоб відтяти вбитому голову, дістати обіцяну нагороду, інші,

моторніші, а головне сильніші за нього, попередили його. взяли в полковника гаманець, пояс, рушницю, гроші й персні і відтяли йому голову.

Смерть цих людей, на яких князь Людовік найбільше звірявся, дуже засмутила його, і він вочевидь перестав брати участь в обороні.

Сеньйор Філенфі, його домоуправитель і особистий секретар, подав з балкону знак білою хусткою, що він піддається. Він вийшов, і його відвели до фортеці: його вів під руку, як це, кажуть, заведено на війні, Анзельм Суардо, лейтенант сеньйорії (магістрату). Його негайно допитали, і він сказав, що не має жодної провини в тому, що сталося, бо тільки напередодні різдва прибув із Венеції, де його на декілька день затримали князеві справи.

Далі спиталися в нього, скільки людей було з князем; він відповів:

— Двадцяттеро чи тридцяттеро чоловіка.

На запитання про їх імена він відповів, що там були вісім чи десять осіб шляхетного роду, котрі, як і він, обідали разом з князем, — імення цих він знає; але що з іншими, бродягами, які нещодавно прибули до князя, він зовсім не знайомий.

Він назвав тринадцять осіб, між ними був і брат Ліверто.

Незабаром артилерія, поставлена на міських мурах, почала палити. Солдати помістилися в будинках сумежних з князевим, щоб перешкодити його людям тікати. Князь, якому загрожувала небезпека загинути так само, як загинули ті двоє, що про них ми оповідали, наказав своїм підручним держатися, аж поки дістануть написане його рукою з умовним знаком розпорядження; після цього він оддався названому вже Анзельмові Суардо. Неможливо було везти його в кареті, як звеліли міські урядовці, бо

був великий натовп людей і барикади на вулицях, отже ухвалено, що він піде пішки.

Він ішов серед челяді Марсіліо Аккорамбоні; з боків у нього йшли сеньйори *condottieri*, лейтенант Суардо, інші міські офіцери та дворяни, — всі дуже добре озброєні. За ними сунувся великий загін озброєних людей і міських солдатів. Князь Людовік ішов одягнений у темне, з стилетом при боці і з плащем, елегантно перекинутим через плече, він сказав з усмішкою, повною презирства: *К о л и б я т і л ь к и б у в б и в с я!* — наче хотів натякнути, що він подолав би. Коли його привели перед сеньйорів, він уклонився їм і сказав, показуючи на сеньйора Анзельма:

— Сеньйори, я — в'язень цього дворянина; мені дуже приkre те, що сталося і що не залежало від мене.

Капітан звелів одібрати від нього стилета, що був у нього при боці; він оперся на поручні балкона і почав обрізувати нігті маленькими ножицями, що знайшов там.

Його спитали, хто був з ним у домі; між іншим він назвав полковника Ліверто і графа Монтемеліно, — про них ми вже говорили, — додавши, що він не пошкодував би десять тисяч пістрів, щоб викупити одного з них, а за другого ладен заплатити навіть своєю кров'ю. Він просив, щоб йому дали помешкання, пристойне такій людині, як він. Коли на це погодилися, то він своєю власною рукою написав до своїх людей, наказавши їм віддатися, а на знак дав свій перстень. Він сказав сеньйорові Анзельму, що дарує йому свою шпагу й рушницю і просив його, коли знайдуть цю бронь у його палаці, користатися нею з любові до нього, як бронею дворянина, а не якогось простого солдата.

Солдати ввійшли в будинок, пильно оглянули його і зараз же зробили переклик князевим людям, — їх було

тридцять чотири, — а потім відвели їх парами до палатової в'язниці. Мертвих залишили на здобич собакам і поспішили скласти звіт про все до Венеції.

Виявилося, що багатьох, причесних до справи князевих солдатів не знайдено; заборонили давати їм притулок; хто тому не корився, тим малися нищити будинки і конфіскувати майно, а виказникам пообіцяли п'ятдесят пістрів нагороди. Таким способом знайшли не одного втікача.

З Венеції вирядили до Кандії фрегата з наказом сеньйорові Латіно Орсіні негайно прибути в дуже важливій справі, — був намір, певне, скинути його з посади.

Учора вранці, на святого Стефана, всі сподівалися побачити, як покарають князя, або почути звістку, що його повішено у в'язниці, і всі були здивовані, що не сталося ні того, ні того, бо таких птахів не тримають довго в клітці.

Але наступної ночі відбувся процес, і на святого Івана, незадовго перед світанком, стало відомо, що названий князь повішений і що він належно підготувався до смерті. Його тіло негайно перенесли до собора, в супроводі духівництва цієї церкви та отців єзуїтів. Цілий день він лежав посеред церкви, як видовище для народу та наука для недосвідчених. Другого дня його тіло відвезли до Венеції, як він наказав у своїм заповіті, і там його поховано.

В суботу повісили двох із його підручних; перший і головний був Фуріо Саворньяно, а другий — невідомо хто.

В понеділок, у передостанній день названого року, повісили тринадцятьох, — деякі з них були дуже значного роду; а ще двох — названого капітана Сплендіано та другого, графа Паганелло, відвели на плац, де їх злегка мучили розпеченими обценьками; прибувши на місце кари,

їх немилосердно побили, проломили їм голови, а потім четвертували, ще живих. Ці люди були шляхетного походження і до того часу, як віддалися злочинству, були дуже багаті. Кажуть, саме граф Паганелло вбив сеньйору Вікторію Аккорамбоні так ото жорстоко, як ми оповідали. На це заперечують, що князь Людовік у наведеному вище листі свідчить, ніби він заподіяв смерть власною рукою; може він написав так із чванливості, як це він виявив і в Римі, звелівши вбити Вітеллі, або щоб більше догодити князеві Віргінію Орсіні.

Графові Паганелло, перш ніж завдати смертельного удару, сьак і так повертали ножа у лівій частині грудей, щоб зачепити серце, як він зробив це нещасній сеньйорі. Цим досягли, що з його грудей кров линула річкою. На велике для всіх диво, він жив іще більш, ніж півгодини. Цьому чоловікові, що виявив таку велику силу, було сорок п'ять років.

Поставили шибениці, щоб першого ж дня після свят відрядити ще тих дев'ятнадцятеро, які залишилися. Але кат, звичайно, стомився, та й народ був наче в агонії, бачивши стільки смертей, тому відклали виконання на два дні. Гадають, що нікого з них не залишать живого. Може буде виняток між усіх близьких до князя Людовіка людей для його домоуправителя, сеньйора Філенфі, що прикладав усіх можливих заходів — і справді це дуже багато для нього важить, — щоб довести, що він зовсім непричетний до події.

Ніхто не пам'ятає, навіть серед найстаріших у місті Падуї людей, щоб колинебудь, за справедливим вироком, засуджено на смерть стільки людей і за один раз. І ці сеньйори (венеційські) здобули собі добре ім'я і славу в найцивілізованіших націй!

(Додано іншою рукою).

Франціск Філенфі, секретар maestro di casa, засуджений на п'ятнадцять років ув'язнення. Виночерп (copiere) Onorio Adami de Termo, як і інші двоє, — на рік ув'язнення; семеро інших засуджені на галери з кайданами на чюги і нарешті семеро звільнені.

АБАТИСА З КАСТРО

I

Мелодрами так часто змальовували нам італійських бригантів* шістнадцятого століття і стільки людей про них говорили, не знаючи їх, що ми тепер маємо зовсім невірне про них уявлення. Можна сказати взагалі, що ці бриганти становили опозицію супроти жорстоких урядів, які в Італії виникли на місці урядів республіканських за середньовіччя. Кожний новий тиран — то був звичайно найбагатший громадянин погаслої республіки і, щоб підкупити простих людей, він прикрашував місто розкішними церквами й прекрасними картинами. Такі були: Полантіні в Равенні, Манфреді в Фаенці, Ріаріо в Імолі, Кане в Вероні, Бентивольйо в Болоньї, Вісконті в Мілані і на решті найменш войовничі і найлицемірніші за всіх Медічі у Флоренції. Між істориками цих маленьких держав жоден не наважився оповідати про отруєння та незчисленні вбивства, заподіяні під тиском страху, який мучив цих маленьких тиранів; ці поважні історики були на їх платні. Зважте на те, що кожен з цих тиранів персонально знав кожного з республіканців, які мають підстави проклинати їх (приміром, великий герцог Тосканський Козімо знав Строцці); зважте на те, що багато хто з цих тиранів загинули від убивців, і ви зрозумієте всю глибочінь

* Розбійників. *Ред.*

ненависті і всю силу ненастанної підзорливості, що надають стільки духа й мужності італійцям шістнадцятого століття і стільки генія їхнім митцям. Ви побачите, що ці глибокі пристрасті перешкоджали народитися тому досить смішному забобонові, що його звали за часів мадам де Севіньє честю, і що полягав особливо в тому, щоб присвячувати своє життя на службу господареві, якого підданцем хто народився, і щоб подобатись дамам. Шістнадцятого століття у Франції чоловік міг виявити свою активність і справжню вартість і слави зажити не інакше, як тільки хоробрістю в боях або на дуелях; а що жінки люблять хоробрість і одвагу вояцьку, то вони й стали чоловікам за найвищих судців. Тоді народився дух галантності, що підготував послідовне знищення всіх пристрастей і навіть любові на користь тому жорсткому тиранові, якому ми всі коримося — честолюбству. Королі протегували честолюбству і мали в тім рацію: звідсіля царство стьожок.

В Італії людину відзначали за різні заслуги — за потужні удари шпаги, як і за відкриття в стародавніх рукописах: подивіться на Петрарку, божка свого часу; жінка шістнадцятого століття кохала знавця грецької давнини стільки ж і навіть більше, ніж славного хоробрістю вояка. Тоді можна було спостерігати пристрасті, а не галантні звички. Ось у чому велика різниця між Італією й Францією, ось чому в Італії народився Рафаель, Джорджоне, Тіціан, Кореджіо, тоді, як Франція породила всіх отих сміливих капітанів шістнадцятого століття, зовсім тепер забутих, що кожен убив таку силу ворогів.

Прошу вибачити мені таку колючу правду. Так чи сяк, а жорстока й неминуча мстивість маленьких італійських тиранів за середніх віків примиряла народні серця з бригаантами. Ненавиділи бригантів, коли вони крали коні,

хліб, гроші, одно слово, все те, що їм потрібне було для життя, але в глибині серця народ був прихильний до них; і сільські дівчата давали перевагу перед усіма іншими хлопцями тим, хто хоч раз за життя мусів *andar alla maschia*, гобто тікати до лісу й шукати притулку в бригантів, щось надто необачне вчинивши.

Та й за наших таки часів кожне, певна річ, боїться зустрітися з бригантами, але нехай спіткає їх кара, і страх заступлять жалощі. Тому то цей народ, такий витончений і такий насмішкуватий, що сміється з усіх опублікованих під цензурою писань своїх уславлених майстрів, залюбки читає маленькі поеми, що з запалом малюють життя найвідоміших бригантів. Все, що він знаходить героїчного в цих історіях, захоплює художню сприйнятливість, завжди живу в нижчих народних верствах; крім того він остільки втомився від офіційного вихваляння певних людей, що все неофіційне в цій ділянці знаходить рівну доріжку до його серця. Треба знати, що простолюди в Італії страждає від певних явищ, яких подорожній ніколи не помітить, хоч би він прожив у країні й десять років. П'ятнадцять тому років, скажімо, коли ще мудрість уряду не знищила остаточно бригантів*, не рідко можна було бачити їхні подвиги, спрямовані на те, щоб покарати беззаконство правителів маленьких міст. Ці правителі необмежені володарі, яких платня не перевищує двадцять екю на місяць, видима річ, живуть на послугах у найзначнішої в краю родини, яка таким дуже простим способом дістає змогу гнітити своїх ворогів. Коли бригантам і не завжди

* Гаспарон, останній бригант, піддався урядові 1826 року; його заперли у фортеці Чівіта-Веккья з тридцятьма двома із його людей. Недостача волі на Апенінських вершинах, куди він утік, примусили його віддатися. Гаспарон був людина розумна, з досить приємним обличчям.

щастило покарати цих малих деспотичних володарів, то принаймні вони щоразу могли посміятися й знущатися з них, а це не абищо на погляд цього дотепного народу. Сатиричний сонет — от утіха його в біді та в горі, а образ своїх він ніколи не забуває. Маєте другу основну різницю між італійцем і французом...

У шістнадцятому столітті, коли правитель містечка засуджував на смерть бідного якогось мешканця на догоду ненависті значної родини, не раз можна було бачити, як бриганти атакували в'язницю й спитувалися визволити нещасного. Могутні родини, і собі не дуже звіряючись на вісім чи десять урядових солдатів, поставлених охороняти в'язницю, наймали на свій кошт загін охотників. Їх звали *bravi*; вони отаборювались круг в'язниці, і їм доручали конвоювати до місця кари бідолаху, за смерть якого вже заплачено. Якщо був у тій могутній родині молодий чоловік, то його ставили на чолі цих імпровізованих вояків.

Такий лад громадський забивав моральне почуття, не перечу; тепер ми маємо дуелі, нудоту і непідкупних суддів; але й ті звичаї шістнадцятого століття якимсь дивовижним способом здатні були створювати людей, гідних цього ймення.

Багато істориків, що їх ще й нині вихваляє зашкарубла академічна література, намагалися приховати цей стан речей, що коло 1550 року загартовував такі сильні характери. Свого часу їх розсудливу брехливість винагороджено всім, що було до послуг — родини Медічі у Флоренції д'Естів у Феррарі, віце-королів у Неаполі і т. ін. Один бідний історик, на прізвище Джаноне, хотів був підняти бодай кінчик завіси; але, як наважився він сказати тільки дуже маленьку частину правди, до того ж уживаючи двозначних і темних висловів, то й дав тільки нецікаву писа-

нину; це проте не перешкодило йому померти у в'язниці вісімдесяти двох років, 7 березня 1758 року.

Коли хто хоче знати історію Італії, то перша річ, яку треба зробити, це — не читать авторів, котрих усі хвалять: ніде краще не знали брехливості, ніде краще не платили за неї*.

Перші історики, що писали в Італії після тяжко-варварського дев'ятого століття, згадували вже за бригантів і говорили про них, ніби вони існували з часів споконвічних (див. збірник Мураторі). А коли, на нещастя для громадського добробуту, для правосуддя, для ладу державного, але на щастя для митців, середньовічні республіки загинули, то найенергійніші республіканці, ті, хто любили волю дужче за інших громадян, почали тікати в ліси. Природно, що народ, який пригнічували Бальйоні, Малатеста, Бентивольйо, Медічі та інші, любив і поважав їх ворогів, Жорстокі вчинки маленьких тиранів, що наслідували перших узурпаторів, приміром, страшні діла Кузьми Першого, великого герцога Флорентійського, що звелів повбивати республіканців, які втекли до Венеції, до Парижа, збільшили лави цих бригантів. Говорячи тільки про часи сумежні з епохою, коли жила наша героїня, близько 1500 року, Альфонс Пікколоміні, герцог Монте-Мар'яно, та Марко Шіарра з успіхом керували озброєними бандами в околицях Альбано, що одчайдушно боролися проти папських солдат, тоді дуже хоробрих. Лінія операцій цих славетних ватажків, що їм ще й досі дивується народ,

* Павло Йовій єпископ Комський, Аретіно і сотня інших, менш цікавих, що врятувалися від неслави лише через свою нудотливість, Роберстон, Роское — повні брехливості. Гвічардіні продався Кузьмі І, що сміявся з нього. За наших днів правду говорили Колетта й Піньйотті, — останній раз-у-раз боявся, що його скинуть з посади, хоч і заповідав, щоб його праці надруковано лише по його смерті.

простягалася від річки По та равенських болот аж до тодішніх лісів на Везувії. Фаджольський ліс, такий відомий завдяки їх подвигам, що лежав за п'ять миль від Риму, на неапольському шляху був головною квартирою Шіарри, що за папи Григорія XIII збирав під свою руку по декілька тисяч вояків. Докладна історія цього вславленого бригаанта на погляд нашого покоління здавалася неймовірною, бо ніколи не хотіли зрозуміти мотивів його вчинків. Його перемогли лише 1592 року. Коли він побачив, що його справа безнадійна, то дійшов згоди з Венеційською республікою і став у неї на службу з своїми найвідданішими та найздібнішими солдатами. На вимогу римського уряду Венеція, підписавши угоду з Шіаррою, наказала вбити його, а його відважних солдатів послала боронити острів Кандію проти турків. Але мудрі венеційці давно знали, що на Кандії лютує чумна пошесть, і за декілька день з п'яти сот солдатів, яких Шіарра привів на службу республіці, залишилось тільки шістдесят сім.

Фаджольський ліс, що велетенськими деревами покриває давній вулкан, — то арена останніх подвигів Марка Шіарри. Кожен мандрівник скаже вам, що тамтешній ландшафт найрозкішніший у всій цій чудовій римській провінції, якої похмурий вигляд наче створений для трагедії. Своєю темною зеленню названий ліс увінчує вершини Альбанської гори.

Прекрасна ця гора виникла завдяки якомусь вулканічному вибухові, що трапився за багато віків до заснування Риму. У ту добу, куди не сягають ніякі історичні відомості, вона виникла серед широкої рівнини, що колись простягалася між Апенінами й морем. Монте Каві, що підноситься серед темних тіней Фаджольського лісу, становить найвищий пункт: його видно звідусіль; з Террачіні й Остії, так само.

як і з Риму й Тіволі, а на південь гора Альбано, покрита тепер паладами, закінчує цей римський краєвид, такий уславлений серед подорожніх. Манастир чорних монахів на вершині Монте Каві заступив собою храм Юпітера Феретрійського, куди латинське населення сходилось на громадські жертвоприносини, зміцнюючи зв'язки чогось подібного до релігійної федерації. Під захистом тінявих прегарних каштанів подорожній приходить за декілька годин до величезних брил, що являють руїни Юпітерового храму; але й у цьому густому затінку, такому любому під тутешню спеку, навіть тепер подорожній неспокійно вдивляється в лісову глибочінь: він боїться бригантів. Досягши вершини Монте Каві, розпалюють огонь серед храмових руїн, щоб зварити собі чогось попоїсти. З цього пункту, що панує над усією провінцією, видно на захід море; здається, ніби воно близесенько, хоч до нього яких три чи чотири милі; можна розпізнавати найменші судна; з найслабшим біноклем можна перерахувати людей, що їдуть до Неаполя пароплавом. Навколо, куди оком кинь, стелиться чудова рівнина, яка закінчується на сході Апенінами, а на півночі собором святого Петра та іншими монументальними римськими будівлями. Вулкан Монте Каві не дуже високий, проте око розпізнає найменші подробиці цього величного краю, що міг би обійтися без історичних ілюстрацій, а тим часом кожна лісова зарість, кожен уламок зруйнованої стіни на рівнині або на гірних покотах нагадують про ті дивні своїм патріотизмом і відвагою бої, що про них оповідає Тіт Лівій.

Ще й тепер можна йти, щоб досягти величезних брил, які залишилися від храму Юпітера Феретрійського і які правлять за огорожу в саду чорних монахів, тріумфальною аркою, де ходили колись перші римські імператори. Вона

збрукована була висіченим дуже правильно камінням, і серед Фаджольського лісу досі знаходять великі його уламки.

На краї погаслого кратера, що, наповнений тепер прозорою водою, перетворився на прекрасне Альбанське озеро, окружністю від п'яти до шести миль, яке так глибоко лежить у скелі з лави, колись було місто Альба, мати Римові, — римська політика зруйнувала його ще за перших царів. А проте його руїни існують ще й тепер. Кількома століттями пізніше, за чверть милі від Альби, на повернутому до моря схилі гори виникло нове місто — Альбано; але воно відділене від озера. Коли дивитися з рівнини, то його білі будівлі вимальовуються на з'єлені темного й глибокого лісу, такого улюбленого для бригантів і стільки разів уславленого, що покриває звідусіль вулканічну гору.

Альбано, де живе нині п'ять чи шість тисяч мешканців, 1540 року не мав і трьох тисяч, коли процвітала в ньому у перших рядах вельможного панства могутня родина Кампіреалі, про чиї нещастя ми тут маємо подати óповідь.

Я переклав цю історію з двох чималих рукописів, одного — римського, другого — флорентійського. З великою небезпекою для себе я наважився відтворити їх стиль, майже такий самий, як і в наших старих легендах. Витончений, розміркований стиль сучасної епохи, здається мені, мало пасував би до подій, що про них мова, а особливо до міркувань авторів. Вони писали коло 1598 року. Я прошу в читача ласки і для них і для себе.

II

Написавши стільки трагічних історій, — каже автор флорентійського рукопису, — я закінчу найтрагічнішою з усіх, до того ж і найтяжчою для оповідача, Я маю гово-

рити про ту славнозвісну абатису монастиря благовіщення в Кастро, Гелену Кампіреалі, чий процес і смерть подали стільки тем для розмов у вищому римському й італійському світі. Уже близько 1555 року бригаанти панували в околицях Риму, а міські правителі запродалися могутнім родинам. Року 1572, коли виник цей процес, на папський престол вступив Григорій XIII, Бонкомпаньї. Цей святий папа поєднував у собі всі апостольські чесноти, але можна було закинути йому деяку слабкість у державнім урядуванні: він не зумів ні добрати чесних суддів, ні приборкати бригантів; йому прикро було чути про злочини, але він не здатен був карати за них. Йому здавалося, що, накладаючи на кого смертну кару, він приймає на себе страшну відповідальність. В наслідок таких думок шляхи, що вели до вічного міста, були загардовані майже незліченними юрмами бригантів. Щоб подорожувати хоч трохи безпечно, треба було мати друзів серед бригантів. Фаджольський ліс, що розлягався обабіч дороги з Неаполя на Альбано, здавна був головною квартирою урядові, ворожому до уряду його святості, і багато разів Рим змушений був складати угоду з Марком Шіаррою, одним з лісових королів, як влада з владою. Головну силу цих бригантів становила любов до них серед околиць селян.

Отож у прекрасному місті Альбано, такому близькому до головної квартири бригантів, народилася 1542 року Гелена Кампіреалі. Її батька вважали за найбагатшого патриція в країні, отже й побрався він з Вікторією Карафа, що посідала багато земель у Неапольському королівстві. Я міг би покликатися на декілька старих людей, і досі ще живих, які добре знали Вікторію Карафа та її дочку. Вікторія була напрочуд розумна й статечна, а проте, хоч

і щедро обдарована, не могла запобігти руйнації своєї родини. Дивна річ! Жахливі нещастя, про які сумна поведеться річ у моїй повісті, не можна, на мою думку, привинити зокрема жодній з осіб, що я з ними зараз познайомлю читача: я бачу нещасних, але, правду кажучи, не знаходжу винних. Незвичайна краса й така ніжна душа молодій Гелени становили дві великі небезпеки для неї і виправдують її коханця Юлія Бранчіфорте. Знов же таки монсеньйора Чітаддіні, єпископа кастрського, може до певної міри виправдати цілковитий брак у нього розуму. Високого свого сану церковного досяг він так швидко лише завдяки шляхетній своїй поведінці, а ще більше — благородній поставі та бездоганно красивому обличчю. Про нього сказано в одному писанні, що не можна побачити його й не полюбити.

Самої но безсторонньої правди додержуючи, я не потаю: один святий чернець з монастиря Монте Каві, якого не раз заставляли люди в його келії піднесеного на декілька футів над землею, подібно до святого Павла, у такому незвичайному стані* його підтримувало не що інше, як тільки божественна благодать, — пророкував сеньйорові Кампіреалі, що його родина погасне з ним, що в нього буде лише двоє дітей і що вони обоє загинуть не своєю смертю. Через таке пророкування він не міг оженитися в своїй країні і пішов шукати щастя до Неаполя, де йому пощастило знайти великі маєтки й жінку, що здатна була,

* Ще й тепер римський простолюд вважає таку дивовижну позицію за безперечну ознаку святості. Близько 1826 року декілька разів нібито бачили, як один альбанський чернець підноситься над землею силою божественної благодаті. Йому засвоювали численні чуда; сходилися миль за двадцять навкруги, щоб дістати його благословення, жінки споміж вищих класів громадянства бачили, як він тримався у своїй келії на три фути над землею. Цілком несподівано він зник.
Примітка автора.

мавши незвичайну духовну міць, одвернути провіщану лиху долю, коли взагалі таке може статися. Сеньйора Кампіреалі вважали за дуже чесну людину, він робив багато добра, але не високого був розуму; ось чому він усе рідше й рідше бував у своїй римській резиденції та й скінчив на тому, що оселився на всякчасне мешкання у своєму альбанському палаці. Він заповідливо взявся до господарювання на своїх землях, що лежали серед тієї багатющої рівнини між городом і морем. За порадою дружини він дав дуже добре виховання синові своєму Фабіо, сильно палкому на вдачу юнакові, і своїй доньці Гелені, що визначалась дивною красою, як те можна бачити й нині на її портреті в колекції Фарнезе. Почавши писати її історію, я вдався до палацу Фарнезе, щоб подивитися на смертну оболону, яку дало небо цій жінці, чия фатальна доля наробила стільки шуму в свій час та ще й тепер живе в людській пам'яті. Форма її голови — довгуватий овал, чоло дуже велике, волосся темнорусе. Загальний вигляд її лиця скорше веселий, очі в неї були великі з глибоким виразом, а темні брови утворювали дві довершені дуги. Уста дуже делікатно зарисовані, — можна б сказати, що вони вийшли спід пензля славетного митця Кореджо. Серед портретів, що оточують її в галереї Фарнезе, вона має вигляд королеви. Дуже не часто буває, щоб веселість на лиці сполучалася з такою величністю.

Пробувши цілих вісім років, як пансіонерка в монастирі благовіщення в місті Кастро, тепер зруйнованому, куди посилали за тих часів дочок більшості римських князів, Гелена повернулася до батьківського дому; але, залишаючи монастир, вона пожертвувала церковному престолові чудову чашу. Скоро вона повернулася до Альбано, як її батько закликав із Рима, чималі на те віджалувавши гроші,

знаменитого поета Чекіно, тоді вже дуже старого; він збагатив пам'ять Гелени найкращими віршами божественного Вергілія, а також Петрарки, Аріоста й Данта, його славних учнів.

Тут перекладач мусить проминути розволікле наукове міркування про ту славу, з якої користалися ці великі поети в шістнадцятому столітті. Здається, Гелена знала латинську мову. Вірші, що вона вивчала, говорили про любов, про таку любов, яка нам здалася б дуже смішною, коли б ми почали оповідати про неї 1839 року; я хочу сказати, що палка любов, яка вимагає великих жертв, може існувати лише там, де вона оточена таємністю й завжди близька до найжахливішого нещастя.

Така була та любов, що її зумів навіяти Гелені, коли їй ледве було сімнадцять років, Юлій Бранчіфорте. Це був один із їх сусідів, дуже бідний. Він жив у вбогому дімку, збудованому на горі, за чверть льє від міста, серед руїн Альби, край провалля на сто п'ятдесят футів глибиною, повитого зеленню, що оточує озеро. Цей будинок, що прилягав до похмурого й тінявого величного фаджольського лісу, був потім зруйнований, коли будували монастир Палаццуола. Бідний юнак тільки й мав, що жвавий та моторний вигляд і щирі безтурботність супроти лихої своєї долі. На користь йому промовляло лише його виразне, хоч некрасиве, обличчя. Але була чутка, що він хоробро бився під орудою князя Колонни і між його *bravi* в двох чи трьох дуже небезпечних підприємствах. Хоча бідний, хоча невродливий, він мав, принаймні на погляд усіх альбанських дівчат, таке серце, яке дуже приємно було б підкорити. Скрізь ласкаво прийманий, Юлій Бранчіфорте до того дня, коли Гелена повернулася з монастиря Кастро, зазнав тільки неглибоких любовщів. Коли трохи згодом ве-

ликий поет Чекіно приїхав до Риму до палацу Кампіреалі навчати красного письменства цю молоду дівчину, Юлій, знавши його, написав до нього листа латинськими віршами про те щастя, яке припало йому, старому — щастя дивитися в такі прекрасні очі, в його очі затоплені, і в таку чисту душу, втішену безмежно кожною його похвалою. Ревнощі й досада дівчат, до яких лицявся Юлій перед тим, як повернулася Гелена, невдовзі зробили марною будьяку обережність, що уживав юнак, ховаючи від ока людського зародки своєї пристрасті, і я признаюся, що ця любов між молодим чоловіком двадцяти двох років і сімнадцятирічною дівчиною відбувалася таким способом, який не свідчив про розсудливість. Не минуло й трьох місяців, як сеньйор Кампіреалі примітив, що Юлій Бранчіфорте дуже часто проходить під вікнами його палацу (він і тепер ще стоїть близько середини великої вулиці, що провадить до озера).

Нестриманість і дикість, природні наслідки волі, яку дають громадянам республіки, і звичка виявляти свої пориви, приборкані монархічними звичаями, одверто показали себе в першому вчинку сеньйора Кампіреалі. Того ж самого дня, коли він був ображений тим, що молодий Бранчіфорте часто з'являється, він звернувся до хлопця з такими словами:

— Як ти смієш безперестанку сновигати перед моїм будинком і кидати нахабні погляди на вікна моєї доньки, ти, що не маєш навіть чим тіло прикрити? Коли б я не боявся, що мій учинок на зле перетлумачать сусіди, я дав би тобі три золоті цехіни, щоб ти пішов до Риму й купив собі пристойну одежину. Принаймні вигляд твого лахміття більш не ображав би так часто моїх очей і очей моєї доньки.

Геленин батько безперечно перебільшував: одежа на молодому Бранчіфорте — то зовсім не було лахміття; вона

тільки зшита була з простої матерії; проте, хоч була вона дуже чепурна й старанно чищена, слід признатися, її вигляд ясно говорив про те, що її вже давно носять. Юлій був так глибоко вражений докорами сеньйора Кампіреалі, що більше не з'являвся вдень перед його будинком.

Два склепіння від стародавнього акведука, які правили за головні стіни для будинку, що збудував батько Бранчіфорте й залишив своєму синові, були всього за п'ятсот чи шістсот кроків від Альбано. Щоб спуститися з гори до нового міста, Юлій повинен був проходити перед палацом Кампіреалі; Гелена скоро спостерегла відсутність цього чудного молодика, ксґрий, казали її подруги, відмовився від усіх своїх інших знайомств, щоб цілком присвятити себе щастю, яке він нібибто знаходив собі, дивлячися на неї.

Одного літнього вечора, коло півночі, вікно у Гелени було відчинене; молода дівчина вдихала морський вітерець, — він дуже добре дається чути на Альбанському горбі, дарма, що місце те відділяє від моря рівнина в три милі завширшки. Ніч була темна, тиша глибока, — можна було чути, як падає листя. Гелена, спершись на вікно, може думала про Юлія, аж раптом побачила якусь річ, подібну до крила безшумної нічної птиці, що тихо промайнула під самим її вікном. Перелякана, вона відхитнулася. Їй зовсім не спало на думку, що цю річ міг заслати їй якийсь прохожий: другий поверх палацу, де було її вікно, підносився більш, як на п'ятнадцять футів од землі. Нараз вона пізнала в тій чудній речі, що серед глибокої тиші рухалася туди й сюди перед вікном, на яке вона спиралася, букет; серце їй сильно забилося. Цей букет, оскільки далось у темряві розібрати, був прив'язаний до вершків двох чи трьох великих тростин, досить подібних на бамбук, що росте у римській провінції і дає стебла від двадцяти

до тридцяти футів. Хиткість тростини і чималий вітер заважали Юлієві тримати свій букет точно проти вікна, де, як він гадав, Гелена могла знайти його, а крім того, ніч була така темна, що на такій височині з вулиці нічого не можна було побачити. Застигши перед вікном, Гелена стояла глибоко схвильована. Взяти букет, — чи не буде це знак прихильності? Зрештою, вона не відчувала нічого того, що така пригода за наших днів могла б викликати в молодій дівчини з панського кола, підготованої до життя добрим вихованням. Батько її та брат Фабіо були вдома, отже, перша її думка, була та, що по найменшому шумі треба ждати пострілу з рушниці на Юлія; їй було жалко, що бідний хлопець наражається на таку небезпеку. Друга її думка була та, що хоч вона й дуже ще мало знала його, він однак був та єдина на світі істота, яку вона найбільше любила після своєї родини. Нарешті, по декількох хвилях вагання, вона взяла букет і, доторкнувшись до квітів у глибокій темряві, відчула, що до стебла одного з квітів прив'язана записка. Вона побігла великими сходами, щоб прочитати записку при світлі лампадки, що завжди горіла перед образом Мадонни. «Нерозсудлива! — подумала вона, коли перші рядки змусили її почервоніти з радості, — якщо мене побачать, то я загинула, і моя родина довіку переслідуватиме цього бідного хлопця». Вона вернулася до своєї кімнати й засвітила лампу. Дуже під цю хвилину врадувався Юлій, що, засоромившись свого вчинку, і немов би хотівши заховатися в глибокій нічній темряві, притиснувся до грубезного стовбура одного з тих зелених, химерних формою, дубів, що стоять ще й тепер навпроти палацу Кампіреалі.

У листі своєму Юлій з цілковитою щирістю казав про тяжку образу, якої зазнав він од Гелениного батька. «Я — бідак», писав він далі, «це правда і вам тяжко уявити собі

усе моє вбожество. Маю я тільки дім, що ви може примітили під руїнами Альбанського акведука; навколо дому росте сад, я сам його обробляю, і овочі з нього годують мене. В мене є ще виноградник, що дає мені тридцять екю на рік. Правду сказати, я не знаю, чому я люблю вас, аджеж не можу я заклікати вас прийти і розділити зо мною мої злигодні. А тим часом, як ви мене не любите, то життя для мене нічого не варте; даремне говорити вам, що я тисячу разів оддав би його за вас. Скажу однак, — до вашого повороту з монастиря це життя зовсім не було нещасне; навпаки, воно було повне найблискучіших мрій. Виходить, споглядання щастя зробило мене нещасним. Звичайно, тоді ніхто на світі не насмільювався звертатися до мене з такими словами, якими запламував мене ваш батько; мій кинджал готовий був розправитися з ним. Тоді, маючи сміливу вдачу та дужі руки, я вважав себе за рівного всім на світі; нічого мені не бракувало. Тепер усе перемінилося, я зазнайомився зо страхом. Зайве писати про це; може ви зневажаєте мене. Коли, навпаки, ви маєте якийсь жаль до мене, не зважаючи на вбогу мою одежу, то постережете, що кожного вечора, коли в капуцинському монастирі на пагорбі видзвонить північ, я ховаюсь під великим дубом проти вашого вікна й безнастанно дивлюсь на нього, бо гадаю, що це вікно з вашої кімнати. Коли ви не зневажаєте мене, як ваш батько, то киньте мені одну квітку з букета, але пильнуйте, щоб його не занесло на один з карнізів чи балконів вашого палацу».

Цього листа вона прочитала декілька разів. Потроху очі Геленині сповнилися сльозами. Вона ніжно дивилася на чудовий букет, зв'язаний дуже міцною шовковою ниткою. Вона хстіла вирвати одну квітку, та не змогла це зробити; потім у ній озвалось каяття. Серед римських дівчат є по-

вір'я, ніби вирвати квітку, попсувати якимось букет, з любові подарований, означає підпасти під небезпеку, вбити цю любов. Вона боялася, що Юлієві урветься терпець, і побігла до вікна, але, підійшовши до нього, згадала враз, що їй дуже добре видно, бо лампа заливала кімнату світлом. Гелена не знала вже, який знак вона може дозволити собі, їй здавалося, що немає жодного, який не сказав би надто багато.

Засоромившись, вона бігом повернулася до своєї кімнати. Але час плинув; раптом їй набігла думка, що кинула її в невимовне замішання: Юлієві може здатись, ніби й вона, як її батько, зневажає його бідність! Вона побачила маленький зразок дорогоцінного мармуру, покладений на столі, зав'язала його в хустку й кинула цю хустку під дуба проти вікна. Потім вона подала юнакові знак, щоб той відійшов; вона чула, що Юлій послухався, бо, відходячи, він не намагався вже притаювати шум своїх кроків. Коли він дійшов верхів'я скелястого поясу, що відділяє озеро від крайніх альбанських будинків, вона почула, як він заспівав пісню кохання, вона зробила йому прощальні знаки, на цей раз уже не такі боязкі, потім знову взялася перечитувати листа.

Другого й наступних днів були подібні листи й побачення; та як ніщо не втече ока людського в італійському містечку, а Гелена була найбагатша у всім тім краю виданка, то сеньйора Кампіреалі повідомили, що кожного вечора після півночі видно було світло в кімнаті його доньки і, ще дивніше, вікно було відчинене, а сама Гелена поводитись так, наче ні трохи не боялася страху перед *zinzares* (надзвичайно кусливі комарі, що дуже псують прекрасні в римській Кампанії вечірні години).

Тут я знов мушу просити ласки в читача. Хто хоче

спізнати звичаї чужих країн, той нехай буде готовий зустрітися з дивацькими, сильно від наших відмінними поглядами. Сеньйор Кампіреалі набив рушниці своєю й синову. Увечері, коли продзвонили одинадцять і три чверті години, він повідомив Фабію, і обидва якнайтихше прокрались на кам'яний балкон першого поверху палацу, що був саме під Гелениним вікном. Масивні стовпи камінної балюстради до пояса закривали їх від пострілів із рушниць, що могли вдарити на них з вулиці. Продзвонила північ; батько й син добре чули якийсь невиразний шум під деревами, що стояли вздовж вулиці проти їх палацу, проте, на диво їм, світло в Гелениному вікні не займалося. Ця дівчина, така доти простодушна, жвава, як дитина, зовсім переставила натуру, відколи покохала. Вона розуміла, що найменша необачність може загрожувати життю її коханого; а коли сеньйор такого високого стану, як її батько, вбивав бідну людину, як от Юлій Бранчіфорте, то відбував лише тим, що зникав місяців на три, виїхавши до Неаполя; за цей час його римські друзі влаштовували справу, і все обмежувалося на тому, що він ставив тодішнім звичаєм срібну лампадку за декілька сот екую на престол Мадонни. Вранці, за сніданком Гелена з виду свого батька побачила, що його дуже щось розгнівало, а з того, як він дивився на неї, коли гадав, що дочка за ним не стежить, вона догадалася, що в цьому гніві він зайшов дуже далеко. Вона негайно посипала потроху пороху на дерев'яні частини п'яти чудових рушниць, що її батько тримав, повісивши коло свого ліжка. Так само вона покрила злегка порохом його кинджали й шпаги. Цілий день вона була божевільно весела, бігала безперестання вниз і вгору по сходах у будинку і щохвилини підходила до вікон, твердо намисливши подати Юлієві знак перестороги, коли б їй пощастило його побачити. Але

це не могло статись: бідний хлопець був так глибоко діткнутий образливими словами багатого сеньйора Кампіреалі, що вдень ніколи не з'являвся в Альбано, тільки обов'язок приводив його в неділю, коли він ішов до церкви. Геленина мати, що ревно її кохала і не вміла ні в чому їй відмовити, тричі за цей день виходила з нею на вулицю, але й це було даремне: Гелена не бачила Юлія. Вона була в розпачі. Та як же зрістой розпач, коли, прийшовши ввечері подивитись на батькову зброю, вона побачила, що дві рушниці набиті й що майже всі шпаги побували в руках! Від смертельної тривоги її відвертала тільки надмірна увага, з якою вона пильнувала того, щоб не викликати жодного серед кривих здогаду! Вона пішла до себе о десятій годині вечора, замкнула на ключ двері до своєї кімнати, що виходили в передпокій її матері, потім притиснулася до свого вікна й сіла на підлогу так, щоб з вулиці її не було видно. Можна собі уявити її душевний неспокій, коли вона слухала, як б'є годинник: і на мислі вже не було в неї тих докорів, які вона часто робила собі за те, що так швидко прихилилася до Юлія, — це ж бо могло зробити її не такою гідною його любові. Цей день посунув справи молодого хлопця більше, ніж шість місяців упертості та запевнень. «Навіщо брехати? — говорила собі Гелена, — хіба ж я не люблю його від щирого серця?»

О пів на дванадцятую вона виразно побачила, як її батько та її брат засіли чатувати на великому кам'яному балконі під її вікном. За дві хвилини після того, як продзвонили північ у капуцинському монастирі, вона так само ясно почувала кроки свого коханого; він спинився під великим дубом, і вона примітила з радістю, що батько й брат, здається, нічого не чули: лише муки закоханого серця могли дати змогу почути такий тихенький шелест.

«Тепер», подумала вона, «вони вб'ють мене, але треба за всяку ціну, щоб вони не перехопили листа цього вечора; вони до кінця віку переслідуватимуть бідолаху Юлія». Вона перехристилась і, придержуючись однією рукою за залізний балкончик під вікном, перекинулась звідти на вулицю, скільки могла. За чверть хвилини вона намацала букет, прив'язаний, як звичайно, до довгої трості і вхопила його рукою; але, швидко зриваючи його тростини, на вершку якої він був прив'язаний, вона стукнула тростю об кам'яний балкон. Вмент залунало два постріли з рушниць; потім усе затихло. Її брат Фабіо, не розпізнавши гаразд у темряві, що воно так сильно вдарилося об балкон, і гадаючи, що то була мотузка, якою Юлій спускався від сестри, вистрілив на її балкон; другого дня вона знайшла знак від кулі, що розплющилась об залізо. Сеньйор Кампіреалі вистрелив на вулицю під кам'яний балкон, бо Юлій вчинив шум, стримуючи трость, щоб вона не впала. А Юлій знов таки, почувши шум зверху над головою, здогадався, що має з того вийти, і заховався під виступом балкону.

Фабіо швидко знов набив рушницю і, не слухаючи, що там скаже йому батько, побіг до саду коло будинку, і почав там, крадучись, придивлятись до якихось людей, що походжали під балконом палацу. В ту хвилину Юлій, що прибув того вечора з чималим товариством, стояв кроків за двадцять від нього, притулившись до дерева. Гелена, нахилившись над балконом і тремтячи за свого коханого, зараз же почала так голосно розмовляти з своїм братом, що її чути було на вулиці; вона спитала його, чи повбивав він злодіїв.

— Не думай, що ти можеш обдурити мене своїм злочинним лукавством! — крикнув він до неї з вулиці, прудко

перебігаючи там туди й сюди, — але готуйся плакати, я вб'ю того нахабу, що посмів добиратись до твого вікна!

Тількищо вимовлено ці слова, як Гелена почула, що мати стукає в двері її кімнати. Гелена поспішила відчинити, сказавши, що вона не розуміє, як ці двері могли бути замкнені.

— Не грай зо мною комедії, любий мій янголе, — сказала їй мати, — твій батько розлютований і може вбити тебе; іди й ляж разом зо мною на моє ліжко, і коли маєш якого листа, то віддай його мені, — я сховаю.

Гелена сказала:

— Ось букет, листа сховано між квітами.

Скоро дочка й мати встигли лягти, як до жінчиної кімнати ввійшов сеньйор Кампіреалі; він повернувся з її домової каплиці, куди тільки но заходив і де перекинув геть усе. Гелену вразило, що її батько був блідий, наче привид, і рухався повільно, як людина, що остаточно на щось наважилась. «Пропала я!» подумала Гелена.

— Ми радієм, що маємо дітей, — сказав батько, проходячи повз ліжко своєї дружини по дорозі до доньчиної кімнати; він тремтів з лютості, але вдавав цілком спокійного, — ми радіємо, що маємо дітей, але ми повинні лити криваві сльози, коли ці діти — дочки. Боже великий! Чи це ж можливо! Їхнє легкодумство може відійняти честь у такої людини, що за шістдесят років не дала жодного приводу для цього.

По тім слові він вийшов до доньчиної кімнати.

— Пропала я, — сказала Гелена матері, — листи під розп'яттям, біля вікна.

Мати зараз же схопилась з ліжка й побігла до чоловіка; вона почала вмовляти його зумисне так невдало, щоб розпалити в ньому гнів, і цілком досягла цього. Старий

оскаженів і почав ламати все в кімнаті своєї доньки, а мати примудрилась непомітно забрати листи. За годину після того, коли сеньйор Кампіреалі ввійшов у свою кімнату, поруч з кімнатою дружини, і в домі все заспокоїлось, мати сказала дочці:

— Ось твої листи, — я не хочу читати їх; ти бачиш, що вони могли нам дорого обійтись. На твоєму місці я спалила б їх. Прощай, обійми мене!

Гелена вернулась до себе й залилася сльозами; їй здавалося, що після цих слів материних вона більш не любить Юлія. Потім вона налагодила спалити листи; але перш, ніж знищити їх, вона не могла втриматися, щоб їх не перечитати. Вона перечитувала стільки разів і так пильно, що сонце вже високо підбилося, коли вона нарешті надумала виконати спасенну пораду.

Другого дня, — то було в неділю, — Гелена з матір'ю пішли до церкви; на щастя батько не пішов з ними. Перший, кого дівчина побачила в церкві, був Юлій Бранчіфорте. Тільки глянувши, вона пересвідчилася, що він зовсім не ранений. Вона не тямала себе з щастя; вона зовсім забула про нічні події. Вона написала п'ять чи шість маленьких записочок на тих клатках старого паперу, мокрою землею забруднених, що раз-у-раз можна знайти на церковнім помості; всі ці записки містили те саме повідомлення.

Вони все викрили, за винятком його ім'я. Нехай він не з'являється більше на вулиці; приходитимуть часто сюди.

Гелена впустила один з цих клатків паперу, поглядом дала знати Юлієві; він підняв і зник. Вернувшись за годину до себе, вона знайшла на великих сходах палацу клаток паперу, що притяг її погляд точною схожістю з тими,

на яких вона писала вранці. Вона підняла його так, що мати нічого не помітила, і прочитала таке:

За три дні він повернеться з Рима, куди змушений піти. Співатимуть серед ясного дня, в базарні дні, між натовпом селян близько десятої години.

Цей від'їзд до Рима дивним здався Гелені. «Чи не боїться він рушниці мого брата?» подумала вона засмучено. Любов вибачає все, крім добровільної відсутності; відсутність — найгірша кара. Замість жити в приємних мріях і тільки про те й думати, за що та чому кохаєш, людина мучиться тоді в жорстоких сумнівах. «Але чи можу ж я думати, що він більш не любить мене?» казала собі Гелена цілі три довгі дні, доки не було Бранчіфорте. Та на третій туга її поступилась шаленій радості: вона побачила, що він серед білого дня походить на вулиці перед палацом батька її. На ньому була нова й майже розкішна одежа. Ніколи шляхетність постави його і весела та смілива щирість його лиця не сяяли так переможно; так само ніколи в Альбано до цього дня не говорено стільки про Юлієву бідність. Власне чоловіки і особливо юнаки усе вертались до цього жорстокого слова; а жіноцтво й надто дівчата, не вгаваючи, вихваляли миловидість його.

Юлій цілий день проходжався по місту, здавалося він надолужував місяці самоти, що на них засудило його вбожество. Як і личить закоханому, Юлій під своїм новим одягом мав повне озброєння. Крім стилета й кинджала, на ньому надягнене було гіассо (щось як довгий жилет із залізних кілець); його дуже недогідно було носити, але воно лікувало італійські серця від тяжкої недуги, на яку за тих часів так часто хорували, — я хочу сказати про страх бути вбитим у закутку на вулиці рукою одного із своїх ворогів.

Юлій сподівався цього дня побачитися з Геленою, та їй не хотілося йому дуже залишатися самому у відлюдній своїй хатині, а то ось чому. Рануцій, старий солдат його батька, зробивши з тим десять кампаній у загонах різних *condottieri* і в останній час у загоні Марка Щіарри, пішов слідом за своїм капітаном, коли рани примусили цього останнього покинути службу. Капітан Бранчіфорте мав підстави не жити в Римі: він там наражався на небезпеку стрінутися з синами тих людей, кого він убив, навіть в Альбано він подбав про те, щоб цілком віддатися на волю встановленої влади. Замість купувати або наймати будинок у місті, він намислив собі за краще збудувати його на такому місці, щоб здалеку видно було, хто йде до нього. Він знайшов в Альбанських руїнах чудове місце: можна було непомітно для нескромних відвідувачів утекти до лісу, де панував його старий друг і начальник, князь Фабріцій Колонна. Капітанові Бранчіфорте байдужісінько було до майбутнього його сина. Коли він подався на відставку, тільки п'ятдесят мавши років, але подірявлений ранами, він розраховував, що може прожити ще який десяток, і тому, збудувавши собі дім, витрачав щороку десятку частину грошей, зібраних під час нападів на міста й села, в яких він мав честь брати участь.

Виноградник, що давав тридцять еку прибутку його синові, він купив у відповідь на злий жарт альбанського громадянина, який сказав йому одного дня, коли він з запалом обстоював інтереси і честь міста, що воно справді личить йому, такому багатому власникові, давати поради старим головам в Альбано. Капітан купив виноградник і оголосив, що може купити ще й багато інших; потім, здибавши злого жартівника в самотньому місці, він застрелив його з пістоля.

По восьми роках такого от життя капітан помер; адью-

тант його Рануцій дуже любив його сина; однак, коли йому набридла бездіяльність, він повернувся на службу до війська князя Колонни. Часто він приходив побачитися з синком своїм Юлієм, — так називав він хлопця, — і напередодні небезпечного нападу, що князь повинен був витримати в своїй фортеці Петролля, він привів із собою Юлія, щоб той узяв з ним участь у боях. Бачивши його велику мужність, він сказав йому.

— Треба бути божевільним та ще й дурнем заплішеним, щоб жити коло Альбано, як останньому й найбільшому з його мешканців, коли з твоїми здібностями і зоставленим від батька голосним ім'ям ти можеш бути серед нас блискучим вояком-здобичником, зажити собі слави й багатства.

Ці слова схвилювали Юлія; він знав латинську мову, що її навчив його якийсь священник; але батько його завжди глузував з того, що говорив священник поза латиною, — отже він не дістав жодної освіти. Натомість, зневажаний за своє вбожество, самотній у відлюднім своїм будинку, він мав певний здоровий розум, що своєю сміливістю міг би здивувати вчених. Приміром, перш, ніж покохати Гелену, він сам, не знаючи тому причини, дуже любив війну, але в нього завжди була огида до грабунків, що, на погляд його батька-капітана й Рануція, правили наче за маленький водевіль, який супроводить благородну трагедію і призначений викликати сміх. Потім, як він покохав Гелену, цей добрий розум, самотньо виплеканий, став мукою для Юлія. Ця душа, така колись безтурботна, не насмілювалася з будьким порадитися щодо своїх сумнівів, — вона була повна пристрасті й горя. Чого б тільки не наговорив сеньйор Кампіреалі, коли б знав, що він вояк-здобичник? Для нього був би справжній удар, коли б той звернувся до нього

з обґрунтованими докорами! Юлій завсігди важив на во-
яцьке ремесло, як на певний засіб, до якого доведеться
вдатись, коли він витратить золоті ланцюжки та інші кош-
товні речі, знайдені в залізній батьковій скрині. Коли Юлій
ладен був без жодних турбот сумління викрасти, таким бі-
даком буди, доньку багатого сеньйора Кампіреалі, то це
тому, що за тих часів батьки порядкували своїм майном,
як хто собі знав, і сеньйор Кампіреалі міг, чого доброго,
залишити своїй доньці якусь там тисячу екю. Інше питання
глибоко хвилювало Юлія: поперше, в якому місці він осе-
лить Гелену, коли вони одружаться й він викраде її в бать-
ка? Подруге, на які кошти він з нею житиме?

Коли сеньйор Кампіреалі звернувся до нього з смертель-
но образливими докорами, до яких він був такий чутливий,
то Юлій днів зо два не тямив себе з лютості та з гіркого
болю: він не міг зважитися ні вбити старого нахабника,
ні залишити його живого. Цілими ночами він плакав; на-
решті він надумав порадитися з Рануцієм, єдиним другом,
що був у нього на світі; але чи міг же його цей друг зро-
зуміти? Даремно він шукав Рануція по цілому Фаджоль-
ському лісі; він змушений був перейти на неапольський
шлях, за Веллетрі, де Рануцій уряджував засідку. Він
ждав там з великим загоном Рюїз д'Авалоса, іспанського
генерала, що мався прибути до Рима сухопуттям, зовсім
таки не пам'ятаючи, що він нещодавно і в чималому това-
ристві зневажливо говорив про вояків-бригантів з війська
Колонни. Його сповідач дуже до речі нагадав йому цю
дрібницю, і Рюїз д'Авалос вирішив озброїти корабель і при-
бути до Рима морем.

Капітан Рануцій, вислухавши Юлієве оповідання, ска-
зав:

— Змалюй мені докладно особу сеньйора Кампіреалі,

щоб його нерозсудливість не коштувала життя якомусь доброму альбанському мешканцеві. Скоро закінчатся так чи так справи, що затримують нас тут, ми підемо до Рима, ти подбаєш про те, щоб з'явитися в корчмах та в інших публічних місцях в різні години дня; не слід, щоб через твою любов до дівчини на тебе спала підозра.

Юлій на превелику силу заспокоїв гнів старого товариша свого батька. Він аж розсердився:

— Невже ж ти думаєш, що я прийшов просити в тебе шпаги? — сказав він нарешті. — Знаєш же добре, що в мене так само є шпага! Я прошу в тебе лише мудрої поради.

Рануцій всі свої розмови закінчив такими словами:

— Ти — молодий, ти не маєш ран; напад зроблено прилюдно; збезчещену людину зневажають навіть жінки.

Юлій сказав йому, що він бажав би ще поміркувати над тим, чого хоче його серце, і, не зважаючи на Рануцієве напосідання, — той домагався його участі в нападі на почет іспанського генерала, де, мовляв, юнак міг зажити собі слави, не кажучи вже про дублони, — Юлій вернувся до свого будиночка. Так от, саме напередодні того дня, коли сеньйор Кампіреалі стріляв у нього з рушниці, до нього прибув Рануцій із своїм капралом, що поверталися спід Валлетрі. Рануцій присилював показати йому ту залізну скриньку, в яку його начальник, капітан Бранчіфорте, колись запер золоті ланцюжки та інші коштовні речі, яких він не витратив по експедиції. Рануцій знайшов там два екю.

— Я раджу тобі постригтися в ченці, — сказав він Юлієві, — в тебе є для цього всі чесноти: любов до бідності, — ось доказ: ти дозволяєш, щоб тебе серед вулиці зневажав якийсь альбанський багач, тобі не вистачає тільки лицемірства та обжерливості.

Рануцій силою поклав п'ятдесят дублонів у залізну скриньку.

— Присягаюсь тобі, — сказав він Юлієві, що коли за місяць від цього дня сеньйора Кампіреалі не поховають так, як це личить такому шляхетному і заможному панові, то оцей мій капрал прийде сюди з тридцятьма людьми, зруйнує твою хатину і спалить злиденні твої меблі. Річ неможлива, щоб син капітана Бранчіфорте через якесь там кохання ходив з заплямованим обличчям.

Коли сеньйор Кампіреалі та його син зробили два постріли з рушниці, Рануцій з капралом зайняли позицію під кам'яним балконом, і Юлій силу-в-силу перешкодив їм убити Фабіо, або принаймні викрасти його, коли той необережно переходив садом, як ми оповідали про це на своєму місці. Довід, що заспокоїв Рануція, був такий: не слід убивати молодого хлопця, з нього бо ще може вийти щось путяще, а старий грішник більш за нього винний і ні на що більш не придатний, як тільки на те, щоб поховати його.

Другого по тій пригоді дня Рануцій подався в ліс, а Юлій поїхав до Рима. Втіху, що він купив собі прекрасну одягу за ті дублони, які дав йому Рануцій, жорстоко псувала дуже незвичайна для його віку думка, провісниця тієї високої долі, що він досяг потім; він думав: т р е б а, щ о б Г е л е н а знала, хто я. Всякий інший хлопець його віку та його часу мріяв би лише про те, щоб утішатися своєю любов'ю і викрасти Гелену, аж ніяк не думаючи про те, що з нею буде за півроку, а ще менш про те, який погляд на нього вона може мати.

Повернувшись до Альбано надвечір того самого дня, коли він виставляв напоказ усім гарну свою одягу, привезену з Рима, Юлій довідався через свого друга, старого Скотті,

що Фабіо виїхав верхи з міста до маєтку свого батька на рівнині, за три милі відти, на морському березі. Пізніше він побачив, що сеньйор Кампіреалі з двома священиками пішов розкішною алеєю вічнозелених дубів, що увінчує край кратера, в глибині якого простяглося Альбанське озеро. За десять хвилин по тому стара жінка сміливо пройшла до замку Кампіреалі, начебто на те, щоб продавати прекрасні овочі; перша особа, що вона зустріла там, була молоденька камеристка Мар'єта, інтимна вірниця своєї господині Гелени; вона вся зачервонілася, приймаючи чудовий букет. Лист у букеті був дуже й дуже довгий. Юлій оповідав усе, що він зазнав по тих нічних пострілах, але через дивну якусь соромливість він не насмівся признатися в тому, чим гордий був би всякий інший юнак того часу: що він був син відомого своїми пригодами капітана і що сам він одзначився вже своєю відвагою в декількох боях. Йому здавалося завжди, що він чує вже ті міркування, які навіяли б ці речі на старого Кампіреалі. Треба сказати, що в п'ятнадцятому столітті молоді дівчата, ближчі до здорового республіканського розуму, більш цінували людину за те, що вона сама зробила, ніж за багатства, зібрані їх батьками, або за славні вчинки останніх. Але так думали найбільше дівчата з простолюду. А ті, що належали до багатого або благородного класу, боялися бригантів і, природно, тяглися до вельможного панства та достатку. Юлій закінчив свого листа такими словами: «Не знаю, чи пристойна одежа, що я приніс із Рима, примусить вас забути ту жорстоку образу яку особа, шанована вами, кинула мені в обличчя за те тільки, що вигляд у мене вбогий. Я міг би, я повинен був помститися, того вимагає моя честь; я не зробив цього, тільки зважаючи на сльози, які пролились би по лихій помсті з очей, що я божествлю. Це може довести вам,

коли, на моє нещастя, у вас є сумнів, що можна бути дуже бідним і мати благородні почуття. Наостанку маю викрити вам страшну таємницю; напевне мені зовсім не тяжко було б сказати це всякій іншій жінці, але я не знаю, чому я дрижу, коли подумаю сказати про це вам. Це може в одну хвилину розбити любов, що ви маєте до мене; жодні запевнення з вашого боку не задовольняють мене. Я хочу прочитати в ваших очах те вражіння, що справлять на вас мої одверті слова. Цими днями, коли надходитиме ніч, я мушу побачитися з вами в саду, що позад вашого палацу. Того дня Фабіо й вашого батька не буде дома; коли я впевнюся, що, не зважаючи на їх презирство до бідного, кепсько одягненого юнака, вони не спроможні будуть відняти в нас три чверті години або й цілу годину побачення, то під вікнами вашого палацу з'явиться людина, що показуватиме селянським дітям приручену лисицю. Пізніше, коли прозвонить Ave Maria, ви почуєте віддалеки постріл з рушниці, підійдіть на ту хвилину до стіни вашого саду і, якщо ви будете не самі, то співайте щонебудь. Коли ж буде тихо, то ваш раб з'явиться тремтячий коло ваших ніг і оповість вам речі, що може викличуть у вас огиду. Ждучи цього рішучого й страшного для мене дня, я не наслідуюсь більш подавати вам свої букети опівночі; але близько другої години ночі я пройду співаючи, і може ви з великого кам'яного балкону кинете мені квітку, зірвану в вашому саду. Можливо, що це будуть останні знаки любові, що ви подасте нещасному Юлієві».

За три дні по тому Геленин батько й брат проїхали верхи до маєтку на морському березі; вони виїхали незадовго перед заходом сонця так, щоб повернутися назад близько другої години ночі. Але саме тоді, коли вони мали вирушити в дорогу додому, не тільки їхні два коні, а й усі

коні, що були на фермі, зникли. Дуже здивовані такою зухвалою покражею, вони взялися шукати своїх коней, але їх знайшли лише другого дня в старому надморському лісі. Обидва Кампіреалі, батько й син, змушені були повертатися до Альбано селянською повозкою, запряженою ослами.

Того вечора, коли Юлій упав до Гелениних ніг, майже зовсім настала ніч, і бідна дівчина була дуже рада цій темряві: вона вперше зустрілася віч-на-віч із цією людиною, яку так ніжно любила, яку знала дуже добре, але з якою проте ні разу ще не ставала до розмов.

Але одно спостереження додало їй трохи сміливості: Юлій був блідий і тремтів більше, ніж вона. Вона бачила його коло своїх ніг. «Далебі, я не спроможний говорити», сказав він. Так вони залишалися декілька хвилин, певне, дуже щасливі; вони дивилися одне на одного, але не промовляючи жодного слова, непорушні, як виразиста мармурова група. Юлій стояв на колінах, тримаючи Геленину руку, а вона, схиливши голову, пильно дивилася на нього.

Юлій добре знав, що, йдучи за порадами його приятелів, молодих римських гультяїв, слід було б добиватися чогось більшого; але на саму цю гадку його брав страх. Він прокинувся з того забуття і найвищого може щастя, яким здатна обдарувати нас любов, від такої думки: час лине швидко, Кампіреалі наближаються до свого палацу. Він зрозумів, що з такою совісною душею, як його, неможливо дійти тривалого щастя, не зробивши своїй коханій того страшного признання, яке могло здатися його римським друзям надміру нерозумним.

— Я вам обіцяв у чомусь признатися, хоч може того й не слід було б робити, — нарешті сказав він Гелені.

Юлій став дуже блідий і через силу, наче йому не було чим дихати, додав:

— Може розсіються ті почуття, що становлять надію мого життя. Ви вважаєте мене за бідного; це ще не все: я — б р и г а н т і б р и г а н т і в с и н.

На цих словах Гелена, донька багатого чоловіка, що, як і всі з її касті, боялися розбійників, відчула, що от-от може зомліє і впаде. «А чи не буде це прикро бідному Юлієві!» подумала вона, «він подумає, що я зневажаю його». Він стояв навколішках. Щоб не впасти, вона сперлася на нього й трохи згодом упала в його обійми, як не-притомна.

Як бачите, в шістнадцятому столітті любили точність в оповіданнях про любовні пригоди. Чого не сприймав у цих оповіданнях розум, те відчувала уява, і читачівські переживання ототожнювались з переживаннями героїв. Два рукописи, за якими ми йдемо, і особливо той, де маємо звороти, відмінні від флорентійського діалекту, викладають з найбільшими деталями історію всіх дальших побачень.

Небезпека позбавляла молоду дівчину турбот сумління. Не раз небезпека та була величезна, але вона ще більше розпалювала ці два серця, для яких усі вражіння, що походили з їхньої любові, збільшували щастя. Декілька разів Фабіо та його батько мало не застукували їх. Обидва лютували, думаючи, що їх дурять: поголошка в місті доводила їм, що Юлій — коханець Гелени, проте самі вони не могли нічого побачити. Фабіо, запалистий і гордий своїм походженням молодик, пропонував своєму батькові вбити Юлія.

— Поки він житиме на світі, — казав хлопець, — моя сестра раз-у-раз наражатиметься на величезну небезпеку.

Хто може ручитися, що честь не звелить нам, як станеться лихо, заблагрянити руки кров'ю цієї затятої дівчини? Вона дійшла до такого зухвальства, що вже не заперечує своєї любові; ви бачили, що на ваші докори вона відповідала лише похмурим мовчанням; це мовчання і є смертний присуд для Юлія Бранчіфорте.

— Згадай тільки, хто був його батько, — відповідав сеньйор Кампіреалі. — Звичайно, нам не тяжко переїхати на шість місяців до Рима, а за цей час той Бранчіфорте зникне. Але треба пам'ятати й те, що його батько, не зважаючи на всі свої злочини, був хоробрий і щедрий, щедрий тим, що обдаровував багатьох своїх вояків і сам залишався бідним, то хто поручиться, що його батько не залишив друзів, чи то в загоні герцога Монте Маріано, чи то в загоні Колонни, що часто займав Фаджольський ліс, за півмилі від нас? В такому разі нас усіх виріжуть, не милуючи, — тебе, мене, а може й твою нещасну матір.

Такі розмови батька й сина часто відновлювалися й не могли зостатись невідомі Вікторії Карафа, Гелениній матері; вони доводили її до розпачу. По довгих суперечках Фабіо та батько його згодилися на тому, що непристойно для їхньої честі спокійно терпіти й надалі ті чутки, що ширилися в Альбано. А як необачливо було важитися на молодого Бранчіфорте, що все ставав нахабніший, одягався в розкішну одягу і насмілювався навіть у публічних місцях звертатися з розмовами до Фабіо й до самого сеньйора Кампіреалі, — доводилося ухвалити один із таких наміслів, або може навіть і обидва: виїхати всій родині жити до Рима, відвезти Гелену до монастиря благовіщення в Кастро, де вона залишиться, аж поки знайдуть їй пристойну партію.

Гелена ніколи не признавалася матері в своїм коханні:

донька й мати ніжно любили одна одну, прожили ціле життя своє вкупі і все ж ніколи жодного слова не сказали про те, що майже однаково їх обох цікавило. Вперше цей майже єдиний предмет їх думок виявився на словах, коли мати дала зрозуміти своїй доньці, що піднесено питання про те, щоб переїхати їхній сім'ї до Рима, а її може навіть одіслати на декілька років до монастиря в Кастро.

Великої допустилася необачності Вікторія Карафа, таке казавши, її можна виправдати лише безумною ніжністю до доньки. Гелена, сама не своя з любові, захотіла довести своєму коханому, що вона не соромиться його бідності й безмежно звіряється на його чесність. «Хто міг би повірити!» — вигукує флорентійський автор, — «що після стількох сміливих і небезпечних побачень у саду, а навіть раз чи два в її кімнаті, Гелена була чиста!» Сильна своєю чеснотливістю, вона сказала своєму коханому, що вийде з палацу близько півночі через сад і решту ночі перебуде в його хатині, збудованій на руїнах Альби, більш як за чверть милі звідтіля. Вони передяглися на ченців святого Франціска. У Гелени був стрункий стан, і в такій одежі вона схожа була на молодого вісімнадцяти чи двадцятирічного брата-послушника. Та ось дивовижна річ, прояв божої волі: у вузькому місці дороги, просіченої в скелі, під стіною монастиря капуцинів, Юлій та його кохана, передягнені ченцями зустріли сеньйора Кампіреалі та його сина Фабіо, що в супроводі чотирьох добре озброєних слуг і з пажем, який ніс попереду запалений смолоскип, поверталися з Капель-Гондольфо, недалекого звідти містечка над озером. Щоб дати пройти двом закоханим, Кампіреалі та їх слуги розступилися праворуч і ліворуч від просіченої в скелі дороги футів приблизно з вісім завширшки. Яке було б щастя для Гелени, коли б її пізнали цієї хвилини! Батько чи

брат убили б її єдиним пострілом із пістоля, і страждання її скінчилися б за хвилину. Та не такий був вирок небесний (*Superis aliter visum*).

До цієї дивної зустрічі додають ще одну річ, про яку сеньйора Кампіреалі, доживши до глибокої старості, майже до ста років, оповідала декілька разів у Римі перед поважними особами, а ті й самі, вже на схилі літ, переказали й мені, коли я з ненаситливою цікавістю питав їх про ці події та про багато інших.

Фабіо Кампіреалі, як молодик гордий, сміливий і самолюбний, примітивши, що старший чернець не привітав ні його батька, ні його самого, проходивши так близько коло них, крикнув:

— Та пихатий же цей ледацюга чернець! Бог знає що мають робити поза монастирем він та його товариш у такий неналежний час. Не знаю, чом би мені не підійняти їхні каптури; ми побачили б їх обличчя.

На цих словах Юлій схопив свій кинджал під чернечим одягом і став між Фабіо та Геленою. В цей момент він стояв не більш, як за фут від Фабіо; але небо вирішило інакше й чудом якимсь утишило гнів двох молодих людей, що незабаром мали побачитися так близько.

На процесі Гелени Кампіреалі, що по тому відбувся, хотіли змалювати цю нічну прогулянку, як доказ її розпутності. Насправді це було безумство молодого, засліпленого любов'ю серця, але серце те було чисте.

III

Треба знати, що Орсіні, вічні суперники Колонна і всемогутні тоді в околицях Риму владарі, невдовзі по описаних подіях засудили на смерть, через урядові трибунали,

багатого землероба Бальтазара Бандіні, родом із Петреллі. Було б надто довго оповідати тут про різні вчинки, за які обвинувачено Бандіні: більшість із них тепер вважали б за злочини, але їх не можна було визначати так суворо року 1559. Бандіні був у в'язниці в замку, що належав Орсіні і лежав на горі недалеко Вальмонтоне, за шість миль від Альбано. Римський начальник поліційної варти в супроводі ста п'ятдесяти збірив вийшов уночі на великий шлях; він ішов, щоб узяти Бандіні й привести його до Рима у в'язницю Тордінона; Бандіні апелював до Рима на вирок, що присуджував його до смерті. Але, як ми казали, він був родом з Петреллі, фортеці, що належала князеві Колонна; жінка Бандіні пішла й прилюдно сказала Фабріцієві Колонні про те, що сталося в Петреллі:

— Невже ви попустите, щоб умер ваш вірний слуга?

Колонна відповів:

— Боронь боже, щоб я коли зламав пошану до вироків трибуналу папи, мого володаря.

І зараз же по тім слові його солдати дістали наказ вирушити, а партизанам послано сказати, щоб були напоготові. Зустріч призначено коло Вальмонтоне, маленького міста на вершині невисокої скелі, яка замість валу фортечного захищає суцільна, майже прямовисна круча заввишки від шістдесяти до вісімдесяти футів. Саме в це місто, що належало папі, партизани Орсіні та урядові збіри привели на той час Бандіні. Серед найзапопадливіших і вельми впливових партизанів були сенйор Кампіреалі та його син Фабіо. Навпаки, з давніх часів Юлій Бранчіфорте та його батько були прихильні до сім'ї Колонн.

В обставинах, коли ніяково було князям Колоннам діяти одверто, вони вдавалися до дуже простого засобу: більшість багатих римських селян тоді, як і тепер, належали

до певного братства покутників. Покутники ніколи не з'являлися прилюдно інакше, як повивши голову куском полотна, що закривало лице й мало дві дірки на очі.

Коли Колонна не хотіли зрадити своїх намірів, вони казали своїм партизанам одягтися за покутників і так збиратися.

По довгім готуванні перевезти Бандіні — про арешт його вже два тижні тільки й мови було в тім краю — мали в неділю. Цього саме дня, о другій годині вранці, вальмонтонський губернатор звелів дзвонити на гвалт у всіх селах Фаджольського лісу. З кожного села вийшов чималий гурт селян (республіканські звички середніх віків, коли доводилося битись за всяку річ, що їм хотіли одержати, велику мужність виплекали в селянських серцях; тепер би ніхто й не поворухнувся).

Цього дня можна було постерегти досить дивну річ: кожний гурток озброєних селян, вийшовши з села і заглибившись в пущу, зменшувався наполовину; партизани Колонни прямували до місця зустрічі, що призначив Фабріцій. Їх проводирі, здавалося, були переконані, що цього дня не битимуться: їм уранці наказано поширювати таку поголоску. Фабріцій проїхав лісом з найкращими своїми партизанами, яких він посадив на молодих напівдиких коней свого хову. Він перевів щось подібне до огляду селянських загонів; але він нічого не казав їм, кожне бо слово могло його зрадити. Фабріцій був чоловік високий на зріст, худий, надзвичайно рухливий і дужий. Хоч йому було ледве сорок п'ять років, волосся й вуси йому були білі, як сніг, і це дуже перешкоджало йому. По такій прикметі могли пізнати його там, де він волів пройти непомітно. Побачивши князя, селяни кричали: — Х а й ж и в е К о л о н н а ! — і скидали свої полотнані каптурі. В самого князя його каптур був на

грудях, так, що він міг надіти його, тільки не побачив би ворога.

Довго ждати не довелося. Ледве сонце підбилося, як майже тисяча прибічників Орсіні, дорогою з Вальмонтоне увійшли в ліс і пройшли за триста кроків коло партизанів Фабріція Колонни, яким той звелів лягти на землю. За декілька хвилин по тому, як пройшли останні з людей Орсіні, що становили авангард, князь наказав своїм рушити: він вирішив атакувати конвой Бандіні за чверть години після того, як він увійде в ліс. В цьому місці ліс засіяний був маленькими скелями заввишки п'ятнадцять чи двадцять футів: то були досить давні потоки лави, на яких росли чудесні каштанові дерева, майже цілком закриваючи денне світло. А що ці потоки, так чи сяк діткнуті зубом часу, робили ґрунт дуже нерівним, то, щоб уникнути на великому шляху сили маленьких і зайвих узвозів та спусків, в лаві прорізано було дорогу, що подекуди лежала на три чи на чотири фути нижче від лісу.

Близько того місця, де Фабріцій гадав учинити напад, була прогалина, покрита травою і перетята з одного краю великим шляхом. Далі дорога знову входила в ліс, у цьому місці порослий терном та чагарами і зовсім непрохідний. Заглибившись на сто кроків у ліс, Фабріцій по обидва боки дороги розставив своїх партизанів. На князів знак усі селяни наділи свої каптури і затаїлися з рушницями в руках за каштанами; солдати князеві стали за деревами ближче до дороги. Селяни мали твердий наказ стріляти лише після солдатів, а ці повинні були почати стріляти лише тоді, коли ворог буде за двадцять кроків. Фабріцій звелів нашвидку зрубати десятків зо два дерев, їх разом з гіллям навалили на дорогу, що в цьому місці була досить вузька і пролягала футів на три нижче від лісу, і таким

способом цілком загородили її. Капітан Рануццій з п'ятьмастами людей ішов слідом за авангардом. Йому сказано атакувати лише тоді, коли почнуть стріляти із своєї засідки вояки, що загородили дорогу. Як Фабріцій Колонна побачив, що його солдати й партизани добре розмістилися кожен за своїм деревом і що всі вони готові до бою, він виїхав галопом з усіма своїми кіннотниками, — між ними можна було побачити і Юлія Бранчіфорте. Князь зайняв стежку праворуч од великого шляху, що йшла найдальшим від дороги краєм прогалини.

По кількох лише хвилинах, що князь відїхав на своє місце в долині, на шляху за Вальмонтоне указався великий загін вершників, — то були сбіри з капітаном поліційної варти на чолі, котрі конвоювали Бандіні, і всі прибічники Орсіні. Серед них ішов Бальтазар Бандіні, його оточували чотири кати, одягнені в червоне, їм наказано виконати вирок головних суддів і скарати в'язня на горло, якщо виявиться, що партизани Колонна мають одбити його.

Кіннота князя Колонна майже досягла краю галяви чи лугу, що був найдальше від дороги, як залунали раптом перші мушкетні постріли з боку засідки, влаштованої на великому шляху за зрубаними деревами. Фабріцій зараз же пустив свою кінноту вчвал і скерував усю силу її на чотирьох одягнених у червоне катів, що оточували Бандіні.

Ми не підемо за оповіданням про цю невелику сутичку, що не тривала й три чверті години; партизани Орсіні, заступані несподівано, почали тікати на всі боки; але в авангарді хоробрий капітан Рануццій був убитий, — подія, що мала згубний вплив на долю Бранчіфорте. Ледве останній зробив декілька ударів шаблею, щораз більше наближаючись до людей, одягнутих у червоне, як опинився віч-на-віч з Фабіо Кампіреалі.

Сидячи на гарячому коні, в золочене гіассо (панцер) одягнений, Фабіо закричав:

— Що це за нещасні машкарники! А нум шаблями зрубувати машкари їхні! Беріть приклад з мене!

Майже у ту саму хвилину Юлій Бранчіфорте дістав від нього горизонтальний удар шаблею в чоло. Удар був такий влучний, що полотно, яке покривало Юлієве лице, впало; він почув, що очі його засліплені кров'ю з рани, не дуже, зрештою, тяжкої. Юлій від'їхав трохи, щоб одвести дух і витерти обличчя. Він аж ніяк не хотів битися з братом Гелени, і його кінь був уже на чотири кроки від Фабіо, коли він дістав страшний удар шаблею в груди; шабля не пройшла в тіло, завдяки панцерові, але на хвилю забила йому дух. Майже тієї самої хвилини він почув над самим ухом крик:

— *Ti conosco, rogo!* Я тебе знаю, бестіє! Так ось як здобуваєш ти гроші, щоб замінити своє лахміття!

Юлій, глибоко діткнутий образою, забув попередній свій намір і повернувся до Фабіо:

— *Ed in mal ponto tu venisti!* * — закричав він.

Від шалених ударів шаблями одежа, що покривала їхні панцери, геть порозповзалась. Панцер на Фабіо був позолочений і розкішний, на Юлієві щонайпростіший.

— В якій помийниці знайшов ти своє гіассо? — крикнув йому Фабіо.

В цей саме момент Юлій використав добру нагоду, якої шукав з півхвилини: пишний панцер Фабіо недосить закривав шию, і Юлій влучно ударив у те невеличке одкрите місце. Шабля Юлієва увійшла на півфута Фабіо в горло, і звідти фонтаном бризнула кров.

* Нещастя тобі! Фатальний момент настав для тебе!

— Маєш, нахабо! — крикнув Юлій.

Він рушив галопом до людей у червоному; двоє з них були ще на конях за сто кроків від нього. Коли він наближався до них, упав і третій, але саме тоді, коли він майже зовсім досяг до четвертого ката, той, побачивши, що його оточили більш як десять вояків, вистрелив із пістоля в лице нещасному Бальтазарові Бандіні; той упав.

— Любі мої сеньйори, нам нічого тут більше робити, — крикнув Бранчіфорте, — порубаймо цих мерзотників сбірів, що розбігаються хто куди!

Всі рушили за ним.

Коли за півгодини по тому Юлій повернувся до Фабріція Колонни, сеньйор заговорив з ним уперше за його життя. Юлій знайшов князя сп'янілим від гніву; він думав побачити його врадуваного з перемоги, що була повна і сталася власне завдяки мудрій його розсудливості, бо Орсіні мали коло трьох тисяч людей, а Фабріцій для цієї справи не зібрав більше, як п'ятдесят.

— Ми втратили нашого хороброго друга Рануція! — скрикнув князь, звертаючись до Юлія, — я сам допіру пересвідчився, що він уже захолов. Бідний Бальтазар Бандіні поранений смертельно. Отже властиво ми нічого не досягли. Але тінь хороброго капітана Рануція з'явиться перед Плутоном з гарним почтом. Я звелів повісити на гіллі тих мерзенних бранців. Глядіть там, щоб усіх! — гукнув він голосніше.

По тім слові він поїхав учвал на те місце, де бився авангард. Юлій командував другим Рануцієвим загоном; він рушив за князем, що, підїхавши до трупа цього сміливого вояка, який лежав, оточений більш, як п'ятдесятьма трупами ворогів, зліз удруге з коня — стиснути Рануцієву руку. Юлій, плачучи, зробив те саме.

— Ти ще дуже молодий, — сказав князь Юлієві, — але я бачу, що ти покритий кров'ю. а батько твій був хоробрий чоловік, що дістав більш, як двадцять ран на службі нашій фамілії. Прийми команду над тим, що залишилося від Рануцієвого загону, і віднеси труп його до нашої церкви в Петреллі; пам'ятай, що дорогою можуть на тебе напасти.

На Юлія не напали, але він сам зарубав шаблею одного з своїх солдатів, який сказав, що він ще дуже молодий командувати. Цей нерозумний вчинок скорив вояцтво, а до того іще Юлій був покритий кров'ю Фабіо. Зовсім далеко від дороги він знайшов дерева, що аж гнулися від повішених людей. Побачивши це бридке видовище, згадавши смерть Рануція та сособливо Фабіо, хлопець мало не збожеволів. Єдина надія була на те, що не знатимуть ім'я переможця Фабіо.

Ми проминем військові подробиці. За три дні по тому бою Юлій дістав змогу вернутися на кілька годин до Альбано; своїм знайомим він казав, ніби сильна лихоманка затримала його в Римі, де він повинен був пролежати цілий тиждень.

Але до нього скрізь ставилися з видімою пошаною; найзначніші люди в місті вклонялися йому перші; деякі необачні доходили навіть до того, що звали його с е н ь й о р к а п і т а н. Він декілька разів проходив повз палац Кампіреалі, — палац був замкнений на всі замки, а що новий капітан дуже побоювався викриття деяких речей, то тільки серед дня наважився сказати Скотті, дідусеві, що завжди до нього прихильно ставився:

— А де ж Кампіреалі? Палац їх, бачив я, замкнений.

— Друже мій, — відповів Скотті з несподіваним сумом, — це ім'я, яке ти ніколи не повинен вимовляти. Друзі

твої певні, що він шукав тебе, і розголосять про це всюди, він був головною перешкодою до вашого шлюбу; смерть його робить його сестру, залюблену в тебе, незмірно багатю. Можна навіть додати, — нескромність стає під таку хвилину чеснотою, — що вона любить тебе так, аж одвідала тебе вночі у твоєму маленькому дімку в Альбі. Отже, можна сказати, — воно тобі на користь, — що ви стали чоловіком і жінкою ще до фатального бою Сіатрі (таке ім'я дали в тім краю сутичці, що ми описали).

Старий спинився, бо побачив, що Юлій залився сльозами.

— Зайдім но до харчівні, — мовив Юлій.

Скотті пішов за ним; їм дали кімнату, де вони замкнулися на ключ, і Юлій попросив у старого дозволу розказати йому все, що сталося за ці вісім днів. Коли юнак закінчив довге своє оповідання, старий сказав:

— По сльозах твоїх я добре бачу, що в твоїй поведінці не було нічого навмисного, та це не зменшує небезпеки, яка повстала для тебе по смерті Фабіо. Безумовно треба, щоб Гелена сказала своїй матері, що ти вже давно чоловік їй.

Юлій не відповів, з похвальної скромності, на дідусеву гадку. Глибоко замислившись, Юлій питав сам себе: що, як Гелена, розгнівана за смерть свого брата, дасть перевагу своїм родинним почуттям? Він каявся в тому, що сталося. Потім на його прозьбу старий одверто розказав йому про все, що було в Альбано в день бою. Фабіо вбитий був близько пів до сьомої ранку за шість миль від Альбано, — а проте, річ неймовірна! — з дев'ятої години почали вже говорити про його смерть. Опівдні бачили, як старий Кампіреалі, що вмивався сльозами і не міг би йти, коли б його не вели попід руки його слуги.

пішов до капуцинського монастиря. Трохи згодом троє ченців сіли на кращих коней Кампіреалі і в супроводі багатьох слуг попрямували до села, де відбувся бій Сіатрі. Старий Кампіреалі доконче хотів і собі за ними, але його відрадили, кажучи, що Фабріцій Колонна дуже лютий (не знали властиво чому) і може зробити йому велику неприємність, коли б захопив його в полон.

Увечері, близько півночі, Фаджольський ліс наче весь був у вогні: то всі ченці та всі бідаки з Альбано, маючи кожен по запаленій восковій свічці, йшли стрічати тіло молодого Фабіо.

— Не втаю від тебе, — вів далі старий, стишивши голос, немов боявся, що його почують, — що дорогою на Вальмонтоне й на Сіатрі...

— Ну, що таке? — сказав Юлій.

— Так от, дорога ця йде повз твій дім, і, кажуть, що коли похід дійшов до того місця, то полилася кров із страшної рани на шиї.

— Яке страхіття! — крикнув Юлій, схопившись.

— Заспокойся, друже мій, — сказав старий, — ти добре бачиш, що тобі треба все це знати. І тепер я можу сказати тобі, що твоя присутність тут, зараз, здається трохи передчасною. Якщо ти з ласки своєї вислухаєш мою пораду, то я додам, капітане, що не слід тобі з місяць з'являтися в Альбано. Нема чого й говорити, що необачно було б показуватися тобі і в Римі. Невідомо ще, який буде вирок святого отця щодо Колонни; думають люди, що він повірить заяві Фабріція, який запевняє, ніби він довідався про бій Сіатрі тільки тоді, коли вже про нього всі говорили, але римський губернатор цілком на боці Орсіні, лютує й буде дуже радий повісити котрих із хоробрих Фабріцієвих солдатів, а Фабріцій не зможе поскар-

житися на це обгрунтовано, бо він присягається, що не був при тому бої. Я піду далі, і, хоч ти мене й не просиш, беру сміливість дати тобі військову пораду: в Альбано тебе люблять, інакше ти не був би убезпечений. Подумай, ти вже декілька годин ходиш по місту, і якийнебудь із Орсінієвих партизанів може вбачить в цім собі образу, або принаймні може згадати про те, як легко здобути добру собі винагороду. Старий Кампіреалі тисячу разів повторював, що він дасть прекрасний маєток тому, хто вб'є тебе. Тобі треба було б привести до Альбано декілька вояків із свого дому.

— У мене в домі немає вояків.

— В таких разі, капітане, ти божевільний. В цій харчівні є сад, ми вийдемо садом і вислизнемо через виноградник. Я піду з тобою; я — старий і неоружний, але коли ми стрінемо зловмисників, то я заговорю з ними і хоч на деякий час одверну від тебе небезпеку.

Юлієва душа розривалася. Чи насмілимось ми сказати, які безумні думки роїлися в його голові? Від того часу, як він дізнався, що палац Кампіреалі замкнений, а всі мешканці його виїхали до Рима, його опанувало бажання знов подивитися на той сад, де він так часто бачився з Геленою. Він сподівався навіть побачити її кімнату, де вона приймала його, коли матері не було вдома. Він хотів переконати сам себе, побачивши ті місця, де дівчина була така ніжна до нього, що вона не сердиться.

Бранчіфорте і великодушний бідак не зустріли нікого лихого, коли проходили маленькими стежками, що вели між виноградниками до озера.

Юлій попросив знову розказать подробиці похоронів молодого Фабіо. Тіло цього відважного юнака в супроводі багатьох священників привезли до Рима й поховали в роди-

ному склепі, в монастирі святого Онуфрія, на вершині Янікула. Люди бачили, дуже з того дивуючись, що напередодні церемоній батько вивіз Гелену до монастиря благовіщення в Кастро, це ствердило поширені чутки, що вона таємно одружена була з бригантом, який на нещастя собі вбив її брата. Підходячи до своєї хати, Юлій застав там капрала свого загону й чотирьох солдатів; вони сказали йому, що їх попередній капітан ніколи не виходив з лісу, не маючи коло себе кількох своїх людей. Князь Колонна не раз говорив, що коли хто хоче бути вбитий через необачність, то такому слід наперед подаватися на відставку, щоб не накидати на нього обов'язку мститися за його смерть.

Юлій Бранчіфорте зрозумів справедливість цих думок, які доти були йому зовсім чужі. Він думав, як та первісна людина, що війна полягає тільки в тому, щоб сміливо битися. Він зараз же скорився князевій волі й затримався лише на стільки часу, щоб обняти мудрого дідуся, який великодушно супроводив його додому.

Але за кілька днів по тому, Юлій, напівбожевільний, повернувся глянути на палац Кампіреалі. Коли надходила ніч, він і троє солдатів, передягшись на неапольських крамарів, пройшли в Альбано. Він сам зайшов у хату до Скотті. Там дізнався він, що Гелену назавжди заслали до монастиря в Кастро. Її батько, який повірив, ніби вона одружена з тим, кого він звав убивцею свого сина, поклявся ніколи не бачитися з нею. Він не бачив її навіть тоді, коли відвозили до монастиря. Але ніжність її матері, навпаки, здавалось, подвоїлась, і часто вона кидала Рим, щоб день-два пробути з своєю донькою.

IV

«Коли я не виправдаю себе перед Геленою», — думав Юлій, повертаючись уночі до того місця в лісі, де отаборився його загін, — «то нарешті й вона вважатиме мене за вбивцю. Бог знає, що їй там наговорили про цей фатальний бій!»

Він пішов по розпорядженню до князя в його замок Петреллю і попросив у нього дозволу поїхати до Кастро. Фабріцій Колонна насупив брови.

Перемовини з його святістю про той невеличкий бій ще не скінчилися.

— Ти повинен знати, що я сказав йому правду, тобто, що я залишався зовсім непричетний до цієї сутички і дізнався про неї, як про новину, лише другого дня, тут у своєму замку Петреллі. Маю підстави думати, що його святість нарешті дасть віру цьому щирому оповіданню. Але Орсіні могутні, але всі говорять, що ти відзначився в цьому наскокові. Орсіні запевняють навіть, ніби декілька полонених повішено на вітах дерев. Ти знаєш, що це чистісінька брехня, але можна передбачати репресії.

Глибоке здивування, що світилося в наївних поглядах молодого капітана, здавалося втішним князеві, проте він намислив, бачивши таку невинність, що треба висловитись ясніше.

— Я бачу в тобі, — сказав він далі, — ту бездоганну мужність, що зробила ім'я Бранчіфорте відомим на всю Італію. Сподіваюсь, що ти появиш таку саму вірність моєму домові, як і твій батько, такий за це мені любий, і я хочу в твоїй особі ту вірність нагородити. Ось що звелено моїм воякам: не казати нікому правди про те, що стосується мене або моїх солдатів. Якщо тобі доведеться

конче говорити про ту подію, і ти не вигадеш корисної для нас брехні, кажи все, що навернеться на думку, і стережись, як смертельного гріха, говорити найменшу правду. Ти ж розумієш, що, поєднана з іншими відомостями, вона може викрити всі мої заходи. А втім я знаю, що в монастирі благовіщення в Кастро твоя кохана; можеш собі змарнувати два тижні в цьому містечку, де Орсіні мають своїх друзів і навіть агентів. Іди до мого домоуправителя, він дасть тобі двісті цехінів. Дружні стосунки, що я мав із твоїм батьком, — додав князь, сміючись, — спонукують мене подати тобі кілька провідних порад щодо способу, як треба провадити цю любовну та військову справу. Ти й троє твоїх солдатів передягнетесь на крамарів, тобі доведеться сваритися з одним із своїх товаришів, який мусить раз-у-раз напиватися п'яний: частуючи вином усяку в Кастро ледач, він придбає собі багато приятелів... А втім, — додав князь, змінивши тон, — коли тебе захоплять Орсіні й засудять на смерть, нізащо не признавайся, яке твоє справжнє ім'я, а головне, — не кажи, що ти належиш до мого вояцтва. Не треба вже тобі певне й казати, що слід проминати всі містечка по дорозі, а в браму входити з боку, протилежного тому, звідкіля насправді прибув.

Юлій був зворушений батьківськими порадами людини, звичайно такої поважної. Спочатку князь усміхнувся, побачивши, що сльози котяться в юнака з очей, далі і його голос змінився. Він зняв один з багатьох перснів, що носив на пальцях; приймаючи його, Юлій поцілував ту руку, вславлену стількома голосними ділами.

— Ніколи й мій батько не сказав би такого! — запально скрикнув хлопець.

Позавтрьому, ще до світанку, він увіходив між стіни містечка Кастро, за ним ішли п'ять вояків, передягнених

так само, як і він: двоє йшли окремо і вдавали, буцім то не знають ні його ні трьох інших. Ще до того, як увійти в містечко, Юлій побачив монастир благовіщення, велику будівлю, оточену чорними стінами і досить подібну до фортеці. Він поспішився до церкви; вона була розкішна. Черниці, всі шляхтянки і здебільшого з багатих родин, задля гонору сперечалися одна з одною, хто більш прикрасить церкву, єдину частину монастиря, приступну для публіки. Повелось, що та з черниць, котру папа призначав на абатису, вибравши із списку трьох імен, що подавав йому кардинал, куратор ордена благовіщення, складала церкві значну пожертву, яка повинна була увічнити її ім'я. Коли її жертва була гірша за подарунок попередньої абатиси, то зневажали її, так само, як і її родину.

Юлій, тремтячи, увійшов у розкішну ту будівлю, щедро прикрашену мармуром та позолотою. Але не зважав він ні на мармур, ні на позолоту; йому здавалося, що він стоїть перед очима Гелени. Люди казали йому, що головний престол коштує понад вісімсот тисяч франків; але його погляди, байдужі до пишноти головного престола, звернені були до позолочених ґрат, заввишки майже сорок футів, розділених двома мармуровими пілястрами на дві частини. Ці ґрати, що своєю величезною масою справляли вражіння чогось страшного, підносилися позад головного престола й відділяли хор черниць від церкви, приступної для всіх вірних.

Юлій казав сам собі, що за тими позолоченими ґратами збираються під час служби черниці й пансіонерки. До цієї внутрішньої церкви черниці чи пансіонерки, що мали потребу помолитися, могли приходити кожної години протягом цілого дня; от на цій відомій усім обставині й заснував свої надії бідний закоханий.

«То правда, що внутрішню сторону ґрат запинає величезна чорна завіса, — але ця завіса, — думав Юлій, — не повинна перешкоджати пансіонеркам розглядати публіку в церкві, бо навіть я, що можу приблизитися лише на певну відстань, бачу дуже добре через ту завісу вікна, що освітлюють хори, і можу розглянути до найменших подробиць їхню архітектуру». — Кожна поперечка тих пишно позолочених ґрат закінчувалася напрямленим до присутніх вістрям.

Юлій вибрав найвидніше місце проти лівої сторони ґрат; це місце було найкраще освітлене; там він пробув би ціле своє життя, слухаючи месу. Він бачив круг себе самих тільки селян, і сподівався, що його примітять навіть через чорну завісу, яка прикрашувала внутрішню сторону ґрат. Уперше за ціле своє життя цей простий собі хлопець хотів звернути на себе увагу; його одежа була вишукана; він подавав щедрі милостині, входячи в церкву й виходячи з неї. Його підручні й сам він задобрювали, як могли, всіх робітників і дрібних постачальників, що мали якісь діла з монастирем. Проте лише на третій день у нього з'явилася нарешті надія, що його лист дійде до Гелени. З його наказу пильно стежили за двома сестрами-послушницями, яким доручено купувати частину провізії для монастиря; одна з них мала стосунки з дрібним крамарем. Один із Юлієвих солдатів, що був колись ченцем, сприяв з крамарем і обіцяв йому цехін за кожного листа, занесеного пансіонерці Гелені Кампіреалі.

— Як! — сказав крамар на першу пропозицію, зроблену йому в цій справі, — листа до дружини бригаанта!

Це ім'я вже прищепилося в Кастро, дарма, що не минуло й двох тижнів, як Гелена прибула туди: все, що дає пожиток для фантазії, швидко поширюється в цього палкого народу, обрісши якнайточнішими подробицями.

Дрібний крамар додав:

— Ця принаймні хоч одружена, але скільки наших дам не мають і цього виправдання й приймають зокола не то листи, а й зовсім щось інше!

В першому листі Юлій оповідав надзвичайно докладно про все те, що сталося після фатального дня, коли смерть спіткала Фабіо. «Ви ненавидите мене?» — закінчуючи, питав він дівчину.

Гелена відповіла тільки єдиним рядком, що вона не має ненависті ні до кого і всю решту свого життя використає на те, щоб постаратися забути того, від чиєї руки загинув її брат.

Юлій поспішився відповісти їй; по деяких наріканнях на свою долю в платонівському стилі, що був тоді в моді, він писав далі:

«Виходить, ти хочеш забути божі слова, передані нам у святому письмі. Бог каже: нехай жінка залишить свою родину і своїх батьків, щоб іти за своїм чоловіком. Невже ж ти насмілишся запевняти, що ти мені не жінка? Згадай ніч проти празника святого Петра, світанок зайнявся вже за Монте-Каві, як ти впала мені до ніг; я пожалів тебе, ти була б моєю, коли б я захотів; ти б не могла опертись любові своїй до мене. Враз мені спало на думку таке: я декілька разів казав тобі, що давно вже пожертвував би для тебе життя і все найлюбіше на світі; на це ти могла б відповісти мені, хоч ніколи цього не робила, що всі ці жертви не виявляються жодним дійсним вчинком і що вони можуть існувати лише в моїй уяві. Думка, жорстока для мене, але суттю справедлива, осяяла мене. Я подумав, що випадок не даремно подає мені привід пожертвувати задля тебе найбільшим щастям, про яке я міг колинебудь мріяти. Ти була вже в моїх руках,

беззахисна, — згадай про це; твої уста не могли відмовити мені. Тоді саме в монастирі Монте-Каві продзвонило Ave Maria, і якимсь чудесним випадком цей звук досяг до нас. Ти сказала мені: Склади цю жертву святій мадонні, матері чистоти й невинності. За хвилю до того і в мене виникла думка про цю найвищу жертву, єдину, що я міг задля тебе принести. Мені здавалося дивним, що та сама думка з'явилася і в тебе. Далекий звук цього Ave Maria зворушив мене, — признаюся в цьому; я згодився на твою прозьбу. Жертва не була зроблена лише для тебе; я хотів віддати наш майбутній шлюб під охорону пречистій. Тоді я гадав, що перешкоди виникнуть не від тебе, зраднице, а від твоєї багатой і вельможної родини. Коли б не сила якась надприродна, то як би той Angelus міг долетіти до нас так іздалека, через вершину лісових дерев, що шуміли від ранішнього вітру? Тоді, пам'ятаєш, ти припала мені до ніг, а я встав, зняв з моїх грудей хреста, і ти поклялась над цим хрестом, який і тепер ось тут передо мною, і судом вічним, що хоч би в якому місці ти опинилася і хоч би які події сталися з тобою, ти зараз же, як тільки я скажу, здасися на мою волю, як було це тоді, коли Ave Maria з Монте-Каві долетіло аж до нас і вразило твоє ухо. Потім ми проказали побожно по два Ave й Pater. Отже ім'ям тієї любові, що ти тоді мала до мене, чи якщо ти її, на лихо мені, забула, ім'ям вічного суду я наказую тобі, щоб ти прийняла мене цієї ночі в твоїй кімнаті або в саду монастиря благовіщення».

Італійський автор старанно подає багато довгих листів Юлія Бранчіфорте до Гелени, але з її листів він подає тільки витяги. Від того часу минуло двісті сімдесят вісім років, і ми тепер такі далекі від тих любовних і релігійних

почувань, які наповняли ті писання, що, боюсь, вони могли б набриднути читачеві.

Запевне в наслідок цих листів Гелена нарешті скорилася тій вимозі, що була в тому листі, який ми оце переклали, скоротивши. Юлій знайшов спосіб пройти до монастиря; річ видима, що він передягся в жіноче, Гелена прийняла його, але тільки біля заграбованого вікна нижчого поверху, що виходило в сад. З невимовним жалем Юлій помітив, що ця дівчина, така ніжна й навіть така жагуча раніш, стала наче чужа йому; вона поводитися з ним майже по офіційному ввічливо. Дозволивши йому прийти в сад, вона поступилася майже виключно задля святості присяги. Побачення було коротке: за декілька моментів гордість Юлія, може зворушена вже трохи подіями, що відбулися два тижні тому, тепер навіть узяла гору над глибокою тугою.

— Я бачу перед собою, — сказав він до себе, — лише могилу тієї Гелени, котра в Альбано, здавалося, віддавалась мені на ціле життя.

Юлій доклав не абиякого зусилля заховати сльози, викликані ввічливими зворотами Гелениної до нього мови, — сльози ті заливали йому лице. Коли вона скінчила говорити й виправдувати зміну, таку природну, як казала вона, по смерті її брата, Юлій сказав їй дуже поєільно:

— Ви не виконали своєї присяги, ви не прийняли мене в саду, ви не стоїте навколішки передо мною, як було за півхвилини до того, коли ми почули Ave Maria з Монте-Каві. Забудьте ж, коли можете, вашу клятву; а щодо мене, то я нічого не забуваю; бог нехай буде з вами!

По тім слові він залишив вікно з ґратами, біля якого міг пробути ще з годину. Хто сказав би йому за хвилину

перед тим, що він з доброї волі скоротить таке бажане побачення! Ця жертва роздирає йому душу, але він думає, що заслужив би зневагу Гелени, коли б відповів на її ввічливість інакше, ніж залишивши її з турботами сумління.

Ще й не світало, як він вийшов з монастиря. Зараз же сів він на коня і звелів своїм солдатам ждати його в Кастро цілий тиждень, а потім вертатися до лісу; він наче сп'янів з розпачу. Спочатку він поїхав до Рима.

— Як! я віддаляюся від неї! — казав він сам собі на кожному кроці. — Як! ми стали чужі одне одному! О, Фабіо! Яка помста за тебе!

Люди, що стрічались йому дорогою, ще більше розпалювали його гнів, він погнав коня полями до безлюдного й дикого морського берега і зідхнув легше, коли його більше не хвилювали його зустрічі з тими спокійними селянами, долі яких він заздрив; вигляд цього дикого місця так пасував до його безнадії, так улагоднював його лють; тут він міг віддатися роздумові про свою сумну долю.

— Я молодий іще, — сказав він сам собі, — то в мене є засіб: покохати іншу жінку.

На цю невеселу гадку він відчув, що його безнадія подвоїлася, він надто добре бачив, що для нього є тільки єдина жінка на світі. Він уявив собі ту муку, якої зазнав би, наважившись вимовити слово кохання іншій жінці, не Гелені; ця думка розривала йому серце.

Він зайшовся гірким сміхом.

«Я тепер», думав він, «точнісінько як оті герої Аріосто, що подорожують самі в пустельних краях, бажаючи забути, що вони застали свою зрадливу коханку в обіймах іншого рицаря... Проте ж на ній немає такої провини»,

подумав він, заливаючись сльозами по тім нападі божевільного сміху, «її зрадливість не доходить до того, щоб покохати іншого. Ця жива й чиста душа збентежена тими жахливими звітками, що їй наговорили; безперечно, їй змалювали мене, як людину, що взялася до зброї для цього фатального походу лише з таємною надією знайти нагоду вбити її брата. Може пішли ще й далі: привинили мені ще й мерзотний розрахунок, що от, мовляв, помре її брат, і вона стане єдиною спадкоємицею величезних маєтків... А я був такий дурний, що на цілі два тижні залишив її вислухати обмови моїх ворогів! Треба згодитися, що коли я нещасний, то тому, що небо позбавило мене здорового розуму, який керував би моїми вчинками! Я — нещасна істота, зовсім нікчемна! Моє життя не дало користі нікому, а ще менше мені самому, ніж кому іншому».

Тут молодому Бранчіфорте спала думка, що дуже часто виникає за наших днів: його кінь ішов понад самим краєм морського берега, і ноги його декілька разів мочили хвилі; йому заманулось раптом погнати коня в море і таким способом закінчити рахунки з жахливою своєю долею. Бо на що ж було йому сподіватись по тому, як єдина істота в світі, яка дала йому відчутти, що існує щастя, покинула його? Потім враз його спинило таке міркування:

«А чи ті муки, що я терплю, — сказав він сам собі, — можна порівняти з тими, що я зазнаю тоді, коли закінчиться це нещасне життя? Гелена не буде більш просто байдужа до мене, як тепер; я побачу її в обіймах суперника, і цей суперник буде якийсь молодий римський сеньйор, багатий і поважний, бо, щоб мучити мою душу, чорти шукатимуть найжорстокіших образів, як це вони й повинні робити. Отож, не пощастить мені забути Гелену навіть по смерті; ні, пристрасть моя до неї подвоїться,

бо це — найвірніший спосіб, що його може вибрати всемогутній, щоб покарати мене за страшний гріх, якому я ладен підпасти».

Щоб остаточно відігнати спокусу, Юлій зачав побожно читати Ave Maria. Слухаючи саме цю ранішню молитву Ave Maria, присвячену мадонні, він колись був зачарований і піддався великодушному пориву, який тепер вважав за найбільшу помилку в своєму житті. Але з побожності він не наважився йти далі й висловити цілком ту думку, що опанувала його.

«Коли, надхненний мадонною, я припустив фатальну помилку, то чи не повинна вона тепер, задля своєї безмежної справедливості, створити такі обставини, щоб знову зробити мене щасливим?»

Ця думка про справедливість мадонни поволі прогнала його безнадію. Він підвів голову й побачив перед собою за Альбано й лісом той самий Монте-Каві, покритий темною зеленню, і святий монастир, якого раніше Ave Maria привели його до того, що він звав тепер своєю ганебною дурістю. Несподівано побачивши це святе місце, він знайшов у тому собі розраду.

— Ні, — скрикнув він, — не може бути, щоб мадонна покинула мене! Коли б Гелена стала була моєю дружиною, як це їй дозволяло її кохання, і як цього прагнула моя чоловіча гідність, то оповідання про смерть її брата знайшло б у її душі спомин про той зв'язок, що єднав її зо мною. Вона сказала б собі, що належала мені давно перед тим фатальним випадком, що поставив мене на полі бою проти Фабіо. Він був на два роки старший за мене, він був досвідченіший в орудуванні зброєю, рішучіший у військовій справі, дужчий. Тисячі доказів могли б переконати мою дружину, що я не шукав цієї сутички. Вона

згадала б, що я не мав ніколи найменшої ненависті проти її брата, навіть тоді, коли він стріляв на мене з рушниці. Пам'ятаю, що, побачившись вперше по моїм повероті з Рима, я сказав їй. «Чого ж ти хочеш? Честь вимагала того; я не можу засуджувати за це брата!»

Побожне почуття до мадонни повернуло хлопцеві надію; він погнав коня й за декілька годин доїхав до табору свого загону. Він застав його при зброї: йшли на шлях, що веде з Неаполя до Рима через Монте Кассіно. Молодий капітан перемінив коня й поїхав із своїми солдатами. Того дня не було бою. Юлій не питав, чому вони виступили, — йому було байдуже. Але в момент, коли він став на чолі своїх вояків, у нього виник новий погляд на свою долю.

«Я просто зовсім дурний», подумав він, «я помилився, покинувши Кастро, Гелена мабуть менше винна, ніж то малював мені мій гнів. Ні, вона не може перестати належати мені, ця щира та чиста душа, в якій я викликав перші почуття любові! Вона так палко кохала мене! Чи не казала вона мені не раз і не двічі, що ладна втекти зо мною, бідаком нещасним, щоб чернець із Монте-Каві повінчав нас? А в Кастро мені слід було насамперед випросити в неї друге побачення і переконати її. Справді, пристрасть зробила мене легкодумним, як дитина! Боже, чому в мене немає друга, щоб благать у нього поради! Той самий вчинок протягом двох хвилин здається мені й гидким і прекрасним!»

Увечері того самого дня, коли залишили великий шлях, щоб повернутися до лісу, Юлій наблизився до князя й спитав його, чи може він ще пробути декілька день там, де він знає.

— Іди ти під три чорти! — крикнув йому Фабріцій, — ти думаєш, що й мені тепер у голові твої дурощі?

За годину Юлій виїхав до Кастро. Він застав там своїх людей; але він не знав, що написати Гелені по тому, як він так зневажливо залишив її. Його перший лист містив у собі тільки такі слова: «Чи захочуть прийняти його наступної ночі?»

«Можна прийти», така була вся відповідь.

Коли Юлій поїхав, Гелена подумала, що вона покинута назавсигди. Тоді лиш вона відчула всю поважність міркувань бідного та нещасного молодика: вона була його дружина раніш, ніж він на горі собі зустрівся з її братом у бою.

Цього разу Юлія прийнято не тими ввічливими зворотами, що здалися йому такими жорстокими тоді, під час першого побачення. Правда, Гелена була й тепер відгороджена загратованим вікном, але вона тремтіла і, що тон Юлія був дуже стриманий, а зворотів він уживав майже таких, як до зовсім чужої людини, то Гелена тепер і собі відчула, скільки жорстокості в мало не офіційному тоні, що заступив тон ніжної інтимності*.

Юлій особливо боявся, що якесь холодне слово, вирвавшись з Гелениного серця, пошматує йому душу; тому він узяв тон оборонця, щоб довести, що Гелена була його дружина давно ще перед фатальною сутичкою Сіамрі.

Гелена не перебивала його, бо боялася, що заллється слізьми, якщо відповідатиме йому інакше, ніж уривчастими словами. Нарешті, побачивши, що вона може зрадити сама себе, вона попросила свого друга вернутися до неї наступного дня. Ця ніч була напередодні великого свята; заутреню правили дуже рано, і їхні зносини могли викрити.

* В Італії маніра звертатися з словом через *tu* *voi* або через *lei* визначає ступінь близькості. *Tu* (ти), що залишилося від латинського, вживають менш, ніж у нас.

Юлій, у якого всі міркування були міркуваннями закоханого, вийшов із саду глибоко задуманий: він ніяк не міг вирішити, чи його прийнято добре, чи зле; і навіяні розмовами з товаришами військові плани почали роїтися в його голові.

«Можливо», подумав він, «що якогось дня доведеться викрасти Гелену».

Він почав обмірковувати всі способи, як живосилом пройти в цей сад. Манастир був дуже багатий і становив добру принаду для грабіжників, отже мав на своєму утриманні силу челяді, здебільшого старих солдатів; вони розташовані були в помешканні, подібному до казарми; вікна з ґратами виходили відтіль на вузьку стежку, що від надвірних монастирських воріт, пробитих у чорному мурі понад вісімдесят футів заввишки, йшла до внутрішніх воріт, які охороняла сестра-воротарка. Ліворуч від цієї вузької стежки підносилася казарма, а праворуч — садова стіна заввишки тридцять футів. Монастирський фасад на площу являв собою грубий мур, почорнілий від часу; він тільки й мав отворів, що надвірню браму та єдине віконце, через яке солдати дивилися назовні. Можна собі уявити, яке сумне вражіння справляв цей величезний чорний мур, прорізаний тільки ворітьми, що оббиті були великими смугами заліза на величезних цвяхах, та єдиним маленьким віконцем чотири фути заввишки і вісімнадцять дюймів завширшки.

Ми не підемо за автором оригіналу в його оповіданні про ту науку побачень, що Юлій добився їх від Гелени. Тон, в якому розмовляли обоє закохані, знову став цілком інтимний, як колись в альбанському саду; тільки Гелена нізащо не хотіла зійти в сад. Якось уночі Юлій застав її глибоко задуману: її мати приїхала з Рима й вирішила

пробути декілька день у монастирі. Мати була така ніжна до Гелени й завсігди з такою делікатною обережністю ставилася до переживань, які могли бути в її доньки, що та почувала глибокі муки сумління, змушена обдурювати її, бо чи таки наважилася б вона колинебудь сказати їй, що приймає того, хто позбавив її сина? Гелена кінець-кінцем щиро призналася Юлієві, що коли б її мати, така добра до неї, почала допитуватись правди, то вона ніколи не матиме сили відповісти їй брехнею. Юлій відчув, у який небезпечний стан він потрапив, його доля залежала від випадку, що міг проказати сеньйорі Кампіреалі певне слово. Наступної ночі юнак з рішучим виглядом сказав Гелені:

— Завтра я прийду раніше, розламаю одну з поперечок цих ґрат, ви спуститеся в сад, я поведу вас до міської церкви, де відданий мені священник повинчає нас. Ще до світанку ви знову будете в цьому саду. Коли ви будете моя жінка, я більше не боятимусь, і якщо мати ваша вимагатиме викупу за страшне нещастя, що його всі ми однаково оплакуємо, то я погоджуся на все, хоч би й на те, щоб мені не побачитися з вами кілька місяців.

Постерігши, що Гелена була збентежена такою пропозицією, Юлій додав:

— Князь кличе мене знову до себе; честь і всі інші міркування велять мені їхати. Моя пропозиція — єдине, що може забезпечити наше майбутнє; якщо ви не згодитеся, то розлучімось назавжди зараз, не зволікаючись. Я поїду, каючись у своїй нерозсудливості. Я повірив вашому слову честі, а ви зрадили найсвятішу присягу, і я сподіваюсь, що справедливе презирство, навіяне вашою легковажністю, вилікує мене з часом від цієї любові, що здавна стала нещастям мого життя.

Гелена залилась сльозами.

— Господи! — скрикнула вона, плачучи, — який це жах для моєї матері!

Нарешті вона пристала на зроблену їй пропозицію.

— Але, — додала вона, — нас можуть викрити, коли ми йтимемо туди або вертатимемось; уявіть, яке вийде з того осудовисько, подумайте про той жахливий стан, в якому опиниться моя мати; зачекаймо, поки вона виїде, це буде через декілька днів.

— Ви досягли того, що викликали сумнів у найсвятішому досі для мене і найдорожчому вашім слові. Завтра ввечері ми будемо одружені, або ми бачимось тепер востаннє на цьому світі.

Нещасна Гелена могла відповісти тільки сльозами, особливо її мучив рішучий і жорстокий тон Юлія. Невже ж і справді вона заслужила його презирство? Невже ж це був той самий закоханий, раніш такий покірливий і ніжний? Нарешті вона згодилася на те, чого він хотів. Юлій пішов. З тої хвилини дівчина почала ждати наступної ночі, охоплена болісними ваганнями. Коли б вона готувалася до вірної смерті, то й тоді її туга не була б така гостра: вона б знайшла тоді деяку мужність у думці про Юлієву любов і про ніжні почуття своєї матері. Решту тієї ночі вона перебувала, кидаючись від одного тяжкого заміру до іншого. Були такі моменти, коли вона хотіла все сказати матері. Наступного ранку вона з'явилася до матері така бліда, що та, забувши всі розважні свої плани, кинулася дочці в обійми і скрикнула:

— Та що ж це робиться? Боже мій! що ти зробила, або що маєш робити? Коли б ти взяла кинджал і проколола мені серце, то завдала б тим меншої муки, ніж своїм жорстоким мовчанням, за яким, бачу, ти щось ховаєш від мене.

Безмежна ніжність матері була така очевидна для Гелени

вона бачила так виразно, що, замість перебільшувати свої почуття, мати намагається висловлюватись якнайстриманіше, що нарешті, піддалась голосові серця і впала навколішки. Мати, бажавши дізнатись, яка могла бути в дівчини фатальна таємниця, скрикнула, що та ніби ховається від неї; тоді Гелена відповіла, що завтра і всі наступні дні свого життя вона буде з нею, та благає більше не розпитувати її.

По цих необережних словах прийшло незабаром і повне признання. Сеньйора Кампіреалі вжахнулась, дізнавшись, що так близько від неї вбивець її сина. Але тяжке почуття її заступив незабаром порив найживішої й найчистішої втіхи.

Хто може уявити собі радість її, коли вона довідалася, що її донька не зламала дівочої своєї честі?

Всі наміри цієї розумної матері зараз же цілковито змінилися; вона подумала собі, що може вдатися до хитрощів проти людини, яка нічого для неї не важить. Геленине серце розривалось од пристрасті; щирість її признання була незмірна; змучена душа прагнула виявитися. Сеньйора Кампіреалі, яка від тієї хвилини вважала, що їй усе дозволене, вигадала цілу низку міркувань, про які оповідати тут було б надто довго. Їй не тяжко було довести нещасній дочці, що замість таємного шлюбу, завсігди ганебного для жінки, вона домагатиметься дозволу на прилюдне й цілком почесне одружіння, коли Гелена згодиться відкласти тільки на тиждень той доказ покірливості, який вона обіцяла дати великодушному своєму коханому.

Вона, сеньйора Кампіреалі, поїде до Рима, вона викладе своєму чоловікові, що давно ще перед фатальним боєм Сіатрі Гелена одружилася з Юлієм. Церемонію виконано нібито саме тієї ночі, коли, передягнена в чернече, вона

зустріла свого батька й брата на березі озера, на прокладеній у скелі дорозі під мурами капуцинського монастиря. Мати стереглася залишати свою доньку протягом цілого дня, і нарешті Гелена написала своєму коханому наївному і, на мою думку, дуже зворушливого листа; в ньому розказувала вона про боротьбу, що розривала їй серце. Вона закінчила тим, що на колінях просила його відкласти виконання плану на тиждень. «Я пишу тобі», додала вона, «цього листа, що його жде посланець моєї матері, і мені здається, що, сказавши їй усе, я допустилася великої помилки. Я уявляю твій гнів, бачу, як очі твої дивляться на мене з ненавистю, страшні муки каяття рвуть мені серце. Ти скажеш, що в мене дуже хистка, малодушна і варта зневаги вдача, — я признаюся в цьому, мій любий янголе. Але уяви собі таке видовище: моя мати, сльозами вмиваючись, мало не колінчила передо мною. Я не могла, я мусіла сказати їй, що є певна причина, яка перешкоджає мені згодитись на її прохання, а коли я через свою слабодухість вимовила те необачне слово, то не знаю, що сталося зо мною, але вже було неможливо не оповісти їй усе, що було між нами. Оскільки я можу пригадати, мені здається, що моя зовсім знесилена душа потребувала поради. Я сподівалася знайти її в материних словах... Я зовсім забула, мій друже, що в цієї матері, такої мені любої, були заміри протилежні моїм. Я забула, що мій перший обов'язок слухатися тебе, і, видима річ, я не здібна почувати справжню любов, що, як кажуть, вища за всі спитки. Зневажай мене, мій Юлію; але бога ради, не переставай любити мене. Викради мене, коли хочеш, але будь справедливий і визнай, що якби моєї матері не було в монастирі, то найстрашніша небезпека, навіть загроза для честі, ніщо на світі не перешкодило б мені послухатися твого наказу. Алеж ця мати така добра! вона

така великодушна! Згадай, що я тобі казала свого часу, коли батько відвідав мою кімнату, вона врятувала твої листи, яких я не мала ніяких засобів сховати, потім, коли минула небезпека, вона повернула їх мені, не захотівши прочитати і не промовивши ні єдиного слова докору. Так от, ціле моє життя вона була для мене така, як і в цей найрішучіший момент. Ти бачиш, як я повинна її любити, а тим часом, коли я пишу до тебе (страшно вимовити), мені здається, що я ненавижу її. Вона сказала, що через духоту хоче ночувати в саду під наметом, я чую удари молотка, — зараз напинають цей намет; отож неможливо нам побачитися цієї ночі. Я боюсь навіть, що замкнуть на ключ опочивальню пансіонерок, так само, як і двоє дверей до гвинтуватих сходів, — дарма, що досі ніколи цього не робили. Ці заходи не дають мені спуститися до саду, коли б я навіть вважала такий вчинок за корисний, щоб пом'якшити твій гнів. Ох! Як би радо віддалася я тобі в цю мить, коли б у мене була змога це зробити! Як би радо побігла я до тієї церкви, де ми повинні повінчатися!»

Цей лист закінчувався двома сторінками божевільних фраз, серед яких я примітив палкі міркування, навіяні, здається, Платоною філософією. В листі, що я оце переклав, я проминув чимало таких красномовних уступів.

Юлій Бранчіфорте був дуже здивований, одержавши листа приблизно за годину перед вечірнім Ave Maria; він тільки домовився з священиком. Він не тямив себе від гніву.

— Немає потреби мені радитися з цією хисткою й легкодухою істотою, щоб викрасти її!

І по тім слові він зараз же виїхав до Фаджольського лісу.

А в сеньйори Кампіреалі був тоді ось який стан: її чоло-

вік лежав на смертнім ліжку, — неможливість помститися над Бранчіфорте повільно вела його до могили. Марно пропонував він добрі гроші римським *bravi*, — ніхто не хотів нападати на одного, мовляв, з сарогоух (капралів) князя Колонни, всі були цілком певні, що за це будуть знищені вони самі й їхні родини. Не минуло ще й року з того часу, як спалено, караючи, ціле село за смерть одного солдата, а всім мешканцям, чоловікам і жінкам, що намагалися втекти в поля, зв'язали мотузками руки й ноги, а потім кинули в підпалені будинки.

У сеньйори Кампіреалі були великі маєтки в неапольському королівстві, її чоловік наказав їй викликати вбивців відтіля, але вона тільки вдавала, ніби послухалася: вона певна була того, що її донька на вік вічний зв'язана з Юлієм Бранчіфорте. Отже, на її думку, Юлій повинен був зробити одну чи дві кампанії в іспанській армії, яка тоді воювала з повстанцями у Фландрії. «Коли його не вб'ють», думала вона, «то це буде знак, що бог не засуджує його шлюбу; а в такому разі вона дасть доньці землі свої в неапольському королівстві». Юлій Бранчіфорте дістав би ім'я одного з цих маєтків і виїхав би з своєю дружиною на декілька років до Еспанії. По всіх цих іспитах може і в неї виросла б мужність побачитися з ним. Але признання дочки змінило всі ці плани: одруження не було вже доконечною потребою, навіть навпаки, і коли Гелена писала до свого коханого листа, що ми його переклали, сеньйора Кампіреалі написала до Пескари й до Кіетті, наказуючи своїм орендарям надіслати до Кастро людей, здатних на одважні вчинки і певних. Вона не крилася, що річ іде про те, щоб помститися за смерть її сина Фабіо, їх молодого господаря. Гінець, що йому доручено відвезти ці листи, виїхав ще до кінця того дня.

Але позавтрьому Юлій повернувся до Кастро; він привів з собою вісім солдатів, що погодилися йти за ним, наражаючись на гнів князя Колонни, — він декілька разів карав смертю за такі от, як це, вчинки. У Юлія було п'ять чоловіка в Кастро, та привів він із собою вісім; а все таки чотирнадцять солдатів, хоч які хоробрі вони були, здавалося недосить, бо монастир був, наче сильна фортеця.

Треба було продертися силою чи хитрощами через перші монастирські ворота, потім пройти стежкою понад п'ятдесят кроків завдовжки. Ліворуч, як сказано, підносилися загра-товані вікна чогось подібного до казарми, де черниці примістили тридцять чи сорок служників із старих солдатів. З цих загратованих вікон напевне стрілятимуть, ще й густо, як тільки пролунає на сполох.

Абатиса, що керувала в монастирі, жінка розумна, боялася нападів Орсіні, князя Колонни, Марка Шіарри й багатьох інших отаманів, що хазяїнували в околицях. Як стати опором проти вісьмисот відважних людей, коли вони несподівано заскочать на таке маленьке містечко, як Кастро, гадаючи, що монастир повний золота?

Звичайно монастир благовіщення в Кастро мав чоловіка п'ятнадцять чи двадцять bravi в казармі ліворуч від доріжки, що вела до других монастирських воріт, праворуч від цієї доріжки був великий мур, через який неможливо було продертися; на кінці ж доріжки були залізні двері, що вели до критої галереї з колонами; за цією галереєю був великий монастирський двір, а праворуч сад. Залізні двері охороняла воротарка.

Коли Юлій, в супроводі восьми вояків, був за три милі від Кастро, він спинився в самотній корчмі переждати

велику спеку. Там тільки він оголосив свій задум, потім намалював у дворі на піску план монастиря, що треба атакувати.

— О дев'ятій годині ввечері, — сказав він своїм людям, — ми повечеряємо за містом; опівночі ми ввійдемо; ми знайдемо п'яťох товаришів, що ждатимуть нас близько монастиря. Один із них, на коні, відіграватиме роль гінця, який прибув із Рима покликати сеньйору Кампіреалі до вмирущого чоловіка. Ми постараємося тихо пройти перші монастирські ворота, що он там у середині казарми, — провадив він, показуючи їм план на піску. — Коли б ми почали бій коло перших воріт, то монастирські bravi перестріляли б нас із мушкетів ще на маленькому майдані, що он там перед монастирем, або на вузькій доріжці, що веде від перших воріт до других. Ці другі ворота залізні, але в мене є ключ.

— Правда, величезні залізні прогоничі, прикріплені одним кінцем до муру, коли вони на своєму місці, не дають відчиняти ворота навстіж. Алеж як ці дві залізяки надто важкі, щоб сестра-воротарка могла орудувати ними, то я ніколи не бачив їх на місці, дарма, що проходив понад десять разів через ці залізні ворота. Велику маю надію пройти без перешкод ще сьогодні ввечері. Ви самі бачите, що в мене є зв'язки в монастирі; моя мета викрасти пансіонерку, а не черницю, до зброї візьмемось ми тільки в крайньому разі. Якщо нам доведеться почати бій раніш, ніж ми досягнемо цих других воріт з залізними поперечками, то воротарка покличе двох старих сімдесятирічних садівників, що мають помешкання в самому монастирі, і старі засунуть на своє місце прогоничі, про які я вам говорив. Коли нас спіткає таке лихо, то слід буде, щоб перебратися на той бік воріт, розламати мур, а це забере в нас хвилин десять,

про всякий випадок я підійду до цих воріт перший. Одного з садівників я підкупив, але не сказав йому, як ви те думаете, про мій замір викрасти пансіонерку. Пройшовши ці другі ворота, ми повернемо праворуч і ввійдемо в сад; раз ми в саду, війна починається, і тут вже вбивай кожного, хто попадеться. Орудувати доведеться, певна річ, тільки шаблями та кинджалами: хоч би один постріл із рушниці викличе тривогу в цілому місті і нас можуть атакувати на виході. Маючи тринадцять чоловіка таких, як ви, мені не тяжко буде пробитися через таке містечко. Ніхто, звичайно, не наслідиться вийти на вулицю, але в багатьох громадян є рушниці, і вони стрілятимуть із вікон. Про цей випадок, — скажу мимохідь, — треба йти попід мурами будинків. Коли будемо в монастирському саду кажіть тихо всякому, хто стрінеться: ідіть геть; кинджалом кожного, хто не послухається. Я ввійду в монастир через садову хвірточку з тими з вас, що зостануться при мені; за три хвилини пізніше я спущуся до вас з однією чи двома жінками, яких ми понесемо на руках, не дозволяючи їм іти. Зараз же по тому ми якнайшвидше вийдемо з монастиря і з міста. Я залишу двох із вас коло воріт, вони зчинять густу стрілянину з рушниць, щоб налякати городян і тримати їх на відстані.

Юлій двічі проказав це пояснення.

— Ви добре зрозуміли? — сказав він своїм людям. — Під тією галереєю буде темно; праворуч — сад, ліворуч — двір, запам'ятайте це твердо.

— Будьте в нас певні! — гукнули вояки.

Потім вони пішли пити; капрал не пішов пити і попросив дозволу сказати децю капітанові.

— Нема нічого простішого, — мовив він, — як те, що ваша милість думає вчинити. За своє життя я вже штурму-

вав два монастирі, це буде третій, але нас дуже мало. Коли ворог примусить нас руйнувати мур, на якому держаться другі ворота, то певне ж таки браві з казарми не сидітимуть згорнувши руки під час довгої цієї роботи; вони застрелять вам сім-вісім чоловіка, а тоді відіб'ють і жінку. Таке трапилось з нами в монастирі коло Болоньї: нас убили п'ять чоловіка, а ми вбили вісім, але капітан не взяв жінки. Я раджу вашій милості дві речі: я знаю чотирьох селян, недалеко від цієї корчми, де ми тепер; вони хоробро служили під Шіаррою і за цехін битимуться цілу ніч, як леви. Може вони й украдуть що з монастирського срібла; це до вас мало стосується, гріх на них; ви наймаєте їх, щоб мати жінку, от і все. Друга моя порада така: Югоне, один із наших, хлопець тямущий і спритний, він був лікар, убив свого зятя й утік до лісу (marchia). Ви можете послати його за годину перед північчю до монастирських воріт; він буде проситись на службу і доб'ється, що його пустять до вартового загону; там він напоїть монастирську челядь, а може й примудриться попідмочувати гноти в рушницях.

На лихо собі, Юлій ухвалив капралову пропозицію. Капрал додав на відході:

— Ми маємо атакувати монастир і за це підлягаємо вищій мірі церковного відлучення; до того ж монастир цей стоїть під безпосередньою охороною мадонни.

— Я розумію! — скрикнув Юлій, наче прокинувшись на цих словах.

— Залишіться зо мною.

Капрал зачинив двері, і вони почали читати вдвох молитву. Молилися з годину чи й більше. Вночі виступили в похід.

Коли видзвонило північ, Юлій, що сам увійшов до Кастро ще об одинадцятій годині, повернувся взяти своїх людей, що були за ворітьми. Він увійшов з вісьма своїми вояками, до яких приєдналось троє добре озброєних селян; він прилучив їх до п'яти вояків, що були в місті, опинився на чолі шістнадцяти завзятців, двоє були передягнені за слуг, на них були надіті широкі блузи з чорного полотна, щоб приховати їхні гассіо (панцери), а на шапках їхніх не було пір'я.

О пів до першої Юлій, що взяв на себе роль гінця, під'їхав учвал до монастирських воріт; почав стукати й кричати, щоб негайно відчинили гінцеві, посланому від кардинала. Він з радістю помітив, що солдати, які відповідали йому через маленьке віконечко, були добре таки напідпитку. За звичаєм, він подав на клаптику паперу своє ім'я, солдат поніс цей клаптик до воротарки, в якій був ключ од других воріт, вона повинна була в важливих випадках будити абатису. Відповіді довелося чекати убійчих три чверті години. Протягом цього часу Юлій мав чимало клопоту, гамуючи свій загін, щоб не чинив галасу: деякі громадяни почали навіть боязко прочиняти свої вікна, коли нарешті надійшла сприятлива відповідь од абатиси. Юлій виліз до вартівні драбиною п'ять чи шість футів завдовжки, що йому просунули через віконце, бо монастирські bravi полінувалися відчиняти великі ворота, він зліз у супроводі двох солдатів, передягнених на слуг. Скакаючи з вікна до вартівні, він стрінувся очима з Югоне; той зробив своє діло, геть уся вартівня була п'яна. Юлій сказав начальникові, що троє слуг із дому Кампіреалі, озброєні як солдати, щоб бути йому за охорону в дорозі, мали нагоду купити доброї горілки й просять дозволу зайти до вартівні, щоб не нудитись там самим на плацу; на це одностайно згоди-

лися. А він у супроводі двох своїх людей спустився сходами, що вели з вартівні на доріжку.

— Постарайся відчинити великі ворота, — сказав він Югоне.

Сам він тихенько дійшов до залізних воріт. Там він знайшов сестру-воротарку, яка сказала йому, що вже по півночі, а тому, якщо він намагатиметься ввійти до монастиря, то абатиса змушена буде написати про те до єпископа, вона просила його передати свої листи до послушниці, яку прислала абатиса, щоб узяти їх. Юлій відповів, що через те безладдя, яке супроводить несподівану агонію сеньйора Кампіреалі, він має лише вірчого листа, написаного лікарем, і що всі подробиці він повинен подати на словах дружині хворого та його дочці, коли вони ще в монастирі, або хоч абатисі. Воротарка пішла доповісти про це. Коло воріт залишилася тільки послушниця, що прислала абатиса. Юлій, розмовляючи й жартуючи з нею, просунув руки через товсті залізні поперечки в воротях і, все сміючись, поспробував відчинити їх. Сестра, дуже полохлива на вдачу, злякалась і тяжко образилась на його жарти; тоді Юлій, бачивши, що вже минуло багато часу, необережно запропонував їй жменю цехінів, прохаючи відчинити йому ворота, і додав, що він надто стомився, щоб так довго чекати. Він добре бачив, що робить дурниці, — каже історик, — слід було діяти залізом, а не золотом, але на таке він не почував у собі духу: не було нічого легшого, як схопити сестру, бо вона стояла по той бік воріт не більш, як за фут від нього. Почувши про цехіни, молода дівчина зчинила галас. Потім вона говорила, що з того, як Юлій говорив з нею, вона зрозуміла, що то не був звичайний гонець. «Це коханок однієї з наших черниць», думала вона, «що прийшов на побачення». А вона була дуже благочестива. З переляку

вона почала щосили тягти за шнур від дзвоника, що був у великому дворі, і наробила такого шуму, що й мертвих могла побудити.

— Війна починається, — сказав Юлій своїм людям, — будьте уважні!

Він узяв ключ і, простромивши руку через залізні поперечки, відчинив ворота на великий розпач послушниці, що впала на коліна й почала читати Ave Maria й кричати про святокрадство. У цю хвилину Юлієві треба було присилувати молоду дівчину замовкнута, але в нього не вистачило мужності: хтось із його людей схопив її й рукою закрив її рота.

В цю саме хвилину Юлій почув постріл з рушниці на доріжці позад себе. Югоне відчинив великі ворота, решта солдатів увійшла безшумно, але тут один із bravi, не такий п'яний, як інші, наблизившись до вікна з ґратами і на диво собі побачивши на доріжці стільки людей, почав вимагати, лаючись, щоб вони не рухалися вперед. Треба було не відповідати і йти далі до залізних воріт, це й зробили передні солдати, але той, хто йшов останній, один із селян узятих по обіді, вистрелив із пістоля в того монастирського служника, що говорив через вікно, і вбив його. Цей постріл із пістоля серед ночі та крики п'яних, що побачили, як упав їх товариш, розбудили тих солдатів, що ночували цієї ночі на своїх ліжках, а не в вартівні, і не куштували горілки Югоне. Вісім чи десять монастирських bravi напіводягнені вискочили на доріжку і сміливо вдарили на вояків Бранчіфорте.

Як ми вже казали, цей галас почався саме тоді, коли Юлій тільки що відчинив залізні ворота. В супроводі двох своїх солдатів він кинувся стрімголов у сад і побіг до дверей сходів пансіонерок, але там його зустріли п'ятьма чи

шістьма вистрілами з пістолів. Два його солдати впали, йому самому трапила куля в праву руку. Це стріляли люди сеньйори Кампіреалі, що з її наказу ночували в саду, — на це мала вона дозвіл від єпископа. Юлій побіг сам до малих воріт, добре знаних йому, що з саду вели до сходів пансіонерок. Він почав щосили трясти їх, але вони були міцно замкнені. Шукаючи своїх людей, які не відповідали йому, бо рани їх були смертельні, він зустрів у глибокій темряві трьох служників Кампіреалі і оборонився від них ударами шпаги.

Він побіг під галереєю до залізних воріт, щоб покликати своїх солдатів, але знайшов і ці ворота замкненими: два залізні важкі прогоничі були на своєму місці й замкнені висячими замками, — це зробили старі садівники, розбуджені дзвінком, що в нього подзвонила черниця.

«Я відрізаний», подумав Юлій.

Він сказав це своїм людям; даремно спитувався він зламати замок од залізного прогонича своєю шпагою. Якби він досяг цього, то можна було б підняти той прогонич. Його шпага переломилася; в той самий момент його ранив у плече один із служників, що прийшов у сад, він повернувся й, притиснутий до залізних воріт, відчув, що на нього нападають декілька чоловік. Він боронився стилетом; на щастя було дуже темно, тому майже всі удари шпагою попадали в його панцер. Його тяжко ранено в коліно; він кинувся на того з людей, що надто виткнувся наперед, щоб завдати Юлієві цей удар шпагою, і вбив його, ударивши кинджалом у лице; йому пощастило захопити шпагу убитого. Тоді він відчув, що врятувався; він став з лівого боку воріт, з тієї сторони, що ближче до двору. На допомогу підбігли його люди, стрельнули разів п'ять чи шість і відігнали монастирських служників. Бачити щонебудь під

цією галереєю можна було лише завдяки блиску від пістольних пострілів.

— Не стріляйте в мій бік! — кричав Юлій своїм людям.

— От і попались ви, як миша в пастку, — сказав йому капрал, цілком спокійно розмовляючи з ним крізь браму, — троє наших людей убито. Ми візьмемося руйнувати стіну з боку, протилежного до того, де ви тепер; не наближайтесь, бо на нас стрілятимуть. Здається, вороги єсть і в саду?

— Та набрід отой, слуги Кампіреалі, — сказав Юлій.

Він ще не встиг закінчити цієї розмови з капралом, як з тієї частини галереї, що вела до саду, посипалися скеровані на їхній гомін постріли з пістолів. Юлій утік у помешкання для воротарки, що було ліворуч од входу; на велику радість він знайшов там лампадку, що ледве блимала перед образом мадонни, і взяв її з великою обережністю, щоб не погасити; він з серцем помітив, що тремтить. Далі оглянув він свою рану на коліні, що завдавала йому великого болю; з неї струмувала кров.

Кинувши оком навколо себе, він з великим здивуванням пізнав у жінці, що лежала непритомна на дерев'яному кріслі, Маріетту, Геленину камеристку та вірницю. Він швидко струснув її.

— О! Сеньйоре Юлію, — крикнула вона, плачучи, — невже ви хочете вбити Маріетту, вашого друга?

— Зовсім ні. Скажи Гелені, що я прошу вибачити, що порушив її спокій. Хай вона згадає Ave Maria в Монте-Каві. От букет, що я нарвав у її саду в Альбано, але він трохи забруднений кров'ю, обмий його перед тим, як подати їй.

В цей момент він почув постріли з рушниць на доріжці; монастирські bravi атакували його людей.

— Скажи мені, де ключ од малих воріт? — спитав він Маріету.

— Я не бачу його; але ось ключі від замків на залізних прогоничах, що закривають великі ворота. Ви могли б вийти туди.

Юлій узяв ключі і прудко вийшов з помешкання.

— Годі вам руйнувати стіну, — сказав він до своїх солдатів, — я маю нарешті ключа од воріт.

На хвилину запала повна тиша, поки він намагався відімкнути замка одним з маленьких ключів. Він помилився в ключі, взяв другий, відімкнув нарешті, але саме тоді, коли він підіймав прогонича, постріл із пістоля влучив йому в праву руку. Він зараз же відчув, що ця рука не може вже служити йому.

— Підійміть прогоничі, — сказав він своїм людям.

Не було потреби говорити їм про це.

За кожним виблиском пострілів із пістоля вони бачили загнуті кінці залізного прогонича, напіввитагнені з кілець, прибитих до воріт. Негайно три чи чотири міцні руки підняли прогонич; вийнявши кінець його з кільця, вони кинули його на землю. Це дало змогу відчинити одну половину великих воріт; капрал увійшов і тихенько промовив Юлієві:

— Нам нічого більше робити; нас тільки троє чи четверо не поранених, п'ятеро померли.

— Я стратив багато крові, — відповів Юлій, — я почую, що можу зомліти, скажіть їм винести мене.

Коли Юлій говорив з одважним капралом, солдати з вартівні вистрелили ще три чи чотири рази з рушниць, і капрал упав мертвий. На щастя Югоне чув наказ Юлія; він покликав на ймення двох солдатів, вони й понесли капітана. Той, однак, не стратив притомності і звелів їм

нести себе в глибину саду до малих воріт. На те слово солдати вилаялися, проте послухали наказу.

— Сто цехінів тому, хто відчинить ці ворота, — крикнув Юлій.

Але ворота не піддавалися зусиллям трьох розлютованих людей. Один із старих садівників, примостившись на вікні другого поверху, почав палити на них із пістоля й освітив їм дорогу.

Після марних намагань відчинити ворота Юлій зовсім знепритомнів; Югоне звелів воякам якнайшвидше нести капітана. А сам він увійшов до помешкання сестри-воротарки, вигнав звідтіля маленьку Маріетту, грізно наказавши їй рятуватися й ніколи не говорити про те, що знає. Він витяг соломку з ліжка, розламав декілька стільців і підпалив кімнату. Побачивши, що вогонь добре розгорівся, він сам кинувся втікати, прожогом перебігши двір під кущами монастирських bravi.

Не більш, як за сто п'ятдесят кроків від монастиря він наздогнав капітана зовсім непритомного, — вояки несли його бігом. За декілька хвилин усі були за містом; Югоне звелів спинитися; з ним було тільки четверо солдатів, він послав двох до міста, наказавши їм стріляти з рушниці кожних п'ять хвилин.

— Постарайтеся знайти своїх поранених товаришів, — сказав він їм, — і вийдіть з міста до світанку; ми підемо стежкою Croce Rossa. Коли зможете що там підпалити, зробіть це доконче.

Коли Юлій прийшов до пам'яті, вони були за три милі від міста, і сонце вже високо підбилося. Югоне подав йому такі відомості:

— Ваш загін складають п'ять чоловіка, з них троє поранені. Двоє селян, що залишилися живі, одержали платню

по два цехіни кожний і втекли, я послав двох непораних людей до сусіднього міста по лікаря.

Незабаром верхи на чудовому ослі прибув старий тремтячий лікар, він би був не поїхав, коли б не загрозили йому, що спалять його будинок. Довелося напоїти його горілкою, щоб він був спроможний щось робити, — такий великий напав його страх. Нарешті він узявся до роботи; оглянувши рани, він сказав Юлієві, що вони загояться без ніяких наслідків.

— Рана на коліні незагрозлива, — додав він, — але ви кульгатимете все життя, як не полежите в цілковитому спокої тижднів зо два чи зо три.

Потім лікар поперецьязував рани солдатам; Югоне подав Юлієві знак очима; лікареві дали два цехіни, він не знав як і дякувати; далі, начебто на те, щоб іще якимось його нагородити, дали йому стільки горілки, аж він кінець-кінцем глибоко заснув. Цього тільки й треба було. Його перенесли на сусіднє поле, загорнули в папір чотири цехіни і поклали ті гроші йому в кишеню: то була плата за його осла, на якого поміщено Юлія та одного з вояків, раненого в ногу. Щоб перебути тяжку спеку, рушили до давніх руїн на березі озера; цілу ніч ішли, уникаючи селищ, дуже нечисленних на цій дорозі, і нарешті за день по тому, на світанку, Юлій прокинувся серед Фаджольського лісу, куди принесли його вояки, у вугляровій хатині, звичайнім своїм у тих місцях притулкові.

VI

Другого дня по сутичці черниці благовіщенського монастиря вжахнулись, найшовши дев'ять трупів у саду й на доріжці від зовнішніх воріт до воріт з залізними попереч-

ками; вісім їхніх в'гаві були поранені. Ніколи ще не було такого переполоху в монастирі, як тієї ночі. Бувало, правда, інколи чути, як стріляють із рушниць на плацу, але ні разу не гриміла така стрілянина в саду, серед будівель, у черниць під вікнами. Все те тривало години таки з півтори і протягом усього цього часу страшенна тривога та безладдя панували в монастирі. Коли б у Юлія було хоч якесь порозуміння з кимось із черниць або з пансіонерок, то він би досяг своєї мети: досить було б, щоб йому відчинили котрі з тих дверей, що вели до саду, алеж захоплений обуренням і гнівом проти того, що він звав кривоприсягою молоді Гелени, Юлій хотів досягти свого живосилом. Йому здавалося, що він не дійшов би мети, коли б звівся в своїх планах на когось такого, хто міг би переказати їх Гелені. А тим часом одного слова Марієтті досить було б для успіху: вона б відчинила якісь двері до садка, — і єдиної людини, що з'явилася б у монастирських опочивальнях під страшний супровід пострілів із рушниць, які чути було б знадвору, послухалися б безсуперечно. З першого ж пострілу Гелена, тремтячи за життя свого коханого, тільки й мріяла про те, щоб утекти з ним.

Як змалювати її розпач, коли маленька Марієтта сказала їй про страшну рану, що Юлій дістав у коліно, звідки, бачила вона, струмом струмувала кров? Гелена ненавиділа тепер свою лякливість і легковажність.

— Я була така слабодуха, що призналася матері, і от пролилася Юлієва кров. Він міг стратити своє життя у страшному штурмі, де виявив таку мужність.

Закликані до вітальні монастирські в'гаві сказали черницям, які жадібно слухали їх оповідання, що за ціле життя своє вони не були свідками таких одважних людей, як той одважний молодик, за гінця вдягнений, що орудував

нападом бригантів. Коли всі дослухалися тих речей з найпильнішою цікавістю, то можна уявити собі, як жагуче випитувала Гелена у цих браві подробиці щодо молодого проводиря бригантів. В наслідок довгих оповідань браві та старих садівників, свідків дуже безсторонніх, їй почало здаватися, що вона вже зовсім не любить своєї матері. Між двома особами, котрі так ніжно любили одна одну напередодні сутички, відбулася дуже гостра розмова. Сеньйору Кампіреалі тяжко вразили криваві плями, що вона побачила на відомому нам букеті, — з ним Гелена не розлучалася ні на єдину мить.

— Покинь ці квіти, забруднені кров'ю.

— Моя вина, що пролилася ця благородна кров, а пролилася вона тому, що я слабодуха, призналася тобі.

— Ти ще й досі любиш убивця твого брата?

— Я люблю свого мужа, що на нього в лиху мою годину напав мій брат.

По цих словах сеньйора Кампіреалі та її дочка жодним словом не перемовились за всі ті три дні, що сеньйора залишалася ще в монастирі.

Другого дня по її від'їзді Гелені пощастило вимкнути з монастиря, скориставшись з того гармидеру, що зчинився коло обох монастирських брам, як приведено до саду юрбу мулярів, — вони мали будувати нові óкріпи. Маленька Марієтта й вона передягнені були на робітниць. Але громадяни суєоро стерегли міські ворота. Отож зовсім не легко було Гелені вийти з міста. Нарешті той самий дрібний крамар, що приносив їй листи від Бранчіфорте, згодився провести її, як нібито доньку свою, до самого Альбано. Гелена знайшла там притулок у своєї мамки, що на подаровані нею кошти держала невеличку крамницю. Тільки но прибувши, вона написала до Бранчіфорте, а мамка знайшла, хоч

і як воно було тяжко, людину, що одчайдушно згодилася пройти у Фаджольський ліс, не знаючи гасла солдатів князя Колонни.

Посланець Гелени повернувся аж на кінець третього дня, докраю переляканий; перш за все ніяк не можна було знайти Бранчіфорте, а безперестанне розпитування про молодого капітана викликало нарешті підозру, і він мусів тікати.

— Річ безперечна, бідолашний Юлій помер, — подумала Гелена, — це я вбила його. Ось що вийшло з моєї нещасної слабодухості й легковажності; йому треба було покохати сильну жінку, дочку якогось із князівських капітанів.

Мамка думала, що Гелена вмирає. Вона пішла до капуцинського монастиря, що стояв близько тієї прокладеної в скелях дороги, де колись Фабіо та його батько стріли серед ночі двох закоханих. Мамка довго говорила зо своїм сповідачем і як таємницю сповіді відкрила йому, що Гелена Кампіреалі хоче з'єднатися з Юлієм Бранчіфорте, своїм чоловіком, і що вона не від того, щоб подарувати монастирській церкві срібну лампадку на сто іспанських піастрів ціною.

— Сто піастрів, — відказав розсерджений чернець. — А що станеться з нашим монастирем, коли на ньому окошиться ненависть сеньйори Кампіреалі? Тож не сто піастрів, а цілу тисячу, не рахуючи свічок, дали нам за те, щоб піти й підняти тіло його сина на полі бою Сіамрі.

На честь монастиря треба сказати, що двоє немолодих ченців, дізнавшись докладно про сумний стан Гелени, пішли до Альбано, щоб побачити її, маючи намір передусім умовити її хоч-не-хоч оселитися в своєму родинному палаці: вони знали, що за це їм буде щедра нагорода від сеньйори Кампіреалі. Весь Альбано тільки й говорив про Геленину втечу; снувалися чутки про всяку заплату, яку обіцяла мати

її тим, хто міг би дати відомості про її дочку. Але обидва ченці, глибоко зворушені безнадією бідної Гелени, повірили, що Юлій Бранчіфорте помер, і вирішили не зраджувати її, подавши відомості матері про місце, де вона заховалася; вони згодилися провести її до Петрельської фортеці. Гелена та Маріетта, все ще передягнені на робітниць, пішки рушили вночі до відомої криниці у Фаджольському лісі, за милю від Альбано. Ченці привели туди віслуків і, коли настав день, поїхали з ними до Петреллі. Солдати, яких вони стрічали в лісі, знаючи, що ченці під охороною князя, вітали їх з пошаною, але не так було з тими маленькими людьми, що їм товаришили: солдати спочатку суворо оглядали їх, потім підходили ближче, а нарешті заходилися сміхом і похваляли ченців за красу їхніх погоничів.

— Мовчіть ви, нечестиві, і знайте, що це робиться з наказу князя Колонни, — відповідали ченці, йдучи далі.

Та не щастило бідній Гелені: князя не було в Петреллі, а коли він за три дні повернувся і згодився, нарешті, дати їй аудієнцію, то поставився до неї дуже суворо.

— Чого ви прийшли сюди, добродійко? Що означає цей нерозважний учинок? Через ваш жіночий язичок загинуло семеро найхоробріших людей, які тільки були в Італії, і ніхто розумний не простить вам цього ніколи. Безперечно знову ж таки через язичок Юлія Бранчіфорте проголошено за святокрадця й засуджено на мордування протягом двох годин розпеченими на вогні обценьками, наче єврея, його, одного з найкращих християн, що я знаю. Чи можна ж було, без ганебного вашого базікання, вигадати таку жорстоку брехню, нібито Юлій Бранчіфорте був у Кастро в день нападу на монастир? Всі мої люди скажуть вам, що цього саме дня бачили його тут, у Петреллі, що надвечір я послав його до Валетрі.

— Але він живий, — скрикнула вдесьте молода Гелена, залившись сльозами.

— Він мертвий для вас, — відказав князь, — ви ніколи не побачите його. Я раджу вам вернутися до свого монастиря в Кастро, постарайтеся не давати більше волі язикові; я наказую вам залишити Петреллю зараз же. Головне — не кажіть нікому, що ви бачили мене, а то я зумію покарати вас.

Бідна Гелена дуже була збентежена такою зустріччю з боку цього славнозвісного князя Колонна, до якого Юлій ставився з такою повагою й якого вона сама любила тому, що її коханий любив його.

Хоч що там казав князь Колонна, вчинок Гелени не був нерозсудливий. Коли б вона прибула до Петреллі за три дні раніше, вона б застала там Юлія Бранчіфорте; через рану в коліні він не спроможний був ходити, і князь велів перевезти його до великого міста Авеццано в Неапольському королівстві.

З першою звісткою про страшний присуд, що проголошував Бранчіфорте святотатцем і гвалтівником монастиря, — присуду цього добився підкупом сеньйор Кампіреалі, — князь побачив, що коли б довелось обороняти Бранчіфорте, він не міг би покласти надію більш, як на три чверті своїх людей. Був учинений гріх проти мадонни, на охорону якої кожний брига́нт заявляв особливі права. І коли б у Римі знайшовся капітан поліційної варти, досить сміливий, щоб піти заарештувати Юлія Бранчіфорте серед Фаджольського лісу, то він міг би досягти свого.

Їхавши до Авеццано, Юлій прибрав собі ім'я Фонтана, а люди, що перевозили його, не розголосили таємниці. Повернувшись до Петреллі, вони з жалем сповістили, ніби Юлій дорогою помер, і з тої хвилини кожен князів солдат

знав, що дістане кинджал у серце, коли назве це фатальне ім'я.

Повернувшись до Альбано, Гелена даремно писала лист за листом і витрачала всі, які мала, цехіни, щоб ті листи потрапили йому в руки. Два підстаркуваті ченці, що стали їй за друзів, бо її незвичайна краса, як каже автор флорентійської хроніки, мала великий вплив навіть на зачерствілі в егоїзмі й лицемірстві серця, — так два ченці, кажемо ми, повідомили бідну молоду дівчину, що вона даремно намагається заслати Юлієві Бранчіфорте хоч єдине слово. Колонна проголосив, що він помер, і звичайно Юлій з'явиться на світ тільки тоді, коли князь захоче. Мамка Гелени, плачучи, сказала їй, що її мати нарешті викрила, де вона живе, і дала найсуворіший наказ привезти її силоміць до палацу Кампіреалі в Альбано. Гелена зрозуміла, що на цей раз її ув'язнення в палаці може бути безмежно суворе, і що їй цілковито заборонять будьякі зносини з зовнішнім світом, в той час, як у монастирі в Кастро вона могла б так само легко, як і всі черниці, одержувати й посилати листи. Крім того, — і це остаточно вплинуло на її рішення, — саме в монастирському саду Юлій пролив за неї кров; вона хотіла знову бачити те дерев'яне крісло воротарки, де він сів на мить, щоб розглянути свою рану на коліні; саме там він дав Марієті букет з плямами крові, з яким вона більше не розлучається. Отож вона засмучена повернулася до монастиря в Кастро, і на цьому можливо було б закінчити її історію: це було б добре для неї, а може й для читача. А насправді ми будемо при повільному запропащенні благородної й великодушної істоти. Хитромудра та брехлива цивілізація, що намагається віднині усе взяти під свою кормигу, заступить незабаром щирі рухи палких і природних

пристрастей. Римський хроніст подає на цім місці повні наївності міркування: коли жінка завдала собі праці породити гарну дівчину, то вже певна, що має здібності, а навіть зобов'язана керувати всім її життям; справді бо, як дочці було шість років, мати говорила їй дуже до речі: поправ свій комірець; отже як цій дочці вже вісімнадцять років, а їй п'ятдесят, коли в тієї дівчини стільки ж розуму, або ще й більше, ніж у матері, то й тоді остання, захоплена манією влади, вважає за своє право керувати її життям і навіть брехати задля цього. Ми побачимо, що власне Вікторія, Геленина мати, вдаючись до спритних і дуже вміло скомбінованих заходів, призвела до смерті щиро улюблену свою доньку, після того, як протягом дванадцяти років робила її нещасною, — сумний результат манії влади.

Перед смертю сеньйор Кампіреалі мав радість бачити опублікований у Римі вирок, за яким належало мордувати Бранчіфорте дві години розпаленим залізом на головних перехрестях у Римі, а потім спалити на повільному вогні й попіл кинути в Тібр. Фрески монастиря Santa Maria Novella у Флоренції показують ще й тепер, як виконували такі жорстокі присуди над святокрадцями. Звичайно потрібний був великий загін варти, щоб перешкодити обуреному народові в його бажанні заступати катів у їхніх обов'язках. Кожний вважав себе за найближчого друга мадонни. Сеньйор Кампіреалі звелів перечитати йому присуд за хвилину перед самою смертю, а адвокатові, що провадив цю справу, подарував прекрасний маєток між Альбою та морем. Адвокат таки заслужив на те. Бранчіфорте засудили на таку жахливу кару, хоча жодний свідок не казав, що пізнав його під одежею того молодика, на гінця передягненого, що так владно керував напасниками.

Розкішний такий подарунок схвилював усіх римських інтриганів. При дворі тоді був один *fratone* (чернець), чоловік розумний і здатний на все, — міг навіть присилувати папу дати йому кардинальську шапку, він провадив справи князя Колонни, а для цього страшного клієнта потребувалася не абияка оглядливість. Коли сеньйора Кампіреалі довідалася, що її донька повернулася до Кастро, вона поклікала цього ченця.

— Ваша велебність, ви дістанете щедру нагороду, коли допоможете мені в одній справі, дуже простій, як зараз самі побачите. За декілька днів вирок, що засуджує Юлія Бранчіфорте на страшну кару, буде опублікований і переданий до виконання також і в королівстві Неапольському. Прошу вашу велебність прочитати цього листа від віцекороля, далекого мого родича, що з ласки своєї повідомив мене про цю новину. В якій країні Бранчіфорте може шукати притулку? Я передам п'ятдесят тисяч піастрів князеві з проханням дати всі ці гроші або частину Юлієві Бранчіфорте, щоб він — така умова — пішов на службу іспанського короля, мого державця, проти фландрських повстанців. Віцекороль дасть Бранчіфорте капітанську грамоту, а щоб присуд за святокрадство, який, певне, оголошений буде до виконання і в Іспанії, не зламав його долі, він дістане ім'я барона Ліццари, — так зветься невеличкий маєток мій в Абруццях, що я, за допомогою вдаваного продажу, знайду спосіб передати йому у власність. Я думаю, що ваша велебність ніколи не бачила, щоб мати ставилася так до вбивця свого сина. Брязнувши п'ятьмастами піастрів, ми давно б уже позбулися цієї ненависної істоти, але ми не хотіли сваритися з князем Колонною. Отож, призов'яте підкреслити йому, що його повага до його прав коштує мені шістдесят чи вісімдесят тисяч піастрів.

Я хочу ніколи вже не чути розмов про цього Бранчіфорте, — а князеві передайте глибоку мою пошану.

Чернець сказав, що по тому три дні він прогуляється собі в напрямку до Остії; сеньйора Кампіреалі дала йому перстень на тисячу пістрів.

Через декілька днів чернець ізнову прибув до Рима й сказав сеньйорі Кампіреалі, що не мав змоги ознайомити князя з її пропозицією, але що раніш як за місяць молодий Бранчіфорте поїде морем до Барселони, куди вона могла б переслати через якогось з тамтешніх банкірів п'ятдесят тисяч пістрів.

Багато було князеві клопоту з Юлієм; хоч яка тепер склалася на його голову небезпека в Італії, молодий закоханий не міг наважитися покинути цю країну. Даремно князь казав йому, що сеньйора Кампіреалі, мовляв, не безсмертна, даремно обіцяв, що сьак чи так, а по трьох роках Юлій може повернутися в свою країну, — юнак умивався сльозами, але нізащо не згоджувався виїхати. Князь змушений був вимагати цього від'їзду, як персональної послуги; Юлій ніяк не міг відмовити другові свого батька; але наперед він хотів знати волю Гелени. Князь згодився передати від нього довгого листа, навіть дозволив Юлієві раз на місяць писати до неї з Фландрії. Нарешті закоханий з повним розпачу серцем виїхав до Барселони. Всі його листи до Гелени князь палив, не бажаючи, щоб Юлій колинебудь повернувся до Італії. Годиться ще додати, що князь, зовсім не бувши на вдачу чваньковитий, а про саму лише справу дбаючи, мав за свій обов'язок сказати, що честь велить йому забезпечити маленькою сумою — п'ятдесятма тисячами пістрів — єдиного сина найвірнішого слуги дому Колонни.

До нещасної Гелени ставилися в монастирі у Кастро, як

до принцеси. По батьковій смерті вона перейняла величезні маєтності, що припали їй у спадщину. З приводу смерті свого батька вона роздала по п'ять ліктів чорного сукна всім тим мешканцям Кастро та його околиць, які виявили бажання носити жалобу по сеньйорові Кампіреалі. Були ще перші дні її глибокої жалоби, коли зовсім невідома їй рука передала дівчині листа від Юлія. Тяжко було б змалювати захват, з яким вона розпечатувала цього листа, та не легше їй віддати глибокий сум, що по читанню виник. Однак же це справді був лист від Юлія, — вона дослідила його з найпильнішою увагою. В листі мова мовилася про любов, та про яку любов, правий боже! А склала його великорозумна сеньйора Кампіреалі. Вона намислила почати фальшиве листування сьома чи вісьма листами про жагучу любов, а ту любов скомпонувати так, щоб здалося, ніби вона потроху пригасає.

Проминімо швиденько десять років життя нещасної. Гелена вважала, що вона зовсім забута, а проте згідно відхиляла залицяння молодих, найвидатніших у Римі сеньйорів. Однак на хвилину вона завагалася, коли їй названо молодого Октавія Колонну, старшого сина славетного Фабріція, що колись так зле прийняв її в Петреллі. Їй здавалося перш за все, що треба вийти заміж, щоб мати охоронця для своїх маєтків у римській державі та в королівстві Неапольському, а подруге, не так було б огидно, як котренебудь інше, прийняти ім'я людини, що колись любив Юлій. Коли б вона згодилася на цей шлюб, то дуже швидко могла б дізнатися правди й про Юлія Бранчіфорте. Старий князь Фабріцій часто і з захопленням говорив про подвиги надлюдської хоробрості, які чинив полковник Ліццара (Юлій Бранчіфорте), намагавшись цілком подібно до героїв у старих романах, високими вчинками відвернути

себе від нещасної любові, яка робила його нечулим до всяких утіх.

Він думав, що Гелена давно вже одружена, — сеньйора Кампірсалі і його так само обплутала брехнею.

Гелена напівпримирилася з своєю бистрою на вигадки матір'ю. Дуже бажаючи бачити свою доньку одружену, вона попросила свого приятеля, старого кардинала Санті-Кватро, протектора благовіщенського монастиря, що їхав на той час до Кастро, поширити серед найстарших черниць монастиря потайну чутку, що він спізнився у своїй подорожі через певний акт милості. Добрий папа Григорій XIII, пройнятий жалем до душі бригаанта, на ім'я Юлія Бранчіфорте, що спитувався колись учинити насильство над їх монастирем, захотів, зважаючи на його смерть, скасувати вирок йому за святокрадство, цілком певний того, що під тягарем такого обвинувачення він ніколи не зміг би вийти з чистилища, якщо, однак, Бранчіфорте, — його несподівано захопили в Мексіці і вбили збунтовані дикуни, — мав щастя потрапити тільки не в чистилище. Ця звістка схвилювала весь монастир у Кастро; вона дійшла й до Гелени, що тоді віддавалася всім поривам безумного честолюбства, які лише може навіяти на тяжко знудьговану особу посідання величезного майна.

З тої хвилини вона не виходила вже із своєї кімнати. Хай знає читальник, — для того, щоб дістати можливість перенести свою квартиру в те маленьке приміщення воротарки, де Юлій на деякий час найшов був притулок тієї ночі, коли сталася сутичка, вона добилася, що перебудовано пів монастиря. З великими труднощами, ще й наразившись на скандал, що тяжко було загладити, їй пощастило знайти і взяти до себе на службу трьох bravi, котрі служили Бранчіфорте й залишилися живі з тих п'яти, що

врятувалися колись у бою в Кастро. Між ними був і Югоне, тепер уже старий, з раною на рані. Багато пересудів зайшло, як прибули ці люди до монастиря, але кінець-кінцем страх, що його навіювала цілому монастиреві гордовита вдача Гелени, переміг, і щодня можна було бачити, як, одягнені у свої лівреї, вони підходили до надвірних ґрат по накази, а не раз і довго відповідали на її питання про ті самі речі.

По шести місяцях самоти й цілковитого відлюднення, що настало по звістці про Юлієву смерть, перше почуття, що прокинулося в цій душі, невидгою вже надламаний нещастям і довгою нудьгою, було почуття честолюбства.

Недавно перед тим померла абатиса. За звичаєм кардинал Санті-Кватро, що мав на собі, не зважаючи на свої дев'яносто два роки, обов'язки протектора благовіщенського монастиря, склав список трьох черниць, з яких папа повинен був обрати абатису. Потрібні були дуже поважні причини, щоб його святість читав два останні ймення; звичайно він просто закреслював ці останні і тим способом виявляв свою волю.

Одного дня Гелена сиділа біля вікна колишнього помешкання воротарки, що стояло тепер кінець крила нових будівель, поставлених з її бажання. Це вікно було не більш, як на височині двох футів над доріжкою, що колись полита була Юлієвою кров'ю, тепер це була частина саду. Геленині очі глибоко були втуплені в землю. Три сестри, про яких за декілька годин перед тим стало відомо, що їх занесено до кардиналового списку, як кандидаток на заступницю покійної абатиси, пройшли перед Гелениним вікном. Вона не бачила їх, отже й не могла з ними привітатись. Одна з трьох черниць була вражена цим і сказала досить голосно до двох інших:

— Дуже, дуже личить пансіонерці виставляти свою кімнату на показ усім!

Збуджена цими словами, Гелена підвела очі й стрінулася з трьома злими поглядами.

«Ну, добре ж, — подумала вона, зачиняючи вікно й не привітавши черниць, — досить уже часу я була ягням у цьому монастирі, — треба бути вовком хоч би для того, щоб дати нову розвагу цікавим городянам».

За годину по цьому один із її челядинців був виряджений як гінець із таким листом до матері, що вже років десять жила в Римі й зуміла там набути великої ваги:

«Вельмишановна матінко!

Щороку на день моїх іменин ти даєш мені триста франків; я витрачаю ці гроші на божевільні витівки, щоправда, улесні для гонору, але все ж таки божевільні. Хоч ти давно вже об тім мені ні слова, але я знаю, що могла б двома способами довести мою вдячність за всі добрі наміри, які ти маєш до мене. Я ніколи не вийду заміж, але з задоволенням стану за абатису цього монастиря; ця думка виникла в мене тому, що три особи, яких наш кардинал Санті-Кватро заніс до списку, щоб подати святому отцеві, мої вороги, і хоч яка б з них була обрана, я мушу бути готова зазнати всяких утисків. Презентуй мій іменинний букет тим особам, кому треба віддати його; почнімо з того, щоб відкласти на шість місяців призначення, — це дасть безумне щастя монастирській пріорші, близькій моїй подрузі, яка тепер має в руках стерно влади. Це вже одно становитиме для мене джерело щастя, а це слово так не часто можна буває прикласти до твоєї доньки. Сама визнаю свою думку за божевільну; але коли маєш хоч які надії на успіх, то за три дні я візьму постриг;

вісім років безвиїзного перебування в монастирі дають мені право на звільнення від шестимісячного іспиту. Дозвіл на це не відмовлять дати, а коштуватиме воно сорок екю.

З пошаною до тебе, моя поважана матінко» і т. ін.

Сеньйора Кампіреалі не тямилася з радощів, одержавши цей лист. В той час, коли вона дістала його, вона вже гірко каялася, що сповістила свою дочку, ніби Бранчіфорте помер: вона не знала, як закінчиться глибока меланхолія, що опала дівчину; передбачаючи якийсь необдуманий вчинок, сеньйора навіть боялася, щоб її донька не захотіла відвідати Мексику, те місце, де, казали, вбито Бранчіфорте, — тоді ж бо вона могла в Мадриді дізнатися про справжнє ім'я полковника Ліццара. З другого боку справа, про яку донька просила через гінця, була дуже тяжка і, можна навіть сказати, безглузда. Дівчина, що не була навіть черницею, та ще й заплямована безумною пристрасстю бриганта, яку й вона, може, поділяла, — на чолі монастиря, де всі римські князі мали своїх родичок! Але, думала сеньйора Кампіреалі, кажуть же, що догнав не догнав, а побігти можна. У своїй відповіді Вікторія Карафа подала деякі надії своїй доньці, що взагалі мала тільки безумні бажання, та зате вони й дуже легко набридали їй. Увечері, діставши відомості про все те, що так чи сяк могло стосуватися монастиря в Кастро, вона довідалася, що її друг кардинал Санті-Кватро вже декілька місяців у дуже лихому настрої: він хотів одружити свою небогу з доном Октавіо Колонною, старшим сином князя Фабріція, про якого так часто говорилося в цьому оповіданні. А князь пропонував йому свого другого сина дона Лоренцо, бо, щоб залагодити свою фортуна, яка незвичайно похитнулася через війну короля неапольського та папи, які нарешті дійшли угоди проти фаджольських бригантів, йому треба

було, щоб дружина його старшого сина принесла в дім Колонни посагу шістсот тисяч піастрів (3.200.000 франків). Кардинал Санті-Кватро, навіть позбавивши найчуднішим способом усіх своїх родичів належної їм спадщини, міг запропонувати лише триста вісімдесят чи там чотириста тисяч екію.

Вікторія Карафа протягом цілого вечора й частини ночі перевіряла ці факти, розпитуючи усіх друзів старого Санті-Кватро. Другого дня о сьомій годині вона звеліла доповісти про себе старому кардиналові.

— Ваше високопреосвященство, — сказала вона йому, — ми обоє старі; немає потреби намагатися обдурювати самих себе, прекрасними називаючи речі зовсім не прекрасні; я прийшла запропонувати вам божевільну річ: все, що я можу сказати на її оборону, є те, що вона не мерзотна; але признаюсь, що вважаю її за безмірно смішну. Коли точилися розмови про одружіння дона Октавіо Колонни з моєю донькою Геленою, то я відчула симпатію до цього молодика, і от на день його шлюбу я передам вам двісті тисяч піастрів у землях чи грішми, які прошу вас вручити йому. Але для того, щоб така бідна вдова, як я, могла зробити таку величезну пожертву, треба, щоб мою дочку Гелену, якій тепер двадцять сім років і яка з дев'ятнадцяти років безвиїзно перебуває в монастирі, призначено на абатису в Кастро; для цього треба відкласти обрання на шість місяців; це не суперечить канонічним правилам.

— Що ви кажете, сеньйоро? — крикнув старий кардинал, не тямлячи себе, — сам його святість не може зробити того, про що ви просите сьогодні мене, немічного старого бідолаху.

— Так я ж і казала вашому високопреосвященству, що це річ безглузда, дурні визнають її за божевільну, але

люди, добре обізнані в тому, що робиться при дворі, подумують, що наш преясний державець, добрий папа Григорій XIII захотів винагородити віддану й довгу службу вашого високопреосвященства, прискоривши одружіння, що його, як увесь Рим знає, ви бажаєте. А втім це річ дуже можлива, все канонічне, я відповідаю за це; завтра моя донька прийме постриг.

— Алеж симонія, сеньйоро! — крикнув старий страшним голосом.

Сеньйора зібралася йти.

— Що це за папір ви тут залишаєте?

— Це список тих земель, що я маю подарувати, — вони коштують двісті тисяч піастрів, коли ви хочете рахувати на гроші, заміну власності на ці землі можна на довгий час тримати в секреті, приміром, дім Колонни учинить процес, який я програю...

— Алеж симонія, сеньйоро! Страшна симонія!

— Слід почати з того, щоб відкласти обрання на шість місяців; завтра я прийду одержати розпорядження вашого високопреосвященства.

Я почуваю, що читачам, які народилися на півночі від Альпів, треба пояснити майже офіційний тон деяких частин цієї розмови; нагадаю, що в цілком католицьких країнах розмови на слизькі теми здебільшого закінчуються на тому, що доходять до сповідальні, і тоді стає цілком однаково, чи користатися з шанобливого слова, чи вживати термін іронічний.

Другого дня Вікторія Карафа довідалася, що в спискові трьох сестер, поданому на призначення абатиси в Кастро, викрито велику помилку, а тому обрання відкладено на шість місяців: друга в списку сестра мала ренегата в своїй родині: її дід у других перейшов до протестанства в Ундіно.

Сеньйора Кампіреалі гадала, що їй слід дещо зробити і у князя Фабріція Колонни, чий фамілії вона запропонувала таке поважне збільшення майна. По двохденних клопотах вона встигла добитися побачення в сусідньому з Римом селі, але вийшла дуже налякана аудієнцією; вона знайшла князя, звичайно такого спокійного, остільки зацікавленим воєнною славою полковника Ліццари (Юлія Бранчіфорте), що зовсім ні до чого було просити його зберігати таємницю в цій справі. Полковник був для нього як син, ба навіть більше, як улюблений вихованець. Князь весь час читав і перечитував певні листи з Фландрії. Що станеться з улюбленими її планами, на які сеньйора Кампіреалі принесла такі жертви за десять років, якщо її донька дізнається про існування й славу полковника Ліццари?

Я гадаю, слід проминути багато обставин, що хоч і справді малюють звичаї тієї епохи, але, здається мені, про них сумно оповідати. Автор римського рукопису завдав собі безмежної праці, щоб досягти точних дат у тих подробицях, які я проминаю.

За два роки після побачення сеньйори Кампіреалі з князем Колонною, Гелена була абатисою в Кастро, але старий кардинал Санті-Кватро помер з туги, запавши у великий гріх симонії. В той саме час за єпископа в Кастро був найвродливіший з папського двору мужчина, монсеньйор Франческо Чіттадіні, дворянин з міста Мілана. Цей молодий чоловік, що відзначався скромною грацією і високогідним тоном, мав чимало справ з абатисою благовіщенського монастиря, особливо з приводу нового собора, яким вона взялася прикрасити монастир. Отож молодий єпископ Чіттадіні — йому було двадцять дев'ять років — шалено закохався в прекрасну абатису.

В процесі, порушеному за рік пізніше, ціла юрба черниць, що їх слухали, як свідків, доповідали, що єпископ робив свої візити до монастиря якнайчастішими й багато разів говорив їх абатисі: «В іншому місці я владую і, признаюсь на сором собі, знахожу в цьому деяку втіху, а коло вас я стаю слухняний, як раб, але з утіхою, що значно перевищує утіху від владування в іншому місці. Я перебуваю під впливом вашої істоти; коли б я й спитувався, то не міг би мати іншого закону, ніж її воля, і вважав би за краще бачити себе довіку останнім з її рабів, ніж бути королем далеко від її очей».

Свідки доповідали, що серед цих елегантських речей абатиса не раз веліла йому мовчати, уживаючи різких висловів, що показували зневагу до нього.

— Правду казавши, — підхоплював інший свідок, — вона ставилася до нього, як до слуги; в таких випадках бідний єпископ спускав очі, починав плакати, але не відходив. Він щодня вигадував нові приводи знову з'явитися в монастирі, і це дуже скандалізувало сповідачів черниць та абатисиних ворогів. Але абатису палко обороняла пріорша, її інтимна приятелька, що за безпосередніми її веліннями орудувала монастирським життям.

— Ви знаєте, сестри мої благородні, — говорила вона, — що після тієї прикрої пристрасті до вояка-здобичника, якої наша абатиса зазнала з юних літ, вона залишилася дуже чудною в своїх думках; але, як вам усім відомо, в її характері є та варта уваги риса, що вона ніколи не мириться з тими людьми, до кого виявила презирство. А мабуть за ціле своє життя вона ніколи не промовляла таких образливих слів, як ті, що чув од неї не раз, у нашій присутності, бідолашний монсеньйор Чіттадіні. Щодня ми бачимо таке з ним поводження, що червоніємо за його високу гідність.

— Так, — відповідали скандалізовані черниці, — але він щодня знову гут; виходить, у суті з ним поводяться не так і зле; в кожному разі, ця неприхована інтрига ущерблює пошану до святого ордену благовіщення.

Найжорстокіший господар не складає на свого найнезугарнішого лакея і чверті тих образ, якими щодня високодумна абатиса обситала цього молодого єпископа з такими чарівливими манірами, але він був закоханий і привіз із своєї країни основний принцип, що раз почато таку справу, то заспокоїтися можна тільки дійшовши свого, а на засоби не зважати.

— Кінець-кінцем, — говорив єпископ вірникові своєму Цезареві дель Бене, — ганьба коханцеві, що зрікається наступу раніше, ніж його силою примусять цього зробити.

Тепер моє сумне завдання дуже обмежене: дати якнайсухіший витяг із процесу, що призвів Гелену до смерті. Цей процес, що я прочитав його в одній бібліотеці, назва якої хай залишиться невідома, міститься не менш, як у вісьмох томах *in folio*. Запитання й висновки — латинською мовою, відповіді — італійською. З цього процесу видно, що в місяці листопаді 1572 року, об одинадцятій годині ввечері молодий єпископ підійшов один до церковних дверей, куди протягом цілого дня пускають вірних; абатиса сама відчинила йому ці двері й дозволила йому йти за собою. Вона прийняла його в кімнаті, де часто перебувала; кімната сполучалася потайними дверима з хорами, влаштованими над середньою частиною церкви. Ледве минула година, як дуже здивований єпископ був висланий назад, абатиса сама довела його до церковних дверей і сказала йому буквально такі слова:

— Повертайтеся до свого палацу й залишіть мене якнайшвидше. Прощайте, мон-

сеньйоре, ви гидкі мені, мені здається, ніби я віддалася лакеєві.

Тим часом за три місяці по цьому настали дні карнавалу. Мешканці Кастро славилися бенкетами, що уряджували вони на ті свята один одному; ціле місто гриміло маскарадним шумом. Жодна процесія не минала маленького віконечка, крізь яке бачити можна було монастирську стайню. Добре знали, що за три місяці перед карнавалом цю стайню перетворено на вітальню, і що вона не була порожня маскарадними днями. Серед божевільних веселощів народних проїхав у своїй кареті єпископ, абатиса подала йому знак, і наступної ночі о першій годині він опинився коло церковних дверей. Він увійшов, але менш, як за три чверті години по тому, його вислано з гнівом. Після першого побачення в місяці листопаді він і далі приходив до монастиря майже щотижня. На лиці його знаходили вираз тріумфу й дурості, очевидний для всіх, але надто образливий для гордої абатиси. У великодний понеділок, серед інших днів, вона поводитися з ним, як з останнім слугою, і зверталася до нього в таких словах, що найбільшій із монастирських робітників не стерпів би їх. Проте за кілька день по тому вона подала йому умовний знак. Опівночі вродливий єпископ опинився коло церковних дверей; вона поклікала його, щоб сказати, що вона вагітна. На цю звістку, — стоїть у процесі, — молодий красень поблід од жаху й зовсім з переляку здурів. Абатиса захворіла на лихоманку; вона веліла покликати лікаря й не сховала від нього свого стану. Лікар знав щедрю вдачу недужої і обіцяв урятувати її. Почав він з того, що нав'язав їй зносини з простою молодого та красивою жінкою, яка, не маючи офіційного стану акушерки, була досвідчена в таких справах. Чоловік її був пекар. Гелена заспокоїлася

по розмові з цією жінкою, яка, однак, повістила їй, що для того, щоб виконати той замір, який мав урятувати її, треба мати в монастирі дві такі жінки, на котрих можливо було звіритись.

— Жінка, як ви, чом же, але рівна мені! Ні, ідіть від мене.

Акушерка пішла. Але за кілька годин пізніше Гелена, зміркувавши, що не слід наражатися на небезпеку від базікання цієї жінки, покликала лікаря, той знову послав акушерку до монастиря, де її прийнято вельми ласкаво. Жінка ця поклялася, що навіть коли б її й не вернули, вона б ніколи не розголосила довіреної їй тайни, але вона знову заявила, що коли в монастирі не буде двох жінок, відданих інтересам абатиси і втаємниченим у все, то вона нізащо не встряне в цю справу. (Безперечно вона мала на увазі обвинувачення в душогубстві). По довгім роздумуванні, абатиса поклала довірити страшну таємницю пріорші монастирській Вікторії, що походила з благородної родини герцогів Ч... та Бернарді, доньці маркіза П... Вона примусила їх заприсягтися над їхніми молитовниками, що не скажуть жодного слова, навіть на сповіді, про те, що вона довірить їм. Вони похололи зо страху. На допиті вони признавалися, що, знаючи добре високодумну вдачу своєї абатиси, ждали під ту хвилину признання в якомусь убивстві. Абатиса сказала їм зовсім просто й холодно:

— Я погрішила проти своїх обов'язків, я вагітна.

Вікторія, пріорша, глибоко схвильована й стурбована дружнім почуттям, що стільки років зв'язувало її з Геленою, а зовсім не під впливом простої цікавості, скрикнула з сльозами на очах:

— Хто ж той необачний, що припустився такої провини?

— Я не сказала цього навіть своєму сповідачеві, міркуйте ж самі, чи можу я сказати вам.

Дві сестри негайно почали обмислювати способи, як заховати цю фатальну таємницю від решти черниць. Вони вирішили насамперед, що абатисине ліжко треба перенести з її теперішньої кімнати — з центрального в монастирі місця — до аптеки, недавно влаштованої у найдальшому монастирському закутку, на третьому поверху будинку, спорудженого Гелениними щедротами. Там же то абатиса й породила хлопчика. Три тижні пекарева дружина переховувалася в покоях пріорші. Коли ця жінка, виносивши дитину, швидко проходила монастирем, дитина закричала; не тямлячи себе зо страху, жінка сховалася в льох. За годину по тому черниці Бернарді, за допомогою лікаря, пощастило відчинити маленьку садову хвірточку; пекарева дружина швиденько вийшла з монастиря, а незабаром і з міста. Панічний страх гнав її й тоді, коли вона вийшла в чисте поле. Вона побігла до печери, що випадково знайшла в скелях. Абатиса написала листа до Цезаря дель Бене, повіреного їй першого слуги єпископа, і той побіг до печери, яку йому показано; він був верхи; він узяв дитину на руки й поїхав галопом до Монте Фіасконе. Дитину охристили в церкві святої Маргарити й назвали: Александром. Хазяйка місцевого готелю знайшла мамку, якій Цезар передав вісім екю; багато жінок, що зібралися навколо церкви під час церемонії хрищення, з великим криком вимагали від сеньйора Цезаря назвати ім'я батька цієї дитини.

— Це один звичайний сеньйор із Рима, — сказав він, — що дозволив собі звести з ума таку бідну селянку, як і ви.

І зник по тім слові.

VII

До цього часу все йшло на добре в цьому величезному монастирі, де жило понад триста цікавих жінок; ніхто нічого не бачив, ніхто нічого не чув. Але абатиса заплатила лікареві декілька пригорщей новеньких цехінів, нещодавно викарбуваних на римській монетарні. Лікар дав декілька цих монет пекаревій жінці. Жінка була гарна, а чоловік її ревливий; він нишпорив у її скрині, знайшов ці блискучі золоті монети і, думаючи, ніби це плата за її безчестя, присікався до неї, щоб сказала, звідкіля вона здобула їх. По деяких вивертках, жінка призналася в усьому, і родинну злагоду відновлено. Подружжя почало обмірковувати, як використати такі великі гроші. Пекарих хотіла сплатити деякі борги, але чоловік уважав за краще купити віслюка, — так і зробили. Цей віслюк наробив шуму на весь квартал, де всі знали, які бідні були пекар і пекариха. Всі міські говорухи, дружні й ворожі, одна по одній приходили, допитуючи її, звідкіля взявся в неї такий щедрий коханець, що дав їй змогу купити навіть віслюка. Розсерджена жінка почала оповідати суццю правду. Одного разу, коли Цезар дель Бене поїхав відвідати дитину, і, повернувшись, прийшов дати звіт абатисі про свій візит, вона, хоч недужа, підійшла до ґрат і почала докоряти йому тим, що помічники його в тій справі не досить скромні. Єпископ заслаб з переляку; він написав до своїх братів, що проживали в Мілані, оповідаючи їм про неправдиві обвинувачення, яким він підпав, і запрошував їх стати йому на допомогу. Дарма, що вельми підупалий на здоров'я, він намислив покинути Кастро; але перш, ніж виїхати, він написав абатисі:

«Ви знаєте вже, що все те, що сталося, відоме всім.

Отож, коли ви зацікавлені в тому, щоб урятувати не тільки мою репутацію, а може й моє життя, а також уникнути ганьби та осудовиська, то складайте провину на Жана-Баптиста Долері, що помер два дні тому, і коли таким способом ви не врятуєте своєї честі, то принаймні моя не підпаде під небезпеку».

Єпископ покликав дона Луїджі, монастирського сповідача в Кастро.

— Передайте це, — сказав він йому, — у власні руки абатисі.

Одержавши цього ганебного листа, вона гукнула при всіх, що були в кімнаті.

— На таке поводження заслуговують божевільні дівчата, які дають перевагу тілесній красі перед красою душевною.

Чутки про те, що відбувалось у Кастро, швидко докотилися до страшного кардинала Фарнезе (він уже декілька років удавав такий характер, бо сподівався, що на наступному конклаві матиме підтримку кардиналів Lelanti). Він зараз же звелів подесті в Кастро заарештувати єпископа Чіттадіні. Вся челядь єпископова, злякавшись допиту, розбіглася. Тільки Цезар дель Бене залишився вірний своєму господареві і заприсягся йому, що скоріше умре на муках, ніж признається в чомусь такому, що могло б йому пошкодити. Чіттадіні, побачивши, що його палац оточила варта, знову написав до своїх братів листа, закликаючи їх якнайшвидше прибути з Мілана. Вони застали його вже ув'язненого в тюрмі Рончільйоне.

З першого допиту абатиси я бачу, що вона, цілком визнаючи свою провину, заперечувала свої зносини з монсеньйором єпископом, співучасником її гріха був нібито Жан-Баптист Долері, монастирський адвокат.

9 вересня 1573 року Григорій XIII дав розпорядження провадити процес якнайшвидше й найсуворіше. Карний суддя, прокурор і комісар приїхали до Кастро і в Рончільйоне. Цезар дель Бене, перший єпископський камерднер, признався лише в тому, що відніс дитину до мамки. Його допитували при Вікторії та Бернарді. Катували його два дні підряд: він страждав невимовно, але, вірний своєму слову, признався тільки в тому, що неможливо було заперечувати, і прокурор не міг нічого витягти з нього.

Коли дійшла черга до Вікторії й Бернарди, що на свої очі бачили муки, Цезареві завдавані, вони призналися у всьому, що робили. Всіх черниць допитували про ім'я провинника злочину, більшість відповіли, що, як вони чули, то був монсеньйор єпископ. Одна з сестер-воротарок доповіла про образливі слова, з якими абатиса звернулася до єпископа, коли той виходив із церковних дверей. Вона додала: «Коли говорять таким тоном, то це означає, що вже давно кохаються. І справді, монсеньйор єпископ, такий завжди веселий та вдоволений, тоді, виходивши з церкви, мав зовсім похмурий вигляд».

Одна черниця, що її допитували, поставивши перед знаряддям для катування, відповіла, що провинник злочину — то напевне кіт, бо абатиса все тримає його на руках і дуже голубить його. Інша черниця запевняла, що винен у злочині мабуть чи не вітер, бо вітряними днями абатиса буває щаслива і в доброму настрої; вона любить сидіти проти вітру на бельведері, навмисне для того збудованому, і коли до неї звертаються з яким проханням на тім місці, то вона ніколи не відмовляє. Пекарева дружина, мамка, монтефіасконські говорухи, налякані катуванням, що його зазнав Цезар, говорили правду.

Молодий єпископ був хворий або вдавав хворого в Ранчільйоне; це дало привід його братам, — їх підтримувала сенйора Кампіреалі своїми зв'язками і впливом, — декілька разів припадати папі до ніг і просити його припинити справу, аж поки єпископ не вичуняє. На це страшний кардинал Фарнезе збільшив кількість солдатів, що охороняли його в'язницю. Єпископа неможливо було допитувати, отже всі засідання судові починалися новими й новими допитами абатиси. Одного дня, коли мати переказала їй, щоб була мужня й далі і заперечувала все, вона в усьому призналася.

— Чому ж ви спочатку обвинувачували Жана-Баптиста Долері?

— Жаліючи малодушного єпископа, — сказала вона. — Крім того, коли йому пощастить врятувати любе своє життя, він піклуватиметься моїм сином.

По цьому признанні абатису замкнули в такій кімнаті в кастрському монастирі, якої стіни, так само як і склепіння, були вісім футів завтовшки; черниці говорили про цю тюрму не інакше, як з великим жахом, вона відома була під назвою кімнати ченців; абатису стерегли, з очей не спускаючи, три жінки.

Здоров'я єпископа потроху кращало; триста сбірив чи солдатів з'явилися до Ранчільйоне; взяли його й перенесли на ношах до Риму; там його посаджено у в'язницю, що зветься Corte Savella. За декілька днів по тому черниць також перевели до Риму: абатису помістили в монастирі святої Марти. Обвинувачували чотирьох черниць: Вікторію, Бернарду, сестру, якій обходити монастир, і воротарку, що чули образливі слова, які абатиса сказала єпископові.

Єпископа допитував аудитор палати, один із чільних судових чиновників. Знову взяли на тортури бідного

Цезаря дель Бене, що не тільки не признавався ні в чому, але й наговорив такого, що завдало багато клопоту державному прокуророві, а йому самому коштувало нових мук. Такому попередньому катуванню піддали й Вікторію та Бернарду. Єпископ заперечував усе безглуздо та дуже вперто; він дав найдокладніший звіт про все за ті три вечори, які він пробув в абатиси перед очима всіх.

Нарешті відбулися зводини абатиси з єпископом, і, не зважаючи на те, що вона говорила правду, її взяли на муки. А як вона повторювала те саме, що казала кожного разу по першому визнанні, то єпископ, вірний своїй ролі, почав лаяти її.

Після багатьох інших заходів, своєю суттю доцільних, але затаврованих тим духом жорстокості, що після царювання Карла П'ятого й Філіпа II дуже часто панував на судах італійських, єпископа засуджено на довічне ув'язнення в замку святого Янгола, абатису засуджено на довічне ув'язнення в монастирі святої Марти, де вона перебувала. Але сеньйора Кампіреалі надумала, щоб урятувати свою доньку, звелить прокопати підземний хідник. Цей хідник починався біля ринви, що залишалася від величі давнього Риму, і закінчувався глибоким склепом, куди клали тлінні останки померлих у монастирі святої Марти черниць. Цей хідник, футів зо два завширшки, мав стінки з дощок, щоб підтримувати землю з правого й лівого боку, а замість склепіння були дві дошки, що їх ставили, посуваючися вперед, як бокові лінії літери А.

Це підземелля вирите було на глибині майже тридцяти футів. Треба було пильнувати належного напрямку, на кожному кроці робітники повинні були обминати колодязі й фундаменти старовинних будівель. Велика трудність полягала і в тому, що не знали, куди дівати вириту землю,

вночі її розсипали по всіх римських вулицях. Всі дивувалися з такої кількості землі, що падала, мовляв, з неба.

Хоч сеньйора Кампіреалі витрачала великі гроші на те, щоб спробувати урятувати свою доньку, її підземний хідник безперечно був викритий, але 1585 року папа Григорій XIII помер і круг вакантного престоло запанувало безладдя.

Гелені було дуже зле в монастирі; можна уявити собі, як прості та досить убогі черниці завзято мучили пишнюбагату абатису, на такому злочині впійману. Гелена нетерпляче ждала щасливого кінця материних заходів. Але враз її серцю довелося зазнати дивного зворушення. Вже минуло шість місяців, як Фабріцій Колонна, бачивши, як підупав на здоров'ї Григорій XIII, і великі покладавши надії на час межипапства, послав одного із своїх офіцерів до Юлія Бранчіфорте, тепер широко знаного в іспанській армії під ім'ям полковника Ліццара. Він кликав його назад до Італії; Юлій палко бажав побачити свою країну. Він приїхав під вигаданим ім'ям до Пескари, маленького порта на Адріатичнім морі, коло Кіетті, в Абруццях, і горами добрався до Петреллі. Радість князева здивувала всіх. Він сказав Юлієві, що покликав його, щоб призначити на свого заступника й передати йому провід над солдатами. На це Бранчіфорте відповів, що, кажучи по військовому, вся та справа нічого не варта, і довів це без труднощів; якби Іспанія захотіла серйозно, то за шість місяців і з малими витратами, вона розбила б усіх італійських бригантів.

— Але, не зважаючи на це, — додав молодий Бранчіфорте, — якщо ви хочете, мій князю, я готовий на все. Ви завжди знайдете в мені заступника хороброго Рануція, вбитого в Сіамрі.

Перед тим, як прибув Юлій, Колонна наказав, так як

він умів наказувати, щоб у Петреллі ніхто не смів говорити про Кастро й про суд над абатисою; хто дозволив би собі об тім дзвонити, тому загрожувала неминуча кара на горло Палко й по дружньому вітаючи Бранчіфорте, він попросив його між іншим не їздити без нього до Альбано, а для того, щоб здійснити цю подорож, він звелів зайняти місто тисячею своїх людей і поставити тисячу двісті чоловіка, як варту вздовж римського шляху. Можна уявити, що було з нещасним Юлієм, коли князь, покликавши старого Скотті, досі ще живого, у будинок, де була його головна квартира, звелів йому зайти до кімнати, де він був з Бранчіфорте. Друзі кинулися в обійми один одному.

— Тепер, бідний полковнику, — сказав князь Юлієві, — вислухай найгірше.

По тім слові він погасив свічку і вийшов, замкнувши на ключ обох друзів.

Другого дня Юлій не захотів виходити із своєї кімнати і послав просити в князя дозволу вернутися до Петреллі й не бачитися з ним декілька днів. Але йому доповіли, що князь зник, як і його військо. Вночі він довідався про смерть Григорія XIII; він забув про свого друга Юлія й поспішив виступити в похід. Коло Юлія залишилось чоловіка з тридцять, що належали до давнього Рануцієвого загону. Всі добре знають, що на той час, коли престол вакантний, закони німі; кожен думає об тім, як задовольнити свої пристрасті, і не мають тоді жодної сили, крім сили; от чому ще до кінця того дня князь Колонна повісив більше, як п'ятдесят своїх ворогів. Щодо Юлія, то він хоч не мав з собою й сорока людей, наважився проте виступити до Риму.

Всі слуги абатиси zostалися вірні їй; всі вони жили в бідних хатках, сусідніх з монастирем святої Марти. Аго-

нія Григорія XIII тривала більше як тиждень; сеньйора Кампіреалі терпляче ждала днів заколоту, що мали бути по його смерті, щоб закінчити останні п'ятдесят кроків свого підземного ходу. Треба було пройти через підвали декількох оселених будинків, отже вона сильно боялася, що не зможе заховати від очей людських кінець своїх заходів.

За день по тому, як Бранчіфорте прибув до Петреллі, троє старих Юлієвих bravi, що Гелена взяла до себе на службу, наче збожеволіли. Хоч усі добре знали, що вона була в найсекретнішому відділі тюрми і що її охороняли черниці, які ненавиділи її, Югоне, один з тих bravi, підійшов до монастирських воріт і з дивовижною впертістю почав вимагати, щоб йому негайно дозволили побачитися з його господинею. Йому відмовили й випхнули його за двері. Охоплений розпачем, він залишився коло дверей, і скоро хто з челяді виходив чи входив, він простягав bajos (су на наші гроші), кажучи буквально такі слова: «Радійте зо мною; сеньйор Юлій Бранчіфорте прибув, він живий: скажіте це своїм друзям».

Обидва товариші Югоне протягом цілого дня приносили bajos-и й не переставали роздавати їх удень і вночі, все додаючи ті самі слова, аж поки в них не залишилося більше ні одної монети. Але всі троє bravi, змінюючи один одного, вартували коло брами монастирської, низько кланяючись усім, хто проходив і всім ті самі слова говорили: Сеньйор Юлій прибув і т. ін.

Намір цих хоробрих людей мав успіх: менш, як за тридцять шість годин після першого поданого bajos-а, нещасна Гелена в своєму потайному приміщенні, у глибці своїй знала, що Юлій живий; почувши ці слова, вона мов шалена зробилась.

— О, матінко моя! — викликнула вона, — скільки зла ти заподіяла мені!

За кілька годин пізніше цю дивну новину ствердила їй маленька Маріета, — вона, віддавши за те свої золоті оздобы, добилася дозволу пройти за сестрою-воротаркою, що носила обід ув'язнених: Гелена кинулася в обійми, плачучи з радості.

— Все це добре, — сказала вона, — алеж я не зостануся з тобою.

— Певна річ, — сказала Маріета. — Я думаю, що під час цього конклаву ваше ув'язнення конче буде змінене на звичайне вигнання.

— Ох, моя люба, побачити Юлія! Побачити його! Я така перед ним винна!

Серед третьої ночі, що була по цій розмові, частина церковної підлоги провалилася з великим шумом; черниці монастиря святої Марти думали, що провалюється в безодню цілий монастир. Тривога була надзвичайна; всі кричали про землетрус. Приблизно за годину по тому, як провалилася мармурова підлога в церкві, сеньйора Кампіреалі, поперед якої йшли троє в'язнів, що були на службі у Гелени, ввійшла у в'язницю через підземелля.

— Перемога, пані, перемога! — кричали в'язні.

Гелена відчула смертельний жах; вона думала, що з ними був Юлій Бранчіфорте. Але вона зовсім заспокоїлася, і лице її знову набуло суворого виразу, коли їй сказали, що їх супроводить лише сеньйора Кампіреалі і що Юлій ще тільки в Альбано, яке він захопив з кількома тисячами солдатів.

По декількох хвилинах ввійшла сама сеньйора Кампіреалі; вона ледве ступала, спираючись на руку свого конюшого, що був у парадному вбранні з шпагою при боці; але його розкішний одяг увесь був забруднений землею.

— О, моя люба Гелено! я прийшла врятувати тебе! — скрикнула сеньйора Кампіреалі.

— А хто вам сказав, що я бажаю, щоб ви рятували мене?

Сеньйора Кампіреалі остовпіла з подиву; вона дивилася на свою дочку, широко розкривши очі; безмірне хвилювання охопило її.

— Ну що ж, моя люба Гелено, — сказала вона нарешті, — доля змушує мене признатися в одному вчинкові, може й дуже природному після того нещастя, що колись відбулося в нашій родині, але я каюся в ньому й прошу тебе вибачити мені: Юлій... Бранчіфорте... живий.

— От тому, що він живий, я й не хочу жити.

Сеньйора Кампіреалі спочатку не розуміла, що хоче сказати її донька, потім вона звернулася до неї з найніжнішими благаннями, але не дістала жодної відповіді: Гелена повернулася до свого розп'яття й молилася, не слухаючи її. Даремно протягом цілої години сеньйора Кампіреалі докладала останніх зусиль, щоб добитися від доньки слова чи погляду. Нарешті донька, стративши терпіння, промовила:

— Під мармуром цього розп'яття заховані були його листи в моїй маленькій кімнаті в Альбано; краще було б мені, коли б тоді мій батько вбив мене. Ідіть і залишіть мені грошей.

Сеньйора Кампіреалі все ще спитувалися нав'язати розмову з дочкою, не зважаючи на перелякані знаки, що з ними звертався до неї конюший.

Гелені увірвався терпець.

— Дайте мені годину волі, ви отруїли мені ціле життя, ви хочете також отруїти мені й смерть.

— Ми ще можемо бути хазяями підземелля протягом

двох-трьох годин; не трачу надії, що ти схаменешся, — скрикнула сеньйора Кампіреалі, сльозами вмиваючись.

Вона пішла знов у підземелля.

— Югоне, зостанься зо мною, — сказала Гелена одному із своїх в'ґаві, — і будь, мій хлопче, добре озброєний, бо може доведеться оборонити мене. Покажи мені свій стилет, свою шпагу і свій кинджал!

Старий вояк показав їй свою зброю, — вона була в доброму стані.

— Ну, гаразд, подожди там, коло моєї в'язниці, я напишу Юлієві довгого листа; ти передаси його сам; я не хочу, щоб він пройшов через які інші руки, — в мене навіть нічим запечатати його. А ти можеш читати все, що написане буде в цьому листі. Візьми собі в кишені все золото, що мати залишила мені, — мені треба тільки п'ятдесят цехінів, поклади їх на моє ліжко.

По цих словах Гелена взялася писати.

«Не маю жодного сумніву щодо тебе, мій любий Юлію; коли я кидаю цей світ, то власне тому, що вмерла б з горя в твоїх обіймах, здумавши, яке було б моє щастя, якби я не допустилася гріха; не вір, що я любила кого іншого в світі після тебе; зовсім ні, моє серце було повне найгострішого презирства до того, кого я пускала в свою кімнату. Мій гріх походив єдино з нудьги і, коли хочеш, з легковажності. Подумай, оскільки підупав мій дух після марної спроби, що я зробила в Петреллі, де князь, якого я так шанувала, бо ти любив його, прийняв мене так жорстоко; подумай, — кажу я, — що мій надто ослаблий дух протягом дванадцяти років обступала брехня. Все, що оточувало мене, було вигадане й брехливе; і я це знала. Спочатку я одержала тринадцять листів від тебе; уяви собі мою радість, коли я розкривала перші листи; але перечитування

їх морозило мені серце; я пильно розглядала тєє писання, пізнавала твою руку, але не твоє серце. Подумай: ця перша брехня так знівечила моє життя, що я вже без утіхи розпечатувала листи, написані твоєю рукою. Підла вигадка про твою смерть остаточно вбила в мені все, що залишилося ще від щасливих часів нашої молодості. Мій перший намір, як ти сам добре розумієш, був поїхати й доторкнутися своїми руками до того мексиканського берега, де, як казали, дикуни вбили тебе; коли б я була пішла за цією думкою... ми тепер були б щасливі, бо в Мадриді, хоч скільки б там було і яких спритних шпигунів, що недрімана рука могла сіяти навколо мене, я притягла б до себе співчуття всіх, у кого в душі залишилося ще хоч трохи жалю й добрості, і мабуть добила б правди; бо твої прекрасні подвиги, мій Юлію, вже притягли до тебе загальну увагу, і може в Мадриді хтонебудь знав, що ти Бранчіфорте.

Хочеш, я скажу тобі, що заважало нашому щастю. Передовсім спогади про те, як жорстоко й зневажливо зустрів мене князь у Петреллі, — а скільки ж великих перешкод довелося б зазнати від Кастро до Мексіки! Бачиш, душа моя на той час уже втратила свою пружність. А там виникли й марнославні думки. Я звеліла поставити в монастирі великі будівлі, щоб мати змогу взятися за кімнату та приміщення воротарки, де ти знайшов притулок під час нічного бою. І от, одного дня я пильно дивилася на ту землю, що колись задля мене ти змочив своєю кров'ю; я почула зневажливі слова, я підвела голову, я побачила злі обличчя; щоб помститися, я захотіла бути абатисою. Моя мати, яка добре знала, що ти живий, доклала героїчних зусиль, щоб добитися цього безумного призначення. Ця посада була для мене лише джерелом нудьги; вона остаточно зіпсувала

мою душу; я розважалася тим, що показувала людям, іноді тяжкого лиха їм завдаючи, своєю силою; я допускалася несправедливості. Я бачила, що в тридцять років я була добродісна в очах загалу, багата, поважана, а проте цілком нещаслива. Тоді з'явився той нещасний, хто був сама добрість, алеж і втілена дурість. Його нерозум спричинився до того, що я стерпіла його перші натяки. Моя душа була така нещасна від усього того, що мене оточувало по твоїм від'їзді, аж не мала сили опертися найменшій спокусі. Чи признатися тобі в дуже непристойній речі? А втім, гадаю, мертвому все дозволено. Коли ти читатимеш ці рядки, то гробаки вже пожиратимуть ту оманливу вроду, що повинна була існувати тільки для тебе. Та й треба ж сказати тобі й те, що завдає мені найтяжчої муки; я не бачила підстав, чому мені не покуштувати й брутальної любові, що їй віддаються всі наші римські дами; в мене були розпусні думки, але я ніколи не могла віддатися тому чоловікові, не зазнавши почуття мерзотності й огиди, що зводили на нівець усю насолоду. Я завжди бачила тебе поруч себе, в нашому саду коло палацу в Альбано, коли мадонна навіяла тобі ту, здавалося, благородну думку, що проте, через мою матір, спричинилася до нещастя нашого. Ти не загрожував мені; але був, як і завжди, добрий і ніжний; ти пильно дивився на мене. Тоді я запалювалась гнівом до того іншого і навіть часом била його щосили. От і вся правда, мій любий Юлію; я не хотіла вмерти, не сказавши її тобі, і думаю навіть, що може ця розмова з тобою відійме в мене й саму думку вмерти. Я тільки краще бачу, яка була б у мене радість побачитися з тобою, коли б я зберегла себе гідну тебе. Я наказую тобі жити й далі йти шляхом вояцької слави, що давала мені стільки радості, коли я дізнавалася про твої успіхи. Що було б, великий

боже! коли б я одержувала твої листи, надто після бою під Ахеном! Живи і якнайчастіше згадуй убитого в Сіатрі Рануція та Гелену, яка, щоб не бачити докорів у твоїх очах, померла в монастирі святої Марти».

Написавши це, Гелена наблизилася до старого солдата й побачила, що він спить, вона витягла в нього стилет так, що він не почув, а потім розбудила його.

— Я скінчила, — сказала вона, — я боюся, щоб наші вороги не захопили підземелля. Візьми швиденько мій лист, що он там на столі, і сам передай його Юлієві, сам, чуєш. Потім, дай йому цю ось мою хусточку; скажи йому, що я люблю його тепер не менш, ніж завжди любила його, завжди, — добре пам'ятай.

Югоне стояв перед нею й нічого не говорив.

— Так іди ж!

— Пані, чи ви все добре обміркували? Юлій так любить вас!

— І я так само люблю його, візьми лист і передай його сам.

— Ну, добре! Нехай благословить вас бог за вашу добрість.

Югоне вийшов і повернувся дуже швидко; він знайшов Гелену мертво; в серці у неї був стилет.

З М І С Т

Ченчі	5
Герцогиня Пальяно	44
Ваніна Ваніні	72
Вікторія Аккорамбоні	103
Абатиса з Кастро	133

В частині тиражу на стор. 72 в заголовку треба виправити друкарську помилку: „диржаві“ на „державі“.

